

Veien til soningskompetanse

*Unge menn og tilpasning i et
høysikkerhetsfengsel*

Morten Bostrøm

Masteroppgave i sosiologi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

UNIVERSITETET I OSLO

02. juli 2012

Veien til soningskompetanse

Unge menn og tilpasning i
et høysikkerhetsfengsel

Morten Bostrøm

© Morten Bostrøm

2012

Veien til soningskompetanse – Unge menn og tilpasning i et høysikkerhetsfengsel

Morten Bostrøm

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Oslo Kopisten AS

IV

Sammendrag

Bakgrunn: Denne oppgaven belyser unge menns erfaringer med å sone i et stort norsk fengsel. Tidligere studier viser at yngre innsatte ofte blir sett ned på av mer erfarne innsatte: De unge mangler erfaringer, forstår ikke kodene, og dette gjør at de ofte får en posisjon lavt på rangstigen. Den unge innsatte blir med andre ord forstått som en mindre kompetent soner.

Problemstillingene er knyttet til hvordan de unge innsatte tilpasser seg soning i fengselet, og hvordan de forsøker å markere seg som kompetente sonere.

Metode: For å belyse denne problemstillingen har jeg intervjuet 10 mannlige innsatte i alderen 18–22 år, for videre å undersøke deres forståelse og tilnærming til soning i et stort norsk fengsel.

I **første analysekapittel** gjennomgår jeg informantenes erfaringer fra da de først kom inn i fengsel, til de etter hvert lærte seg å passe inn. Én informant opplevde tidlig i soningen problemer med å tilpasse seg interne normer mellom innsatte, men kom etter hvert i kontakt med en eldre innsatt som fungerte som en “mentor”. Flere andre informanter fortalte om lignende situasjoner. Eldre innsatte ble både oppfattet som en kilde til trygghet og som “mentorer”. Kapitlet viser hvordan de unge innsatte gjennom en læringsprosess beveger seg fra å være “intetanende” førstegangssonere til mer selvstendige aktører på veien mot å mestre rollen som en kompetent soner. Denne veien innebærer blant annet å få kunnskap om hvordan man skal opptre, og om grensedragninger til andre aktører i fengselssystemet.

Andre analysekapittel viser hvordan en sentral del av markeringen av egen kompetanse består i å sette symbolske grenser overfor andre aktører i fengselet. Kapitlet viser hvordan de forhandler frem sin rolle som kompetent innsatt ved å (a) bemerke skiller mellom innsatte og betjenter, (b) skillet mellom norsketrniske og “utlendinger” og c) hvordan ulike dommer og siktelser gir ulik status. Grensene som etableres innebærer at de unge innsatte gradvis finner sin plass i fengselet. Det vil si at

en markerer tilhørighet til noen av de innsatte, men også skaper avstand til andre grupper. I tillegg fungerer grensene for å skjule, og dempe betydningen av lav alder.

I **tredje analysekapittel** utvikler jeg begrepet “fengselsspillet”. Med begrepet beskriver jeg de unge innsattes egne forståelser av normer og verdier blant innsatte som regler for akseptert atferd der. Dersom en innsatt bryter reglene, vil han risikere å bli brukt som en “brikke” de andre innsatte kan bruke for å vise sin kompetanse som “spillere”, og slik markere avstand til regelbrudd. Ved hjelp av spillmetaforen viser jeg hvilke verdier som står sentralt. Det er maskuline verdier som tilsier at man ikke bør fremstå som svak. Tett knyttet til dette er ideen om autonomi. Her videreutvikler jeg også tanker om hvordan en kan markere tilhørighet og avstand.

Begrepet “tyster” innebærer å informere myndighetspersoner om straffbare forhold som kan lede til oppklaring av andres kriminelle handlinger, noe som er et alvorlig regelbrudd i “fengselsspillet”. Tysting foregår ofte, men regelen tillater den unge innsatte til å markere symbolsk avstand til tysteren. På den måten kan en bevise sin lojalitet overfor gruppen. Gjennom å beherske “fengselsspillet” fremtrer den unge som en kompetent soner.

Konklusjon: I fengselet lærer de unge innsatte tidlig en rekke atferdsnormer som gjelder der. Dette fører til at de utvikler forståelse for hvordan de skal bli kompetente sonere, en kompetanse som ikke har noen verdi utenfor fengselet.

Forord

Til denne oppgaven har mange vært til stor hjelp. Først vil jeg uttrykke stor takknemlighet til min dyktige veileder Willy Pedersen for gode tilbakemeldinger, og svært nyttige tips og råd. Stor takk går også til biveileder Thomas Ugelvik som kom inn på laget mot slutten med uvurderlige innspill, og takk for at du alltid var tilgjengelig for alle mulige slags spørsmål.

Takk til alle ansatte og ledere i «ungdomsgjengen» i fengselet for all hjelpen med å få tilgang til informanter, veldig fornøyd med hvordan det gikk!

Takk til alle på lesesalen i fjerde etasje på Harriet Holters hus for at det var mulig å kombinere masteroppgaveskriving og «sosialt samvær». Ekstra shout out til jentene som satt på hver sin side av meg, Kine og Lisa!

Takk til Sveinung Sandberg og resten av marginaliseringsgruppa for gode innspill! En ekstra takk går til medstudent Victor Lund Shammass for mange nyttige samtaler!

Stor takk til Anders, Elise og Kristin for at dere gadd å høre om og gi innspill til oppgaven, en ekstra takk til Kristin som hjalp til med korrekturlesing da det så som verst ut. Takk til alle venner som har spurt om jeg vil være med på ting selv om dere egentlig visste jeg kom til å si nei (ikke sarkastisk ment).

Takk til mine foreldre for all støtten!

Til slutt, og viktigst, vil jeg rette stor takknemlighet til alle informantene som stilte opp til intervju!

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Problemstillinger	2
1.2	Høysikkerhetsfengsler og Fengselet	3
1.2.1	Hvem sitter i fengsel?.....	4
1.3	Oppgavens oppbygging	5
2	Teoretisk utgangspunkt	7
2.1	Hvorfor brukes fengsel?	7
2.2	Tidligere forskning	8
2.2.1	Fangekultur.....	8
2.2.2	Krenkelsesprosessen.....	10
2.2.3	Lidelsene ved fengsling.....	10
2.2.4	Press-stimulier	11
2.2.5	Kamp om makt	12
2.2.6	Klassikernes betydning for forståelsen	13
2.3	”Moderne” motstand.....	14
2.4	Hvordan lærer en å tilpasse seg?	15
2.5	Symbolske grenser.....	16
2.6	Importerte maskulinitetsverdier i et miniatyrsamfunn	17
2.7	Tilpasse soningen	19
3	Metode og etikk	21
3.1	Innpass i Fengselet.....	21
3.2	Kvalitativ metode	22
3.2.1	Valg av metode.....	22
3.2.2	Intervju	23
3.2.3	Egen og informantenes interesse for intervju.....	24
3.2.4	Intervjuets form	25
3.2.5	Oppmerksomhet	26
3.2.6	Båndopptaker	27
3.2.7	I ”felten”	27
3.2.8	Deltagende observasjon.....	28
3.3	Tilgang til informanter.....	29

3.3.1	Utvalg av informanter	29
3.4	Min påvirkning på data.....	30
3.5	Forståelse	32
3.6	Etiske refleksjoner og forskning i fengsel	32
4	Om å lære soning.....	35
4.1	Fortellingen om førstegangssoneren.....	35
4.2	Veien inn.....	38
4.2.1	Testing.....	38
4.2.2	Etablering av relasjon: Opplæring og reproduksjon	40
4.2.3	Nedbrytende relasjon?.....	43
4.2.4	Press og motivasjon til opplæring	44
4.3	Den unges lidelse.....	46
4.4	Mot sosiale strukturer og handlingsregler	47
5	Symbolske grenser i Fengselet	48
5.1	Vi og dem, innsatte og betjenter	49
5.1.1	Distansert tilknytning	49
5.1.2	Uniformen	52
5.1.3	Makt og motstand.....	57
5.2	Vi og dem, nordmenn og utlendinger.....	61
5.2.1	Selvregulering gjennom andre	62
5.2.2	Mikroulikhetenes muligheter	64
5.3	Symbolske grenser og lovbruddets betydning.....	67
5.3.1	Lavstatus.....	67
5.3.2	Dom og siktelser som gir status	70
5.3.3	Statusens påvirkning på de unge innsatte.....	71
5.4	Hvorfor symbolske grenser?.....	74
6	Fengselsspillet	75
6.1	Isolasjonen	76
6.2	Kontroll og selvpresentering	80
6.2.1	Holdningen innad – innlåst autonomi	80
6.2.2	Holdning utad – vise styrke.....	82
6.3	Samhold og lojalitet.....	85
6.3.1	Tillit mellom innsatte	85

6.3.2	Tysting.....	86
6.4	Brikken i fengselsspillet	89
6.4.1	Vise svakhet	89
6.4.2	Tysteren.....	91
7	Konklusjon og oppsummerende bemerkninger	95
7.1	Sosialiseringen til fangekulturen	95
7.2	Markeringen og forståelsen av soningskompetanse	96
7.3	Maskuline verdier i spill	98
7.4	Soningskompetansen	99
7.5	Veien videre.....	100
	Litteraturliste.....	101
	Vedlegg 1	106
	Vedlegg 2	108
	Vedlegg 3	109

1 Innledning

I proposisjon 1 S (2011–2012) står det at regjeringen har som mål at barn og unge mellom 15 og 18 år ikke skal sitte i fengsel, og at det i tilfeller der det er mulig skal benyttes alternative reaksjonsformer til ubetinget fengsel (www.regjeringen.no a). Likevel ble 16 gutter i alderen 15 til 17 år dømt til ubetinget fengsel i 2010, og for menn i alderen 18 til 20 år var tallet hele 246. Tar vi med menn opp til 24 år, ble 672 menn fra 18 til 24 dømt til ubetinget fengsel (www.ssb.no a). Tidligere justisminister Knut Storberget uttalte i en pressemelding i juni 2011: "Det virker ikke rehabiliterende på ungdommer å være sperret inne sammen med tungt voksne kriminelle – tvert imot kan det fungere som 'forbryterskole'." Fra samme pressemelding presenteres en rekke alternative tiltak for barn (www.regjeringen.no b).

Tidligere har jeg jobbet som fengselsbetjent i et høysikkerhetsfengsel over en lengre periode. I løpet av disse årene fanget unge menn i fengsel min interesse. Det ble iverksatt en del tiltak overfor unge innsatte, og jeg var i utgangspunktet interessert i å se nærmere på disse tiltakene som emne for masteravhandlingen. Jeg bestemte meg derfor for å gjennomføre en kvalitativ studie av menn i aldersgruppen 18 til 23 år. Jeg ville belyse innsatte i et høysikkerhetsfengsel og spesielt se på hvordan "ungdomstiltak" spilte inn. Da jeg analyserte intervjuene, fant jeg imidlertid at disse tiltakene ikke preget deres erfaringer, i stedet var det historier om å passe inn, status og respekt de ønsket å formidle. Oppmerksomheten ble derfor ikke i første omgang rettet mot rehabiliterende tiltak og det fengselspolitiske. Likevel spiller, vil jeg hevde, det fengselspolitiske aspektet hele tiden inn i denne avhandlingen.

Knut Storberget hevder at fengsler fungerer nedbrytende, og vil derfor ikke sende barn dit. De fleste informantene mine hadde sonet flere ganger, over lengre perioder, og i tillegg hadde flere vært fengslet som "barn". Tidligere studier tyder på at Storberget har rett: Fengselsstraff kan ofte fungere negativt og forhindre rehabilitering (Clemmer 1958/1940¹, Bondeson 1974). Masteravhandlingen vil belyse de prosessene som kan ligge til grunn for dette. Jeg vil særlig sette søkelys på de unges posisjon i fengselet. Mye tyder på at de kan bli forstått som "mindreverdige innsatte" (Jewkes 2005, Ugelvik

¹ Første gang utgitt 1940, videre referert til som: Clemmer 1958.

2010). De unge mangler erfaring, de forstår ikke kodene og det gjør at de ofte får en posisjon lavt på rangstigen. En informant, Anders, fortalte følgende om unge innsatte:

”De skal være veldig tøffe, og det blir fort veldig mye bråk med dem fordi at de skal, liksom, forsvare seg så jævlig.”

Hva ligger til grunn for dette behovet ”for å forsvare seg”? I kortform er det dette avhandlingen tar sikte på å belyse.

1.1 Problemstillinger

Fokuset i denne oppgaven er altså unge menn i fengsel. Informantene var fra 18 til 22 år gamle og satt alle i et stort norsk høysikkerhetsfengsel. Det er anonymisert, og jeg vil kalle det Fengselet. I avhandlingen belyser jeg blant annet deres forhold til andre aktører i Fengselet, det vil særlig si betjentene. Men jeg vil også belyse hvordan de over tid finner sin plass blant de øvrige innsatte. Hovedproblemstillingen er som følger:

Hvordan tilpasser unge menn seg soning i Fengselet?

I spørsmålet ligger det et premiss om at unge menn tilpasser seg soningen gradvis, og søker å finne sin plass innen rammen av forventninger og interne regler som sammen danner det jeg vil kalle *fangekulturen*. Antakelsen er at de lærer hvordan en tilpasser seg soningen av andre innsatte, innen rammen av denne fangekulturen. Dette kan også formuleres slik: Hvordan forsøker unge innsatte å markere seg som ”kompetente” sonere? Analysen vil vise at dette ofte handler om å forsvare egen status og maskulinitet i en situasjon der de altså kan oppfattes som mindreverdige sonere i et internt fengselshierarki.

Men først: Hva er egentlig et høysikkerhetsfengsel? La meg kort beskrive Fengselet for å illustrere hvilken situasjon informantene mine befinner seg i.

1.2 Høysikkerhetsfengsler og Fengselet

Fengselet er et fengsel med høyt sikkerhetsnivå, eller det man tidligere kalte lukket fengsel. I kriminalomsorgsmeldingen "Straff som virker" står det at fengsler med høyt sikkerhetsnivå har en mur eller høyt gjerde rundt hele fengselsområdet. Videre er alle dører låst, og når de innsatte ikke er i arbeid, på skole eller deltar i fritidsaktiviteter under kontroll av fengselsbetjenter, er de innelåst på cellene sine. De fleste cellene har ikke eget toalett eller dusj, og om de innsatte vil på toalettet om natten, må de tilkalle fengselsbetjenter som låser dem ut og følger dem til toalettet. Cellene skal undersøkes av betjenter hver dag, og det er begrenset hvor mange gjenstander de innsatte har lov til å ha på cellen. Innsatte i lukkede fengsler har anledning til å benytte telefon tjue minutter per uke, og samtalene kan avlyttes. Innsatte kan få besøk i inntil en time per uke, besøk kan overvåkes og i enkelte tilfeller er det en glassvegg mellom innsatte og besøkende. Hvis ikke besøket har vært overvåket av ansatte, blir innsatte kontrollert etterpå. Dette innebærer at den innsatte må kle av seg for at en skal kunne kontrollere at det ikke bringes inn våpen, narkotika og mobiltelefoner (Kriminalomsorgsmelding 2008).

Det som er skrevet ovenfor gjelder også i Fengselet, men det er gradforskjeller. Forskjellene kan ses ved ulike avdelinger innad i Fengselet, spesielt tilgangen til jobb og "fritidsaktiviteter" varierer. Ifølge kriminalomsorgsmeldingen er innsatte låst inne på cellen når de ikke jobber, går på skole eller deltar i fritidsaktiviteter – alt innenfor murene.² Fritidsaktiviteter må da i tillegg til trening, også forstås som *fellesskap* på avdeling. Det vil si at de innsatte er "låst" ut av cellene og kan bevege seg rundt i avdelingen. De innsatte har altså frigang innenfor en låst avdeling som normalt er tilpasset tyve innsatte, avdelingene inneholder typisk kjøkken, tv-stue og langbord. I tillegg er det enten biljardbord, fussball (fotballbord) eller bordtennisbord. Omfanget av fellesskapet varierer, og variasjonen handler om hvor lenge de har fellesskap etter endt arbeidstid (i Fengselet normalt klokken 14.30). I noen avdelinger er det verken jobbmuligheter eller fellesskap, det vil si at den innsatte er innelåst hele dagen med unntak av en time i luftegården som alle innsatte i høysikkerhetsfengsler har rett på. I

² Under gitte omstendigheter kan innsatte ved motivasjonsavdelinger jobbe utenfor murene.

Fengselet er det relativt mange ulike avdelinger, men i denne oppgaven vil jeg generalisere avdelingene til tre nivåer:

1) Det er *restriktive avdelinger* der innsatte sitter innelåst på cellen ifra 20 og opp til 23 timer. Disse avdelingene brukes ofte som følge av sanksjoner fra Fengselet eller for varetektssoning, for de som sitter i varetekt flyttes, etter hvert til 2) *allmennavdelinger* der det er mer fellesskap utenfor fra cellen. Her er det fellesskap etter jobbtid til halv ni om kvelden, med unntak av en time innelåsing på celle fra fem til seks. For innsatte som ønsker å gjøre en forandring med livet sitt, tilbys 3) *motivasjonsavdeling*. På denne avdelingen går betjentene i sivil, og de innsatte får ekstra oppfølging med tanke på løslatelse og rusproblemer, i tillegg til at de får noen timer ekstra i fellesskap ute fra cellen.

Jeg har intervjuet innsatte fra alle disse nivåene, seks fra restriktive avdelinger, tre fra allmennavdelinger og en fra motivasjonsavdeling. Tre av de seks fra restriktive avdelinger har erfaring med avdelinger med mer fellesskap.

1.2.1 Hvem sitter i fengsel?

For å belyse unge innsattes erfaringer og tilpasning til et høysikkerhetsfengsel kan det være nyttig å vite hvem de er, og hvem de sitter sammen med. I Fengselet deler de unge innsatte avdeling med eldre innsatte. Det vil derfor være relevant å se hvilke fellestrekk innsatte i norske fengsler har. Friestad og Skog Hansen (2004) har undersøkt innsattes generelle livsvilkår basert på empirisk dokumentasjon og ser dette i sammenheng med problemer relatert til rusmisbruk og psykiske plager. Deres resultater viser blant annet at:

- To tredjedeler av de innsatte har hatt en oppvekst preget av ett eller flere alvorlige problemer.
- Innsatte har lav utdanning. Fire av ti har ungdomsskolen som lengste fullførte utdanning. Svært få har utdanning utover videregående skole.
- Fire av ti befinner seg under fattigdomsgrensen, og de innsatte har generelt langt lavere bruttoinntekt enn befolkningen for øvrig. Samtidig har et stort flertall gjeld, mange av dem på grunn av idømte bøter og erstatning.

- Seks av ti innsatte er rusmisbrukere. For majoriteten dreier det seg om blandingsmisbruk, og jo tyngre misbruket er, desto større er følgeskadene knyttet til dårlig helse, manglende familietilknytning og dårlig økonomi (Friestad og Skog Hansen 2004).

1.3 Oppgavens oppbygging

Over har jeg presentert oppgavens bakgrunn, problemstilling og omstendigheter.

I kapittel 2 vil jeg presentere min "teoretiske verktøykasse" der jeg først belyser hvorfor fengsel benyttes, og hva som hensikten med det. Deretter belyser jeg klassiske teorier innenfor fengselsforskning, der målet ikke er å sammenligne helhetlige funn, men heller for å komme frem til et begrepsapparat som vil fungere belysende for oppgaven. Videre vil jeg presentere andre vesentlige sosiologiske og kriminologiske bidrag som skaper et ytterligere teoretisk rammeverk for oppgaven

I kapittel 3 vil jeg gjennomgå de metodiske avveiningene og fremgangsmåtene jeg har benyttet for å innhente datamateriale til oppgaven. Jeg vil belyse hvordan utvalget av informanter ble gjort, hvilke metoder som ble benyttet og hvilke etiske refleksjoner jeg gjorde meg under datainnsamlingen, men også under skriveprosessen.

Kapittel 4 er det første av tre analysekapitler. Her gjennomgår jeg informantenes erfaringer fra da de først kom inn i fengsel, til de etter hvert ble sosialisert inn i en fangekultur. Her beskrives de første erfaringene der soningen ble opplevd som ekstra vanskelig, og informantenes forståelse av "førstegangssonere" som innsatte som ikke forstår hvordan de skal gjennomføre soningen. Videre viser jeg hvordan de unge etter hvert har lært hvordan de skal tilpasse seg soningen gjennom en prosess hvor de blir opplært av eldre og mer erfarne innsatte som fungerer som "mentorer". Hva det innebærer å tilpasse seg og markere sin soningskompetanse beskrives videre i de neste kapitlene.

I kapittel 5 diskuterer jeg hvordan en sentral del av å markere sin soningskompetanse og sin tilpasning handler om å markere symbolske grenser til andre aktører. Innenfor disse grensene finner unge innsatte en "vi-gruppe," enten det gjelder som innsatte i opposisjon til betjentene eller grupperinger blant de innsatte, ofte basert på etnisitet. Disse grensene hevdes også å dempe aldersforskjeller mellom innsatte. Den siste symbolske grensen omhandler hvilken type lovbrudd en er siktet eller dømt for,

dette er bestemmende for om man får høy eller lav status. Kapitlet kan forstås som et strukturelt grunnlag for det jeg i neste kapittel kaller "fengselsspillet".

I kapittel 6 utvikler jeg begrepet fengselsspillet. Med dette begrepet beskriver jeg informantens forståelse av normer og verdier blant innsatte som regler for akseptert atferd i Fengselet. Spillet dreier seg i stor grad om anerkjennelse, og for å oppnå det må en vise overfor andre at en ikke er svak, men likevel lojal overfor de innsatte som gruppe. I kapitlet eksemplifiseres fengselsspillet med en informant som hadde falt utenfor, og slik jeg forstår det, ble brukt av andre innsatte for å markere soningskompetanse, og videre markere seg som en "vi-gruppe" som holdt ham utenfor.

I avslutningskapitlet oppsummerer og konkluderer jeg oppgaven med hovedfunn i analysen, hvordan soningskompetansen kan forstås, og til slutt diskuteres veien videre og hvordan fengselspolitiske tiltak kan gjøre soning bedre for unge innsatte.

2 Teoretisk utgangspunkt

For å forstå mekanismene rundt tilpasning til soning, må vi også forstå hvilken kultur soningen foregår i. I de fleste klassiske teoriene brukes begrepet "fangekultur" om kulturen som råder i fengsler. Hvordan unge innsatte tilpasser seg Fengselet ønsker jeg også å forstå som en del av dette. De klassiske teoriene kan anses som "ground theories", og jeg vil senere tilpasse dem til mine problemstillinger. Dette vil jeg gjøre etter en presentasjon av de klassiske teoriene, etterfulgt av mer moderne eller mindre sentrale teorier. Her vil det være fruktbart med bidrag om motstand, sosial læring, symbolske grenser og maskulinitet. Til sammen danner det et teoretisk rammeverk for å forstå hvilke forhold unge menn tilpasser seg, og hvordan de gjør det. Aller først vil jeg vise hvorfor fengsel blir bruk som straffeform, og hvilken funksjon det skal ha.

2.1 Hvorfor brukes fengsel?

Hovedargumentene for fengselsstraff er, ifølge stortingsmelding nr. 37 (2007–2008), formulert med hensyn til tre formål: et individualpreventivt, et allmennpreventivt og for "opprettholdelse av den sosiale ro". Det individualpreventive formålet antar man har tre virkninger: 1) En uskadeliggjørende virkning; gjerningspersonen blir fysisk forhindret fra å begå nye straffbare handlinger. 2) Avskrekkende virkning, lovbrøteren opplever straffen som så negativ at en vil avstå fra fremtidige straffbare handlinger. 3) Forbedrende virkning, den straffede får muligheten til å ta innover seg at handlingen som ledet til straffen var gal. Videre skal straffen virke allmennpreventivt som "holdningsskapende" for befolkningen. I tillegg skal fengsel fungere som et "sosialt hygienisk" tiltak, ofrene og samfunnet generelt skal føle at det gir en form for "rettferdighet" (www.regjeringen.no) John Braithwaite (2006) forsto betydningen av straff annerledes. I hans undersøkelse fant han at kun 10 % av de straffedømte oppfattet straffen som den verste konsekvensen ved arrestasjon. Dårlig samvittighet, potensiell angst og skam virket mest *avskrekkende*. Altså, ikke frykten for fengsel, men frykten for å miste sosial aksept fra signifikante andre. Med andre ord var det verste med straffen hva familie, venner og naboer ville tenkte om bruddet. For Braithwaite (2006) lå løsningen i "reintegrerende skam" innad i de nære relasjonene, altså at en senere ville kunne få tilgivelse.

Nettopp denne følte skammen vil være viktig videre i oppgaven: Unge innsatte som har brutt, eller er mistenkt for brudd på lovfestede regler og er blitt sendt i fengsel, hvordan søker de å unngå skamfølelsen overfor de signifikante andre? Ut fra tidligere forskning ligger svaret ofte i fangekulturen.

2.2 Tidligere forskning

Thomas Mathiesen (1977) deler grovt sett tidligere samfunnsvitenskapelig fengselslitteratur inn i tre hovedstadier. I det første stadiet ser man på fengsler som miniatyrsamfunn, der innsatte i større eller mindre grad internaliserer antisosiale, kriminelle verdier og normer. Fengsler med deres fangekultur ble ansett som "forbryterskoler." Senere ble perspektivet utvidet til å forstå hvorfor fangekulturen oppsto. Fengselets struktur ledet til en motkultur blant de innsatte. I det tredje stadiet reiste man spørsmål om fengslenes forhold til samfunnet omkring (Mathiesen 1977: VII-IX).

Flere av teoriene innenfor disse stadiene kan vi se på som ryggraden i videre forskning. Spesielt de to første stadiene har vært viktige for å kunne svare på spørsmål om hvordan unge innsatte tilpasser seg soning i et stort norsk fengsel.

2.2.1 Fangekultur

Fra det første stadiet som omhandler fangekulturen, fungerer Donald Clemmers (1958) begrep prisonisering belysende for hvordan unge innsatte tilpasser seg soning i Fengselet. Begrepet er definert som en overtakelse av fangekulturens "*habits, behavior systems, traditions, history, customs, folkways, codes, laws and rules*" som former den innsattes ideer, meninger og holdninger (Clemmer 1958: 294). Definisjonen ligner en generell definisjon av begrepet kultur, forstått som de holdninger, tradisjoner og ideer som er felles for en gruppe mennesker (Korsnes, Andersen og Brante 1997). Forskjellen er imidlertid at begrepet prisonisering eksplisitt omhandler kulturen i et fengsel. Det vil derfor være mer fruktbart å bruke i denne oppgaven enn det vide begrepet "kultur".

Clemmers (1958) begrep fangekultur er komplekst, men det vil være hjelpsomt for å forstå fangekulturen i form av sosiale strukturer og prosesser som opererer gjensidig som en "kraft" overfor individenes holdninger. Blant strukturene han

beskriver, finner vi en rigid stratifikasjon mellom ansatte og innsatte, ulike klasser av innsatte; elite, middelklasse og "hoosiers",³ svarte og hvite, sosiale strukturer ut ifra likheter i siktelser, grupper med avvikende seksualatferd, vaneforbrytere og de "ikke-kriminelle lovovertrederne" (Clemmer 1958: 295–6). Fangekulturen blir altså antatt å være et slags resultat av strukturene. Disse strukturene vil i oppgaven hjelpe meg å belyse hvordan de unge innsatte blir del av en lignende struktur.

Den unge innsatte opplever, ifølge Clemmer, læringsprosessen som å bli innvidd i kodene som etter hvert institusjonaliseres i fangekulturen. Når innsatte har internalisert fengselets "*argot*"⁴ og normer, er de blitt prisonisert – noe som øker deres sannsynlighet for å bli "gjengangere" i fengsel. Dette betyr med andre ord at fengselet produserer fremtidig kriminalitet og fungerer som en forbryterskole. Clemmer hevder at de nyinnsatte etter hvert glir inn i etablerte mønstre i fengselet. De lærer blant annet å føle mistillit og hat mot fengselsbetjenter og noen ganger mot andre innsatte, de blir "smartere" sonere slik de eldre innsatte forstår det (Clemmer 1958). De tilpasser seg altså ved å overta en rekke trekk ved fengselskulturen. En annen "klassiker" som bør nevnes i sammenheng med fangekulturen, er Ulla Bondeson (1974). Av hennes funn er spesielt innsattes syn på betjenter viktig. Bondeson sier at mens tidligere skandinaviske forfattere slår fast at innsatte foretrakk å prate med ansatte, finner hun det motsatte. Interaksjon mellom innsatte er mer vanlig enn interaksjon mellom ansatt og innsatt. Mens de ansatte spiller en instrumental, mer praktisk rolle, har de andre innsatte en mer ekspressiv, forstående rolle (Bondeson 1974: 587). Ser en disse teoriene og funnene i lys av hvordan unge menn tilpasser seg fangekulturen i Fengselet, åpner det for en forståelse av hvilke aktører den innsatte i hovedsak knytter seg til, og hvilke som blir avvist.

Over har vi sett hvordan fangekulturen kan skape en prisoniseringsprosess hvor den innsatte blir utsatt for avvikende holdninger, normer og verdier som resulterer i videre kriminell virksomhet. Påstanden er at dette også, og kanskje i sterkest grad, påvirker unge innsatte til å endre sin atferd for å tilpasse seg.

Etter dette stadiet ønsket flere teoretikere å se hvor fangekulturen kom fra, hva som skapte den. Likt for de alle var hvordan den innsatte ble satt i en unormal situasjon

³ Lavest ansette innsatte, inkluderer så godt som alle abnormale sexforbrytere, de sløve, dumme osv. (1958: 108).

⁴ Språk, fengselsslang.

der en søkte ulike strategier for å bedre oppholdet. Dette gir grunnlag for et teoretisk rammeverk for hva slags implikasjoner de unge innsattes handlinger og forståelser leder til.

2.2.2 Krenkelsesprosessen

Erving Goffman pekte på en krenkelsesprosess i den totale institusjonen som han definerer som en barriere i det sosiale samspillet eller interaksjonen med omverdenen (1967: 12). Fengselet er med andre ord en total institusjon. Når de nyankomne kommer inn i institusjonen med en forestilling om seg selv hentet fra det hjemlige miljø, møter de en institusjon der de automatisk blir frarøvet denne forestillingen (Goffman 1967). Den forståelsen de har av seg selv, vil altså bli endret. Goffman fortsetter med at den nyankomne blir utsatt for en rekke ydmykninger, nedverdigelser og krenkelser av personligheten. Videre hevder han det eksisterer ulike tilpasningslinjer, men finner, med noen få unntak, at det er lav gruppesolidaritet. Likevel finnes det en form for lojalitet som ikke bør brytes, men generelt finner klientene egne individuelle tilpasningsformer. Blant annet kan en tilpasse seg ved hjelp av "kolonisering". Da opplever klienten den delen av samfunnet institusjonen stiller til rådighet som en form for helhet, hvor en kan oppnå en stabil og relativt tilfreds tilværelse på bakgrunn av de goder en kan oppnå der (Goffman 1967). Med andre ord kan den unge innsatte endre forståelsen eller persepsjonen av ens virkelighet, og i en ny form for helhet oppnå en tilværelse han er relativt tilfreds med. Et annet perspektiv er å oppfatte krenkelsene som lidelser. Neste forfatter fant imidlertid en mer samlende fangekultur.

2.2.3 Lidelsene ved fengsling

Der Goffman fant at strukturens press og krenkelser var selvdestruktive, fant Gresham Sykes en kriminell motkultur i fengslene (Mathiesen 1977). Lidelsene blir beskrevet som en rekke deprivasjoner eller frustrasjoner under soningen (Sykes 2007/1958),⁵ blant annet mangel på frihet, tilgang til varer og tjenester, trygghet og autonomi. Disse lidelsene gir energi til fengselsamfunnet som et system av handlinger som fører de innsatte sammen. Det oppstår en solidaritet mellom de innsatte balansert mellom to

⁵ Første gang utgitt 1958, videre referert til som: Sykes 2007.

ekstremer: Han finner fangekulturen i et urolig kompromiss mellom å binde seg totalt til andre innsatte i opposisjon mot betjentene, og en krig alle mot alle. Dette som en imperfekt løsning på lidelsene ved fengslingen, sett på som et system av sosiale roller der lidelsen lindres av solidariske bånd (Sykes 2007). Altså forstås solidariteten mellom de innsatte som et slags system av roller, der lojaliteten ligger i en kollektiv forståelse av sin egen og andres lidelse. I denne forståelsen vil unge innsatte som et resultat av fengselets nedbrytende egenskaper søke sosiale roller som aksepteres i fangekulturen, eller motsatt; å ikke bli akseptert.

2.2.4 Press-stimulier

Johan Galtung (1959) finner en lignende prosess, men i stedet for å fokusere på institusjonens nedbrytende egenskaper, ser han på den innsattes mentale belastninger. Belastningene kaller han "press-stimulier", og de definerer han som nedbrytende tanker om forholdet til lovbruddet, dommen og straffen, utenverdenen, seksualiteten og egen utvikling. Det han kaller fangekulturen, har som siktemål å redusere presset den innsatte opplever i et fengsel (Galtung 1959: 79). Altså vil unge innsatte etter denne teorien søke til andre for å lette på samvittigheten, frustrasjonene fra utsiden og bekymringene. Galtung (1959) fortsetter med å hevde at de innsatte i tillegg til press-stimuliene blir fratatt sin tilhørighet til primærgrupper utenfor fengselet. Forstår man dette ut fra Goffmans (1967) teori, "frarøves" den unge innsatte forestillingen om hvordan han er eller var utenfor fengselet. I forsøk på å bøte på presset og frarøvelsen hevder Galtung at den innsatte blir prisonisert, det vil si, den beste løsningen er å finne seg en ny primærgruppe eller primærrelasjon. Gruppen eller relasjonen har som sin fremste funksjon å tilby et sosialt miljø som letter på press-stimuliene. I disse gruppene eller relasjonene tilbys ulike nøytraliseringsteknikker (Sykes & Matza 2006) som endrer de sosiale verdiene og svekker den dårlige samvittigheten, slik at den innsatte glir lenger vekk fra det frie samfunnets verdier (Galtung 1959). Videre skal jeg belyse betjentenes makt og de innsattes forståelse av den.

2.2.5 Kamp om makt

Thomas Mathiesen plasserer seg nærmere Goffman og i avstand fra Sykes' og Galtungs fangesolidaritet som forsvar mot den institusjonelle underkastelsen. Fremfor en solidarisk fangekultur finner han et mer individualistisk svar på lidelsene og krenkelsene, der begrepet "*ensoriousness*" fungerer som et funksjonelt alternativ til solidaritet mellom innsatte (Mathiesen 1965). "*Censoriousness*" er en væremåte og kan best oversettes til "å være overkritisk", og det handler om en defensiv, klagende atferd overfor betjenter og ledelse (Pedersen 2011: 34). Målet er å skape et mindre skille mellom den "ærefulle betjenten" og den "æreløse innsatte"⁶ (Mathiesen 1965: 222). Videre kan de innsatte tidvis føle at betjentene har illegitim makt, og tidvis ikke. De kan snakke med betjenter og ha en hyggelig tone uten å tenke på betjentenes makt. Men følelsen av å bli utsatt for uberegnelige beslutninger og dermed "illegitimt patriarki"⁷ blir ansett som et kritisk problem som fører til reaksjoner (Mathiesen 1965: 213–224). Betjentenes makt over de innsatte er lovfestet, og betjentenes autoritet er legitimt gitt. Ifølge Webers begreper kan Fengeleiet derfor forstås som et legalt herredømme – "et herredømme i kraft av lover" (Weber 2000: 91). Når den herskende kunngjør sin vilje, påvirker det andres handlinger (Weber 2000: 79). I henhold til Mathiesen (1965) aksepteres lovene av de innsatte, men når betjentene selv ikke overholder reglene, gir det innsatte anledning til å være "*censorious*". På denne måten kan den innsatte spille på institusjonens lover for å selv få en form for makt, og dermed forstå sin posisjon som nærmere betjenten i fengselshierarkiet. Lest på en annen måte kan den innsatte overta reglene og sådan oppnå en form for autonomi. I Webers forstand betyr det at sammenslutningens regler ikke blir fastlagt av utenforstående, men av medlemmene selv (Weber 2000: 95). Denne strenge formen for autonomi kan vanskelig være basert på de innsattes motstand. Heller kan begrepet defineres lettere, eller i større grad relativt, med tanke på den innsattes situasjon. Leser vi Mathiesen dit hen at de innsatte overtar reglene, vil det bli skapt egne konvensjoner av innsatte som sosiale aktører med ønsker om forandringer, og dermed åpner de et rom for autonomi (Wagner 1994: 20). Goffman finner at klienter også kan finne rom i institusjonen der de kan motvirke trusler mot selvet ved å gjenopprette deres status som autonome agenter (Goffman 1967).

⁶ Mine oversettelser.

⁷ Min oversettelse.

Autonomi blir videre et viktig begrep for hvordan de unge innsatte forsøker å finne sin plass i Fengselet. De kan også oppnå en form for autonomi i kraft av det Goffman (1967) beskrev som "kolonialisering", eller Mathiesens (1965) "censoriousness".

2.2.6 Klassikernes betydning for forståelsen

Først en bemerkning: Forfatterne av begrepene (klassikerne) har tatt for seg svært ulike institusjoner, og deres teorier er slik sett ikke "konkurrerende". Clemmer (1958) ville si noe om alle fengsler, Goffman (1967) noe om alle totale institusjoner og Mathiesen (1965) ville først og fremst foreta en analyse av sekstitallets Ila fengsel. Jeg oppfatter det derfor slik at jeg kan benytte deler av deres teorier for å belyse situasjonen i Fengselet slik jeg oppfatter den:

Over har vi sett hvordan klassikerne har skapt en forståelse av en fangekultur som i Clemmers (1958) ånd er en fengselsspesifikk måte å tilpasse seg ulike skikker, vaner og tradisjoner på. Fangekulturen kan forstås som et sett av strukturer med blant annet en tydelig lagdeling mellom innsatte og betjenter. Bondeson (1974) finner den samme distansen mellom innsatte og betjenter, og hevder betjenter best benyttes som praktiske eller instrumentelle aktører. Denne forståelsen vil også være nyttig for analysen. Fangekulturen i Fengselet kan også bli vurdert som egen form for kultur, i lys av en lagdeling mellom innsatte og betjenter. Clemmer (1958) bruker begrepet prisonisering som vil si at den innsatte automatisk blir mer kriminell. Den forståelsen av begrepet skal jeg være forsiktig med å bruke, for det går utenfor hva mitt datamateriale kan fange opp.

Så har jeg videre vist hvordan klassikerne hevder at kulturen "oppstår". Eller for mitt formål: Hva fører til at innsatte søker etter strategier for å gjennomføre soningen på en bestemt måte? I lys av klassikerne handler det om "krenkelsesprosesser", "lidelser", "press-stimulier" og en ubalanse mellom betjenter og innsatte. Løsninger oppnås gjennom å se fengselet som en ny helhet (kolonisering), oppsøke nye primærrelasjoner, ulike sosiale roller eller individualistiske svar gjennom en "overkritisk" holdning overfor betjentene. Disse begrepene og forståelsene oppfattes som nyttige i videre analyse, men så oppstår det problemer. Det ene er allerede forklart, prisoniseringsbegrepet krever mer enn jeg kan forklare. De andre begrepene er også for generelle til at de alene kan forklare kultur og strukturer i et norsk fengsel. Som Ben Crewe skriver: "The prisons

was [av klassikerne] seen as a virtually self-contained system whose social properties required little reference to the external community” (Crewe 2009: 4). Altså: Fengslene fungerte som egne samfunn uten noen form for innflytelse utenfra, og fangekulturen som ble skapt, ble forstått uavhengig av hvilket fengsel det var, hvilket ytre samfunn det tilhørte og så videre. ”It was taken for granted [av klassikerne] that, in their adjustments to imprisonment, prisoners were subordinated to the social and institutional forces to which they were subjected” (Crewe 2009: 5). Krefter i institusjonen overtar og skaper en kultur som er dømt til å utforme seg. På den måten forstår man kulturen i bestemt form entall (Ugelvik 2010). En annen retning i diskusjonen som fulgte etter den omtalte ”deprivasjonsmodellen” handler om hvorvidt kulturen i fengslene var noe som ble ”importert” fra andre arenaer; ”importmodellen.” Dersom jeg åpner for begge modellene, vil jeg kunne forklare mer av prisoneringsprosessen (se Thomas, Petersen & Zingraff 1978; Paterline & Peterson 1999), og det vil jeg gjøre etter hvert.

Med andre ord ville jeg ha operert med altfor lite nyanserte teorier om jeg nå skulle sette i gang analysen av hvordan unge innsatte tilpasser seg soning i et norsk fengsel. Jeg vil derfor videre bruke smalere begreper for å vise til potensielle særegenheter ved Fengselet, og med det forsøke å skape et riktigere bilde av fangekulturen i Fengselet, slik jeg oppfatter den. Først må Mathiesen (1965) belyses med moderne forskning.

2.3 ”Moderne” motstand

For å ta opp igjen tråden fra klassikerne, og spesielt Mathiesens (1965) begrep ”censoriousness”, er begrepets iboende kritikk viktig på flere nivåer og belyser viktige aspekter ved oppgaven. Bosworth og Carrabine (2001) bruker også begrepet autonomi, der innsattes *motstandsstrategier* fremstår som viktige. Forfatterne forstår de innsattes motstand som en form for makt. Motstanden kan bli resultatet når innsatte føler seg maktesløse overfor dominans og kontroll fra fengselets side. Innsatte må på denne måten forstås, og kan dermed forstå seg selv, som aktører som til en viss grad tar beslutninger og aktivt forhandler om maktrelasjoner. Så på tross av maktulikheter mellom innsatte og betjenter forsøker innsatte aktivt å skape sin egen plass i institusjonen. Dette kan imidlertid bli problematisk for andre innsatte, da de kan oppfattes som farlige eller provoserende for betjentene. Videre er også betjentene

plassert i dette dagligdagse spillet mellom makt og motstand. De forsøker å foregripe innsattes motstandsformer, som dermed må tilpasses betjentenes kontrollarbeid. Dette fører til en modifisering av innsattes former for motstand og resulterer i stor spenning mellom innsatte og betjenter (Bosworth & Carrabine 2001).

Thomas Ugelvik (2010) skriver om hvordan innsatte finner seg friområder og gjør kreativ motstand i, gjennom og mot dagliglivets rutinemessige maktformer i fengselet han studerte. Han beskriver hvordan innsatte tar i bruk forskjellige verktøy og strategier for å løse utfordringene som ligger i det å bli tilskrevet fangestatus, gjennom å posisjonere seg selv i forhold og i motsetning til ulike konstitutive utsider. Gjennom blant annet å reforhandle sin egen moralske posisjon og posisjoneringen av seg selv kan en anse seg som et moralsk høyverdige subjekt. Summen av posisjoneringene som kommer ut av forhandlingene om makt og motstand, forstås som et "subjektiveringsspill" (Ugelvik 2010). Begrepet motstand vil være viktig for å belyse unge menns forsøk på å tilpasse seg og finne sin plass. Det vil videre være påvirket av andre aktører i Fengselet. Betjenter og andre innsatte vil på hver sine måter påvirke hvordan de unge forstår hvordan de skal tilpasse soningen og etter hvert bli kompetente sonere.

2.4 Hvordan lærer en å tilpasse seg?

Ved å ta utgangspunkt i kriminologiske teorier om sosial læring åpnes det for å beskrive hvordan unge tar etter andre for å passe inn og finne sin plass i Fengselet. Ifølge Tarde er kriminalitet et sosialt fenomen lært av andre, og først og fremst lært gjennom imitasjon. Imitasjonslovene tilsier at alder spiller en stor rolle for hvordan kriminelle vaner og holdninger blir lært. Imitasjonen er avhengig av sosial nærhet, de som er i nærheten, i dette tilfellet andre innsatte, er de som imiteres. For det andre foregår læringen omtrent alltid ved at laverestående imiterer høyerestående (Tarde 1912 i Hauge 2001: 50–51). Dette kan forstås i lys av prisonisering, en overtakelse av fangekulturens normer og verdier. Som jeg senere vil vise, er det "proper villans" som er de høyerestående i fengslene, og de unge "wannabes" som er de laverestående (Jewkes 2005). Videre kan Sutherland og Cresseys ulikartede tilknytninger benyttes. I en nitrinns modell forklarer de hvordan kriminalitet er lært av intime personlige grupper i en kommunikasjonsprosess. Som oftest skjer det verbalt, men det kan også forekomme som

kommunikasjon gjennom gester. Læringen består av teknikker, men kanskje viktigst: motivasjon og drivkrefter. Tar en utgangspunkt i miniatyrsamfunnet og imitasjonslovene, vil den innsatte bli avvikende i et miljø der man i større grad er positiv til lovbrudd (Sutherland & Cressey 1960: 77–79). Med utgangspunkt i et fengsel med høyt sikkerhetsnivå er det ikke urimelig å se for seg verdier og holdninger der definisjonene av lovbrudd kan være mer positive enn negative, men jeg skal være forsiktig med å fokusere på at det er ”kriminalitet” som læres. Ulikartede tilknytninger bør heller forstås som en modell for generell læring av avvikende holdninger i forhold til hva som kan anses som normalt på utsiden. Sykes og Matza (2006) går videre med Sutherlands og Cresseys ulikartede tilknytninger, der de hevder at *hva* som læres fremstår uklart. De utdyper at krav om konformitet må bli etterfulgt, og ikke bli ignorert som et fremmed system av verdier og normer. Med andre ord vet de innsatte forskjellen på rett og galt, de er ikke immune mot dårlig samvittighet og skam. Det kan heller være snakk om en form for fleksibilitet, der en kan lære å forsvare handlinger ut ifra motiver som kan fungere *nøytraliserende*. For det er det som er poenget, å rettferdiggjøre avvikende handlinger ved å gi validitet til avvikernes motiver hindrer den sosiale kontrollens effektivitet. Andres avstand til handlingen avverger man mentalt ved bruk av nøytraliseringsteknikker. Teknikkene kan forstås som viktige komponenter ved Sutherlands positive definisjoner av lovbrudd, og delt i fem former: fornektelse av ansvar, fornektelse av skade, bestridelse av offerets rolle, fordømmelse av fordømmerne og appell til høyere lojaliteter. Det er gjennom læringen av disse den unge blir en avviker (Sykes & Matza 2006). I kort hevder altså Sykes og Matza at avvikere kan lære hvordan de skal unngå skam ved tidligere handlinger, i tillegg til at en kan finne teknikker for å rasjonalisere nye avvikende handlinger.

Videre vil det være viktig å forstå i hvilken sammenheng de lærer. Clemmer (1958) kaller det sosiale strukturer og prosesser som opererer gjensidig som en ”kraft” overfor individers holdninger. Hva som former strukturene vil jeg videre forstå som symbolske grenser.

2.5 Symbolske grenser

Tidligere nevnte strukturer i fengsler ble av Clemmer forstått som skiller mellom ulike aktører i institusjonen. For at ikke strukturene skal fremstå som uttømmende og

deterministiske, ser jeg heller på hvordan unge innsatte tilpasser seg Fengselet ved å trekke symbolske grenser til andre aktører. Symbolske grenser blir videre definert som:

”Conceptual distinctions made by social actors to categorize objects, people, practices, and even time and space. They are tools by which individuals and groups struggle over and come to agree upon definitions of reality” (Lamont & Molnár 2002: 68).

Forstått i interesse av oppgaven konstruerer altså unge innsatte distinksjoner for å kategorisere andre aktører i Fengselet. Betydningen av de symbolske grensene skaper altså definisjoner av realitetene. I fengselssammenheng vil definisjonene være viktige for å forstå hvordan helhetsopplevelser er bygd sammen og konstruert av sosiale aktører. Grensene deler altså inn i grupper og genererer følelser av likhet og gruppedlemskap, samtidig som andre blir holdt utenfor både fysisk og symbolsk (Epstein 1992: 232). Dette vil være viktig for å belyse hvordan unge innsatte forsøker å tilpasse seg i Fengselet. Underliggende i problemstillingen forventes en søken etter gruppedlemskap, et ”vi” den unge innsatte kan inkluderes inn i. For at det skal eksistere et ”vi”, må noen andre være ”dem”. I fengselssammenheng kan Clemmers strukturer fungere belysende. Som symbolske grenser kan de for eksempel bli brukt som kriterier for å definere og diskriminere mellom innsatte som blir oppfattet som verdige og mindre verdige (Lamont 2002: 98). Grensene vil være viktige for at den unge innsatte skal tilpasse seg og finne sin plass i Fengselet, ikke bare som et symbol på tilhørighet, men også som et symbol på maskulinitet.

2.6 Importerte maskulinitetsverdier i et miniatyrsamfunn

Påstanden her er at de unge innsatte må fremstå som maskuline for å kunne tilpasse seg soningen på en tilfredsstillende måte. Joe Sim (1994) hevder at fokuset i tidligere fengselsteori oftest har ligget på menn som innsatte, og ikke innsatte som menn. Sim forsøker å endre dette og hevder at fangekulturen kan forstås som et ”maskulinitetens jernbur”. Det innebærer en forståelse av vold og dominasjon som en del av en normal rutine som er opprettholdt og legitimert i en bredere maskulinitetskultur. Kulturen fordømmer noen handlinger av mannlig vold, men tillater andre (Sim 1994: 105). Dette vil være viktig også i forståelsen av de symbolske grensene, hvem som blir avvist og

hvem som blir gitt status. Videre bruker Sim en av Sykes' (2007) sosiale roller for å illustrere eksempelet i sammenheng med motstand mot betjenter; "the ball buster" som er en ukontrollert innsatt, kan skape problemer for det normale virke og skape strengere sikkerhetstiltak for andre innsatte (Sim 1994: 105, Bosworth & Carrabine 2001).

Mens studier av maskulinitet viser at menn hele tiden er involvert i en selvregulerende prosess gjennom observasjon av egen og andres atferd (Messerschmidt 2001: 67), er en strukturell komponent tilsynelatende alltid konsistent: De som representerer en tøff, men verdig maskulinitet er på toppen, mens de som viser svakhet, er på bunnen av fengselshierarkiet (Newton 1994: 239). Nettopp den "verdige" maskuliniteten er også essensiell i Sims (1994) begrep "maskulinitetens jernbur". Dette vil være vesentlig for hvordan unge innsatte tilpasser seg soningen. Idealet er en kontrollert maskulinitet der den innsatte viser at han behersker å bli utfordret, men mister en kontrollen og ofte er voldelig, blir en fort marginalisert (Jewkes 2005: 52).

De maskuline verdiene handler altså ikke om en "tøffhet" gjennom stadig voldelig atferd, heller kan man forstå den kontrollerte maskuliniteten som en presentasjon av seg selv der en fremstår som kapabel til å angripe. Med andre ord innebærer den ønskede formen for maskulinitet en kontroll over soningen. For forstå en fengsler som miniatyrsamfunn, kan det antas at de som oppnår maskulinitetsidealet også vil få makt over definisjonen av maskulinitet. Slik vil de unges rollemodeller være innsatte som har høy status og respekt fra innsatte, også være de som "bestemmer" hva som er maskulint.

Terry Kupers hevder det eksisterer en fengselskode for atferd, der kodene blir ansett som en overdrivelse av uskrevne mannlige koder fra utsiden. Den ekte mannen i fengselet kan ikke vise svakhet på noen måte, ikke vise følelser på andre måter enn sinne, ikke være avhengig av andre, aldri være sårbar, lide i stillhet og ikke tyste eller samarbeide med autoriteter (Kupers 2005: 718). Altså: Spor av disse kodene vil kunne tilbakeføres til innsatte som man vurderer som "verdige" eller ledere av maskulinitetens definisjon. Yvonne Jewkes (2005) bruker Connells begrep hegemonisk maskulinitet i fengselet for å forklare et hegemonisk forhold mellom den unge og den eldre innsatte. Hun hevder videre at den unge innsatte kan oppleve vansker med å komme inn i fengselsmiljøet, spesielt om forbrytelsen er sett på som småkriminell. Den innsatte vil da bli avvist som en "wannabe" av eldre langtidsinnsatte. Jewkes spiller videre på fengselskoden og trekker linjer til forbrytelsen som gjorde at den innsatte ble satt i

fengsel i første omgang. Forbrytelsen kan i seg selv forstås som et ønske om å bevise sin mandighet, som kan gi forutsetninger for suksessfull adaptering til fengselet. Spesielt i tilfeller der det er gjort grove forbrytelser, kan man anta at det importeres inn aggressive maskuline verdier. Så mens de unge fort blir "wannabes", søker man etter å bli ansett som en "proper villain" (Jewkes 2005: 51–52). Sim påpeker at ut fra begrepet hegemonisk maskulinitet blir ikke antatt svake innsatte alltid utnyttet av andre (sterkere) innsatte, og en skal være forsiktig med å generalisere begrepet til alle fengsler (Sim 1994: 111–112).

Det vi ser, er tidligere funn om fengselsverdier sett i lys av kjønn, man tyster ikke – fordi det ikke er mandig, man er fengslet for å bevise og bekrefte sin maskulinitet. Man antar at et ønske om å være konform i et fengsel like mye blir et krav til seg selv og fra andre til å fremstå som en "ekte mann". Ved å vise at en takler soningen og krav som stilles, *presenterer* en seg for andre som maskulin. For Goffman handler det om å fremføre en rolle. Med begrepet inntrykkskontroll hevder han at individer i større eller mindre grad forsøker å kontrollere hvilket inntrykk de gir til andre (Goffman 1992). Gjennom å presentere seg på en ønskelig måte forsøker den innsatte å kontrollere hva slags inntrykk vedkommende gir. Man må lære hvordan man presenterer seg som en maskulin og kompetent soner, og videre skaper kategorier av aktører som vist under avsnittet om symbolske grenser.

2.7 Tilpasse soningen

Over har jeg presentert teoretiske vinklinger som vil være viktige for oppgaven, og som belyser hvilke forhold den unge innsatte skal tilpasse seg. Fra klassikerne ble begrepet "fangekultur" innført, og jeg vil videre benytte begrepet innenfor de teoretiske rammene jeg har skissert. Det vil si at fangekulturen oppfattes som et svar på de ulike negative aspektene ved soning, og en sammenfatning av symbolske grenser blir skissert der maskuline verdier oppfattes som viktige. "Fangekulturen" vil derfor være som et overhengende begrep for aktørers relasjoner til hverandre i Fengselet. Det vil imidlertid ikke innebære at jeg følger klassikerne, da deres bruk av begrepet er tiltenkt andre institusjoner eller institusjoner og fengsler generelt. Deres begreper og forståelser vil heller fungere som verktøy i analysen.

Det er et krav å ikke fremstå som svak ut fra de maskulinitetsverdiene unge innsatte tilegner seg som en del av kompetansen som innsatt. Svakhet kan for eksempel være en del av det Galtung kalte press-stimulier eller Braithwaite kalte skamfølelse. For å unngå dette må man tilpasse seg Fengelets fangekultur gjennom læring og videre gjennom bruk av nøytraliseringsteknikker.

3 Metode og etikk

3.1 Innpass i Fengselet

Denne studien omhandler unge innsatte i et stort norsk fengsel. I mai 2011 tok jeg første gang kontakt og forhørte meg om muligheten for å få innpass til å gjøre intervjuer. På denne tiden var jeg fremdeles ansatt som betjent i samme fengsel, og inspektøren jeg tok kontakt med, var i første omgang skeptisk til om jeg ville klare å holde en god nok distanse til min tidligere rolle. Jeg svarte at jeg skulle diskutere det metodiske problemet videre med min veileder, og at jeg ville ta kontakt igjen på et senere tidspunkt. I mellomtiden måtte jeg skrive en god prosjektskisse, som blant annet gikk inn på problematikken rundt min tidligere rolle som fengselsbetjent.

Et aspekt var at jeg skulle slutte som betjent i god tid før intervjuene. Jeg hadde av den grunn siste vakt i slutten av juli og begynte intervjuene mot slutten av september, omkring to måneder etter at jeg hadde brukt fengselsuniformen siste gang. Galtung hevder at det vil være vanskelig for intervjueren innenfor fengselsinstitusjonen å unngå å bli assosiert med fengselsledelsen. Han stiller spørsmål ved i hvilken grad den som arbeider innenfor fengselet virkelig kan få valide data. De innsatte vil kunne føle at det samles data *mot* dem mer enn *om* dem (Galtung 1959: 34). Selv om jeg ikke hadde jobbet som betjent på en stund, ville mange antagelig kjenne meg igjen. Det ble da viktig å informere om at jeg nå sto i en ny rolle. Jeg var nå student, og ingen ting av det som ble sagt i intervjuene skulle kunne føres tilbake til dem. At jeg i analysen av data potensielt kunne bli farget av min tidligere rolle, var noe jeg stadig måtte reflektere over og diskutere med veileder (Silverman 2005).

Ved midten av juni var prosjektskissen ferdig skrevet, og jeg sendte den inn til Kriminalomsorgen region øst. På samme tid søkte jeg Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) om tillatelse til å utføre prosjektet.

I august 2011 tok jeg kontakt med veileder i forhold til prosessen i søknaden. På denne tiden var søknaden blitt godkjent regionalt og sendt videre til Fengselet, derfra fikk jeg beskjed om at de var svært ettertraktet for forskning og hadde mange søknader inne. I tillegg forsto jeg Fengselet dit hen at unge innsatte kunne være et følsomt tema.

Likevel fikk jeg til slutt en e-post med tillatelse til å intervju unge innsatte, og jeg ble invitert til et møte for å diskutere den praktiske fremgangsmåten. Det første intervjuet ble gjennomført i slutten av september og det siste i desember.

3.2 Kvalitativ metode

Kvalitativ forskning brukes for å belyse karakteren eller egenskapene ved noe (Widerberg 2001). For å få en dypere forståelse av relasjoner, strukturer og roller i Fengselet ga kvalitativ metode meg mulighet til å få innsikt i hvordan informantene oppfattet situasjonen de befant seg i. Et utvalg av ti innsatte i alderen mellom 18 og 22 fortalte om sitt syn på ting i Fengselet med utgangspunkt i sin erfaring. Flere av dem jeg snakket med hadde riktignok også sonet i andre fengsler, noe som ga dem grunnlag for å sammenligne erfaringer.

3.2.1 Valg av metode

Kvalitativ metode er typisk basert på observasjon og/eller intervjuer (Widerberg 2001). For meg ville observasjon, eller deltagende observasjon som sivil forsker, by på utfordringer. Det er ofte vanskelig å få tilgang, og det er tidkrevende. For min del ville det i tillegg etter drøyt tre år som fengselsbetjent være vanskelig å finne et fengsel på Østlandet der jeg ikke ville bli gjenkjent. Dette kunne satt prosjektet mitt i vanskeligheter, ettersom jeg i mange tilfeller ikke hadde kunnet forklare min nye rolle godt nok. Antagelser om at jeg seilte under falskt flagg som en myndighetsperson, ville kunne bringe både prosjektet og mine informanter i fare.

Min tidligere erfaring ville også kunne ha formet og svekket mitt analytiske blikk. Som sosiolog i felten må en kunne la seg overraske og ha et årvåkent blikk for detaljer (Silverman 2005). Det er for øvrig en vanlig utfordring ved intervjuer. Mange ganger har det derfor vært nyttig for meg å diskutere temaer med andre utenforstående som medstudenter, venner, familie eller veileder. I den prosessen er det naturligvis viktig å holde navn og detaljer utenfor diskusjonen, og heller fokusere på fenomener og uttalelser. I tillegg har det vært viktig for meg hele tiden å være nysgjerrig, og jeg tror det har vært en stor fordel for meg å ha en grunnleggende kunnskap om problematikken for å kunne stille dyperegående spørsmål. Det at jeg har observert ting betyr ikke alltid

at jeg har forstått dem, og intervjusituasjonen ble en svært god mulighet for å oppnå bedre forståelse. Jeg ser derfor på min tidligere rolle som betjent som viktig for prosjektets validitet. Ved observasjoner både som betjent og intervjuer har jeg fått inntrykk fra flere vinkler.

Erfaringen som betjent har også påvirket oppfatningen av informantene før intervjuene. Kvale og Brinkmann skriver at mennesker generelt forholder seg til verden ut fra sine forforståelser (Kvale og Brinkmann 2009). For min del har jeg som betjent blitt kjent med flere innsatte. Gjennom den erfaringen har jeg lært å se på de innsatte som mennesker heller enn kriminelle, og vurdere de menneskelige kvalitetene fremfor hva de har gjort. Dette mener jeg ga meg en fordel i møte med de innsatte før og under intervjuene. Fog skriver at kjennskap til miljøet øker muligheten for å forstå informanten (Fog 2004).

3.2.2 Intervju

I denne oppgaven valgte jeg å gjennomføre intervjuer, dette ga meg mulighet til å snakke med en og en innsatt og forklare grundig mine krav til anonymisering og taushetsplikt. Intervju kan forklares som "en utveksling av synspunkter mellom to personer i samtale om et tema som opptar dem begge" (Kvale og Brinkmann 2009: 22). Intervjuet vil derfor gi meg forståelse av ting jeg har vært nysgjerrig på som betjent, men ikke har vært i posisjon til å bli gitt full informasjon om. I sivil, uten nøkler, uniform og betjentbevis rundt nakken, kunne jeg nå som student ved Universitetet i Oslo spørre om ting jeg tidligere ikke kunne få svar på. Thomas Ugelvik skriver om betjentrollen som en lovens makt som setter stengsler og begrenser, som låser inn og ut og overvåker kroppen. Han skriver også om rollen i forhold til en overordnet sikkerhetsmakt som påvirker, styrer, veileder og administrerer, og en disiplinær makt som forsøker å endre, påvirke og forbedre (Ugelvik 2010: 173). Betjentrollen kan med andre ord forstås innen ulike kategorier, jeg var der for å forstå og forbedre. Problemet var likevel uniformen, og de innsattes viten om at jeg hadde makt til å straffe. Uten uniformen ville jeg stå i en bedre posisjon for å avdekke de innsattes opplevelse av Fengselet (Kvale & Brinkmann 2009).

I begynnelsen av alle intervjuene spurte jeg om informantene ønsket brus fra brusautomaten, ingen takket nei til det, og det var en god måte å starte intervjuene på.

De følte seg kanskje mer verdsatt, og for intervjuets del kan det ha påvirket svarene positivt. Det ga også en behagelig innledning til den sosiale delen.

3.2.3 Egen og informantenes interesse for intervju

Etter mye tid som betjent i fengsel har jeg fått mye erfaring. Jeg har sett de fysiske konsekvensene av å sone. Enten det har betydd et forfall av kroppen i form av fedme eller motsatt at innsatte har brukt mye tid på å trene og spise proteiner. Jeg har også sett innsatte være frustrert, glade og triste. Som betjent har jeg kunnet delta i situasjoner, ved å hjelpe eller være streng og pålegge restriksjoner fra Fengselets side. Dette har gitt meg et bilde av hvordan det er på innsiden av et fengsel. Hvordan et mangfold av menn sperret inne på få kvadratmeter kan utvise sin atferd. Alt dette har jeg sett, men på et analytisk nivå slitt med å forstå. Da jeg jobbet der, ønsket jeg å forstå mer, men følte ofte at min uniform var til hinder for dette. Ved hjelp av kvalitativ metode kunne jeg tilby innsatte et rom der de anonymt kunne forklare en del aspekter ved soningen. Dette uten at de skulle føle seg som tystere i forhold til en som i mange tilfeller var pålagt å straffe andre dersom informasjon ble delt. Simen var av dem som satte pris på å prate med noen fra utsiden, og svarte dette da jeg spurte om hans forventninger til intervjuet:

”Jeg synes det er litt ålreit å få sagt ting som det er da, anonymt. Det var derfor jeg takka ja til det, man kan si hvordan det er her.”

For mange var det også deilig å komme seg ut av cellen, som Kuni som satt på restriktiv avdeling:

Kuni: *”Du kjøpte meg pepsi, du har fått meg ut av cellen i tre timer, jeg er fornøyd...”*

Morten: *”He-he, ja, du er fornøyd du òg?”*

Kuni: *”Shit, you don’t have a clue.”*

Bosworth, Campbell, Demby, Ferranti og Santos (2005) fant at etter å ha vært isolert fra samfunnet over lang tid følte det godt med besøk, og innsatte var gjerne glad for å få delta i et forskningsprosjekt og bli kjent med nye mennesker. Å snakke med noen nye

utenfra hjelper personer til å føle seg litt nærmere hjemmet, litt mer som mennesker og mindre som fanger (Bosworth et al. 2005).

3.2.4 Intervjuets form

NSD og kriminalomsorgen forventet en utfyllende intervjuguide før intervjuene begynte (se Vedlegg 1). Kvale og Brinkheim skriver at intervjuer bør utføres på grunnlag av en intervjuguide, og med en reflektert tilnærming til kunnskapen jeg ønsker å oppnå og intervjusituasjonens mellommenneskelige relasjoner (Kvale & Brinkmann 2009). Guiden ble brukt, men det virket mest fornuftig å la informantene få mer kontroll innen noen faste temaer jeg ville ha med. Intervjuene ble derfor semistrukturerte. Denne fremgangsmåten ga meg rom til å stille spørsmål og grave mer i hva informanten sa og vektla (Thagaard 2003). Selv om intervjuguiden inneholdt en dramaturgi, ga den rom for å utforske temaer etter hvert som de dukket opp. Dette tillot meg å gå dypere inn i det informanten hadde interesse for, og evne til å utdype. Dette fremfor å presse igjennom spørsmål som informanten fant mindre relevante, i tillegg åpnet det for lengre historier. Utgangspunktet for oppgaven lå mye i informantenes hender, deres tolkning av sin situasjon som ung i et fengsel med høy andel gjengangere. I noen intervjuer kunne jeg være mer avhengig av intervjuguiden, dette i tilfeller der informantene var mindre engasjert og utfyllende i svarene. Intervjuguiden ga da trygghet for meg som intervjuer, og svar på ting jeg lurte på. Selv om det i slike intervjuer var vanskeligere å få utfyllende svar med rom for ytterligere utforskning, fikk jeg likevel noen indikasjoner på hva som føltes viktig og mindre viktig for informanten.

Jeg ønsker videre å trekke frem et eksempel på et intervju der informanten, Kuni, kunne dele historier som ville falt utenfor et mer strukturert intervju. Kuni ble i stor grad gitt frie tøyler til å fortelle om sin spesielle situasjon i Fengselet, der han var blitt anklaget for å være en tyster. I dette intervjuet ville det vært meningsløst å påtvinge forhåndsbestemte spørsmål om hva slags forhold han hadde til betjenter og ulike begreper. Hans fortelling inneholdt mye informasjon, og dersom jeg ønsket utdyping, kunne jeg spørre underveis. Før dette intervjuet var jeg påpasselig med å vise ham informasjonsbrevet (se vedlegg 2) og fortelle hvorfor jeg ønsket å intervju unge menn i fengsel. For en innsatt med mange inntrykk og opplevelser skapte dette en ramme for alt han hadde å fortelle. Flere ganger i løpet av intervjuet begynte han å fortelle om

hendelser utenfor Fengselet, men i stedet for at jeg måtte bryte inn, stoppet han opp og fortsatte å snakke om soning. *"Im trying to give you material, man, but i'm getting my shit out to you now, it's not everyday you get a conversation with somebody."* Jeg svarte at det bare var å fortelle, og at jeg likte å høre på hva han hadde å si. Sitatet kan uansett tolkes dithen at han i liten grad fikk mulighet til å snakke med andre. Som jeg vil komme tilbake til senere, hadde Kuni blitt utstøtt i innsattmiljøet og å snakke med betjenter ville forsterket hans status som tyster. Kuni fikk sjelden besøk utenfra, og om det var besøk, var det ofte moren hans. Han fortalte at han bare ville fortelle henne "positive ting" så hun ikke skulle bli bekymret. Det at han anonymt kunne fortelle sin historie til noen andre, fungerte da kanskje på mange måter som en form for terapi for ham. Carl Rogers kalte det en klientsentrert intervjuform når det oppsto et emosjonelt samspill med forsiktige svar fra intervjuers side (Rogers 1945 i Kvale & Brinkmann 2009: 59). Intervjuformen er terapeutisk, men har vært en inspirasjonskilde for utvikling av kvalitative intervjuer innen forskning (Kvale & Brinkmann 2009). Dette kan altså ses på som en forskerrettet form for klientsentrert intervju. I dette intervjuet ble intervjuformen viktig for å oppnå tillit hos Kuni, dette ga grunnlag for at han kunne fortelle åpent om sine erfaringer (Thagaard 2003: 98). Etter intervjuet tenkte jeg at jeg hadde fått et godt datamateriale til oppgaven, i tillegg til at jeg kan ha hatt en støttende funksjon for en innsatt med behov for en samtale.

Mange av intervjuene fikk en lignende utforming, og det ble viktig for meg å være oppmerksom på hva informantene fortalte, og spørre videre om det.

3.2.5 Oppmerksomhet

Fog ser på samtalen som en gjenstand for intervjuers oppmerksomhet. Hun hevder oppmerksomheten retter seg inn mot fire spor. Som intervjuer er man oppmerksom på innholdet i det som blir sagt; henger det sammen med det som er blitt sagt før? Videre rettes oppmerksomhet mot hvilken måte innholdet blir uttrykt på; språklige formuleringer og stemmebruk, ansikts- og kroppsuttrykk. For det tredje rettes oppmerksomhet mot prosessen, hvordan informanten forholder seg til intervjueren. Med andre ord om man oppnår oppmerksomhet og kontakt med informanten og hvordan den er. Til slutt rettes det oppmerksomhet mot en selv og egne følelser og mot oppfattelsen av fortellingens troverdighet. Avslutningsvis hevder Fog at det er

informasjon i alt, både hva som skjer og ikke skjer i situasjonen, og intervjueren vil alltid tenke på hvordan en vil bruke denne informasjonen (Fog 2004).

3.2.6 Båndopptaker

For å kunne gi full oppmerksomhet benyttet jeg båndopptaker i samtlige av intervjuene. Thagaard skriver at fordelene med å bruke båndopptaker er at alt som sies blir bevart. Ved å bruke den kunne jeg konsentrere meg om informanten og informantens reaksjoner (Thagaard 2003). Med unntak av én informant virket det ikke å være problematisk. "Khalid" sa før intervjuet at det var greit at jeg brukte båndopptakeren, men intervjuet bar likevel preg av nervøsitet fra informantens side, noe som igjen reflekterte over på meg, som en uerfaren student. Intervjuet med Khalid varte bare i et drøyt kvarter, og svarene jeg fikk, var korte. Ting var ofte "greit", uten at han helt kunne eller ville svare mer utfyllende. Da jeg mot slutten sa at jeg ikke hadde flere spørsmål og spurte om han hadde noe han ville legge til, svarte han avvisende og ga meg båndopptakeren kjapt tilbake. Jeg spurte om det var ubehagelig å ha den på, og han fortalte han synes det var stressende. Jack Douglas skriver at båndopptakeren både er en bekreftelse på at en tar prosjektet og informanten på alvor, men i tillegg en "brutal teknologisk påminner om menneskelig adskilthet som underminerer det intime fellesskapet du prøver å skape". Dobbeltheten ved bruken kan være problematisk, men det er et såpass viktig verktøy at den bør brukes når det er mulig (Douglas 1985: 83, min oversettelse). Intervjuet med Khalid var blant mine første, og jeg forsto ikke underveis at det kunne være båndopptakeren som gjorde han stresset. Thagaard påpeker at dersom båndopptakeren oppleves som ubehagelig av informanten, bør intervjueren skru den av, for heller å notere (Thagaard 2003). Etter intervjuet med Khalid la jeg i de resterende intervjuene båndopptakeren vekk fra synsfeltet til informanten, dette selvfølgelig etter å ha informert og fått samtykke til at den ble brukt.

3.2.7 I "felten"

Alle intervjuene ble gjort på besøksrom, med unntak av ett intervju som ble gjort på cellen til den ene innsatte. På grunn av dårlig form ville informanten helst slippe å gå ned til besøksrommet. Da jeg fikk beskjed om dette, fikk jeg også tilbud om å få nøkler – ettersom de kjente meg der. Det var i utgangspunktet hyggelig, og en fin gest om at jeg

hadde tillit, men jeg var bekymret for den symbolske makten nøklene hadde (Ugelvik 2010: 67). Også som betjent hadde jeg merket meg dette, lyden av nøkler som klirret mot hverandre var et tegn på at jeg eller en annen betjent var på vei. Dette kunne fort skape endring i atferd. Så da jeg fikk spørsmålet, sa jeg at jeg ikke ønsket å få nøkler, og jeg ble i stedet låst elektronisk inn i sentralhallen av Fengselet og gikk videre opp til avdelingen der en betjent hadde fått telefon om at "Morten" var på vei opp. Dette var mitt fjerde intervju, og for første gang følte jeg meg litt nervøs, jeg ringte på til avdelingen og tittet inn gjennom glassluken. Nå var jeg ikke lenger på nøytralt territorium, det var mange innsatte ute på avdelingen, og mange kjente meg igjen. Jeg ble låst inn av en tidligere kollega, og jeg tenkte da at jeg var glad mange kunne se hvordan betjenten måtte komme og låse opp døra for meg. Intervjuet ble gjort på motivasjonsavdelingen, en avdeling der betjentene går uten uniform – det at jeg gikk i sivil, var altså ikke nok til å markere min nye rolle. Jeg ble låst inn i avdelingen uten å avgi klirrelyd fra nøkler og uten ansattskilt rundt halsen. En innsatt kom bort til meg, strakk ut hånda og spurte hvem jeg var, noe motvillig svarte jeg at jeg var en forsker fra Universitetet i Oslo, men bare sånn i gåsetegn, egentlig en student, sa jeg, som egentlig bare skulle gjennomføre et intervju til en masteroppgave. Svaret ble mer kronglete mens jeg fortsatte å degradere min rolle. Den innsatte som spurte ble neppe klokere, og jeg var glad det ikke var han jeg skulle intervju. Samtidig som jeg synes det var hyggelig at innsatte kom bort til meg, og stilte spørsmål og var interessert. Etter hvert kom informanten bort, som jeg i oppgaven kaller Lars. Mens jeg pratet med den andre innsatte, hadde jeg hørt ham spørre betjenten som slapp meg inn om det var *"han Morten fra motivasjonsavdelingen?"* – *"Nei, han her har ikke jobba her, men har jobba i Fengselet."*⁸ Da informanten kom bort til dit jeg sto, spurte han om vi skulle ta intervjuet på betjentkontoret, slik at jeg kunne skrive. Jeg svarte at vi godt kunne ta det på cellen hans, så lenge det var greit at jeg brukte båndopptaker. Det var ikke noe problem.

3.2.8 Deltagende observasjon

Deltagende observasjon handler om at forskeren er til stede der informantene oppholder seg, og systematisk ser hvordan personene handler (Thagaard 2003). Som betjent i Fengselet i over tre år har jeg selvfølgelig gjort mine observasjoner, men da i

⁸ Sitater basert på hukommelse.

uniform. Observasjonene må derfor leses i lys av min posisjon som uniformert betjent. Videre er det (tydeligvis) mye som foregår mellom innsatte uten at betjenten helt kan vite hva som foregår. Av hensyn til oppgavens reliabilitet bruker jeg derfor kun observasjoner for å belyse konkrete eksempler på enkeltsituasjoner jeg har opplevd i interaksjon betjent–innsatt. Dette fremfor å forsøke å illustrere generelle betraktninger. I tillegg har erfaringen som betjent gjort det mulig å vise til institusjonelle rutiner betjentene jobber etter.

3.3 Tilgang til informanter

For å få tilgang til informanter fikk jeg hjelp av ansatte fra en egen ungdomssatsing i Fengselet. De er en gruppe mennesker med ulike utdanningsbakgrunner som har spesielt ansvar for innsatte mellom 15 og 23 år i Fengselet. Da jeg kom til anstalten møtte jeg ofte ungdomskoordinatorer som ga meg de nyeste underskrevne samtykkeerklæringene (se vedlegg 3), koordinatoren vil videre bli referert til som min kontaktperson. Med hjelp av sentralavdelingen fikk informantene beskjed om at jeg var kommet og kom deretter til besøksrommet. Da informantene kom ned, viste jeg frem samtykkeerklæringen de hadde skrevet under på, og ga ytterligere informasjon om prosjektet og spurte om det var greit at jeg brukte båndopptaker.

3.3.1 Utvalg av informanter

Informantene jeg intervjuet var kun menn, da Fengselet er et rent herrefengsel. Aldersgruppen var også bestemt på forhånd, de skulle være mellom 18 og 23 år. Fra Fengselet ble jeg informert om at det var omkring 40 innsatte i denne alderskategorien, der ikke alle snakket norsk. Ansatte i ungdomssatsingen hadde fått i oppgave å informere potensielle informanter om prosjektet, og spørre om de ønsket å delta. Mine kriterier var at de snakket enten norsk eller godt engelsk. Av informantene snakket alle norsk, med unntak av Kuni som vekslet mellom norsk og engelsk. Innsatte i målgruppen ble forespurt, og de som var interessert, skrev under på samtykkeerklæringen. Det var flere forskjellige ansatte i ungdomssatsingen som informerte innsatte i målgruppen om prosjektet. På en måte kan en da si at det var tilfeldig hvilke informanter som stilte til intervju, i den grad at alle i målgruppen potensielt kunne bli spurt. En kan

selvfølgelig argumentere mot siden enkelte innsatte ikke valgte å være med av ulike grunner. Det kan være at de følte saken sin som så sensitiv, og at de følte seg usikre i forhold til prosjektets omfang. Det kan være at deres soning i Fengselet er preget av sosialt stigma, noe som i et intervju om soningen vil være vanskelig å komme utenom. I tillegg er det selvfølgelig også en gruppe av innsatte som av helt andre grunner ikke ønsker å snakke med intervjuere utenfra. Det kan være på grunn av akademikerskepsis, eller av usikkerhet til mine motiver. I informasjonsbrevet sto det at jeg tidligere hadde jobbet som betjent, det kan tenkes at det medførte en viss skeptisk hos noen. Ut ifra tilbakemeldinger jeg har fått fra min kontaktperson, virket det likevel som om de fleste som ble spurt ønsket å være med. Det kan også være at mitt prosjekt ikke ble høyt prioritert blant en gruppe ansatte som har mye å gjøre, og kanskje få derfor ble forespurt. Mitt inntrykk er at det i hovedsak er tilfellet, og at det i så fall er et tilfeldig valgt utvalg ut ifra når det tidsmessig har passet seg for ansatte i ungdomssatsingen å forhøre seg med innsatte om mitt prosjekt. Jeg har pratet med et bredt utvalg av innsatte ut ifra hvilken type avdeling de satt på: I utvalget har jeg en fra motivasjonsavdelingen, tre fra allmennavdelingen og seks fra restriktiv avdeling. Det var færre under 20 års alder enn over, noe som er representativt for den norske fengselspopulasjonen (www.ssb.no b). Etersom informantene er en spesielt sensitiv gruppe har jeg av etiske hensyn valgt å ikke lage en informantpresentasjon.

3.4 Min påvirkning på data

Kvale og Brinkmann skriver at forskningsintervjuet er en samtale med et klart asymmetrisk maktforhold mellom forskeren og den som blir intervjuet. Intervjueren setter i gang og definerer intervjusituasjonen, bestemmer temaet for intervjuet, stiller spørsmål og beslutter hvilke svar en vil følge opp i en enveisdialog. Det er alltid intervjueren som stiller spørsmålene, mens informantens rolle er å svare. Videre kan intervjuet ses som en instrumentell dialog, der samtalen ikke er målet, men middelet for at intervjueren skal nå sitt mål (Kvale & Brinkmann 2009). Dette er strukturelle ulikheter som jeg forstår dit hen at i intervjusituasjonen bør noe holdes skjult. For å bøte på ulikhetene i maktforholdet oss imellom forsøkte jeg blant annet å virke avslappet for å overføre roen til informantene. I tillegg lot jeg de være "ekspertene", noe jeg i hovedsak opplevde at informantene responderte på. Alderen min kan også ha hatt en

påvirkning på intervjuene. Da jeg gjennomførte intervjuene, var jeg 26 år, altså ikke spesielt mye eldre enn de innsatte. Noe som kan ha påvirket dem til kanskje å føle at vi var mer på bølgelengde. I tillegg tror jeg at det har vært en fordel for meg at dialekten min er litt bredere enn hva mange av informantene kanskje forventer av besøkende fra universitetet. Det at jeg er mann, kan også antas å ha hatt en form for påvirkning, det er mulig at informantene i noen grad ønsket å fremstå mindre sårbare enn om jeg hadde vært kvinne. Samtidig kan det forstås motsatt, at informantene i mindre grad hadde behov for å fremstå som tøffe for å imponere meg. Betydningen det kan ha hatt, blir klønete å diskutere, men det kan tenkes at informantene tidvis brukte referanser de mente jeg burde forstå som mann. I tilfeller der jeg ikke gjorde det, eller likevel ønsket utdypning, spurte jeg om de kunne tydeliggjøre hva de mente.

I tillegg var jeg tidligere betjent, noe jeg tidvis måtte forhandle litt om. Blant annet med Simen som var usikker på om han ville dele informasjon om interne regler mellom innsatte. I den situasjonen sa jeg at det var greit om han ikke ville det, men jeg fortalte ham om hvordan prosjektet fungerte. Hvordan jeg på tross av at jeg jobbet her før, ikke snakket med noen betjenter om hva som kom frem i intervjuene, og om jeg brukte sitater fra intervjuer, forandret jeg på navnet. Jeg avsluttet med å si at dersom han ikke følte seg komfortabel med å fortelle om det, så var det uansett greit. I andre situasjoner kunne jeg distansere meg fra historier fortalt av de innsatte om betjenter ved å for eksempel vise misnøye ved betjentes atferd. Ved å gjøre dette kunne jeg vise at jeg kjente igjen situasjoner, men at jeg i oppfattelsen av situasjonen var på bølgelengde med informantene (Fog 2004). Et av spørsmålene jeg stilte, var om det var lett å lure betjenter, i et forsøk på å finne ut om innsatte opplevde et visst samhold i denne prosessen, og for å lete etter eventuelle opposisjonsstrategier. Ved dette spørsmålet sa jeg ofte at det bare var å fortelle, og at jeg syntes det var gøy å høre om det siden jeg ikke var betjent lenger. Mange av de innsatte jeg pratet med, svarte på spørsmålet om å lure betjenter ved å vise til hvordan man kunne smugle inn eller gjemme narkotiske stoffer, i tillegg til å fortelle om hvordan man kunne fuske med urinprøver. Jeg oppfattet det som et tegn på tillit til min taushetsplikt, og at de så på meg som en representant for universitetet og ikke som en betjent, og det ville være en styrke for oppgavens validitet.

I oppgaven har jeg vært påpasselig med å invitere leseren inn i tolkningen ved å presentere foranledningen, eller spørsmålet jeg stilte til informanten før eller etter et

benyttet sitat. På den måten kan leseren få en forståelse av hva det er informanten svarer på, og styrker avhandlingens validitet (Silverman 2005).

3.5 Forståelse

Sykes skriver at det er visse farer ved å snakke ut fra de innsattes perspektiv på fangenskap, ettersom det kan implisere at alle innsatte forstår sitt fangenskap på nøyaktig samme måte (Sykes 2007: 63). For meg ble det viktig å forstå noen hovedpoenger ved hvordan informantene tilpasset seg de sosiale forholdene i Fengselet. Fremfor å vektlegge og søke "dramatiske" historier om bruk av vold og narkotiske stoffer i Fengselet valgte jeg et fokus på holdninger i Fengselet. Til en viss grad var vold og narkotika en del av holdningene, men mer som et middel til å nå målet, enn et mål i seg selv. Målet forstås heller som en presentasjon av seg som en "kompetent soner". Som Sykes påpeker, er det farer ved å forstå de innsattes perspektiv på soningen likt. Det jeg forsøker å beskrive, er heller unge innsattes forsøk på å forsvare sin maskulinitet, som jeg vil argumentere for ved å tilnærme seg deres forståelse av idealer for "korrekt soning".

3.6 Etske refleksjoner og forskning i fengsel

Johan Galtung (1959) forsøker i *Fengselssamfunnet* å beskrive samfunnet som blir skapt mellom innsatte i et fengsel gjennom presset ved fengslingen. Selv hadde Galtung status som innsatt (eller fange) i 160 dager i 1954–55. På tross av at dette er lenge siden, forstår jeg hans liste over gjeldende hensyn for fengselsforskning som er aktuelle for min oppgave:

1. Fengselets spesielle funksjon som straffeanstalt fører med seg en større frykt enn ved andre forskningsarenaer for at anonymiteten ikke bevares – særlig for de innsatte, men også for betjentene. En innsatt har et legitimt krav på en meget høy grad av beskyttelse. Verken han eller hans navn skal utleveres til uvedkommende. Den innsattes forhold til fengselet er i prinsippet en formell sanksjon ut fra det som er foreskrevet i lov og reglement.

2. Forholdene i fengselet vil alltid være slik at ledelsen må sikre seg at alt som skjer er innenfor rammen for hva som er "fengselsmessig forsvarlig", og at det ikke blir skapt uro blant de innsatte eller mellom innsatte og betjenter.
3. Innsatte, og til dels også betjenter, er ofte meget sterkt presset av tilværelsen i et fengsel. Et vesentlig brudd med den daglige rytme kan derfor fort bli møtt med sterke og negative reaksjoner dersom det fører til en eller annen form for frustrasjon, eller forstyrrelse av den vanlige likevekten.
4. Fengselets ledelse, fra betjenter til fengselsstyret ønsker å beskytte seg selv mot opplysninger som i deres oppfatning kan sette fengselet og de som arbeider der i dårlig lys (Galtung 1959: 33).

Som nevnt er disse punktene også viktige i dag. Den innsattes konfidensialitet er beholdt på den måte at jeg allerede ved transkriberingen benyttet et fiktivt navn på informanten. I ettertid har jeg kun benyttet de fiktive navnene, og kan ikke lenger huske deres virkelige navn. I tillegg skriver jeg ikke en informantbeskrivelse som ville gjort det lettere å gjenkjenne informantene. Når det kommer til punkt to, var dette noe jeg merket da jeg besøkte Fengselet. Med ett unntak var det informantene som oppsøkte meg, og ikke motsatt. Punkt tre var noe jeg måtte forholde meg varsomt til, i de aller fleste intervjuene opplevde de innsatte mitt besøk som et hyggelig brudd i deres ellers monotone hverdag. Under ett intervju ville informanten gå litt tidligere, som følge av at handlevarene med blant annet sigaretter kom til avdelingen underveis i intervjuet. Ved å tilby snus fikk jeg kjøpt litt tid, men etter hvert måtte jeg la informanten gå tilbake slik han ønsket. Punkt fire velger jeg å besvare ved å anonymisere Fengselet.

I tillegg opplevde jeg ofte at betjenter spurte meg om intervjuene, hvordan de hadde gått og lignende. Til spørsmålet ga jeg alltid det samme intetsigende svaret: "Det gikk fint, det." I tilfeller der jeg ble spurt om hvilke innsatte jeg hadde intervjuet, svarte jeg at det var konfidensielt.

En videre utgreiing av etiske hensyn blir i stor grad en gjentakelse av mye jeg allerede har skrevet i kapitlet. Kvale og Brinkmann (2009) lister opp en rekke etiske problemstillinger en bør reflektere over og utøve gjennom intervjuundersøkelsen: Et av punktene handler om å ikke bare diskutere undersøkelsen med hensyn til den vitenskapelige verdien av kunnskapen som søkes, men også av hensyn til den menneskelige situasjonen som utforskes. Tidligere nevnte jeg blant annet hvordan innsatte, og spesielt Kuni, nøt godt av å ha noen utenfor å prate med, og dermed selv

også fikk noe ut av intervjuet. I et annet intervju slet informanten tydelig med all isoleringen i Fengselet. Etter intervjuet ble jeg da sittende og prate med ham etter at båndopptakeren var skrudd av, slik at han fikk en time ekstra utenfor cellen.

Kvale og Brinkmann understreker betydningen av å innhente informert samtykke og sikre konfidensialitet under undersøkelsen. I dette finner vi også et tredje punkt som omhandler transkriberingen. Informert samtykke ble som nevnt gitt, samtidig som konfidensialiteten ble bevart allerede under transkriberingsprosessen. I et fjerde punkt peker Kvale og Brinkheim på *verifiseringen* av spørsmålene en stiller, og det handler om hvor kritiske spørsmålene en stiller til informanten er (Kvale & Brinkmann 2009). I intervjuene var det for meg aldri et formål å stille den innsatte til veggs, enten det gjaldt avvikende verdier eller tidligere handlinger. Oppgavens formål var alene å få en forståelse av hvordan de opplevde soningen. Jeg har dessverre ikke mulighet til å oppnå kontakt med informantene, det blir derfor ikke mulig å la informantene ta videre del i tolkningen av sitatene. For å bøte på det forsøker jeg å sette sitater i sammenheng med spørsmålene som ble stilt, der det er mulig.

4 Om å lære soning

Ved å følge informantenes historier om hvordan det var å komme inn som ny uten å forstå Fengselet, vil jeg i dette kapitlet vise hvordan unge innsatte blir sosialisert inn i fangekulturen. I lys av prisoniseringsbegrepet (Clemmer 1958) vil jeg argumentere for at eldre og mer erfarne innsatte lærer opp de yngre til å tilpasse seg fangekulturen i Fengselet.

Innledende i kapitlet vil jeg beskrive informantenes oppfattelse av hvordan det var å være førstegangssoner, og samtidig hvordan de oppfatter førstegangssonere nå. Av ti informanter var det kun to som sonet fengselsstraff for første gang.⁹ Dette ga meg muligheten til å høre hvordan unge innsatte med noe erfaring erindret sin første soning, og sosialiseringsprosessen som fulgte deretter. Sosialiseringprosessen behandles senere i kapitlet der jeg viser hvordan informantene fortalte om hvordan de etter hvert tilpasset seg fangekulturen, og utviklet sin kompetanse som sonere under "veiledning" av eldre og mer erfarne innsatte.

4.1 Fortellingen om førstegangssoneren

"Du kommer jo inn som en drittunge som ikke er verdt noe."
- Anders

Thomas Ugelvik (2010) skriver om hvordan det innad i innsattgruppen er relasjoner av likhet og forskjeller i et fenomen han kaller "subjektiveringsspillet". Han skriver at i én forstand oppfatter de innsatte seg som like i så stor grad at de står samlet mot betjentene, men solidariteten kan ikke utviske enhver forskjell mellom innsatte. Noen av grensefigurene, eller ytterpunktene i gruppen, må støtes ut. Av tre slike figurer er den ene "junior". De yngste innsatte beskrives som urolige og umodne og er ikke klar over livets realiteter – en gruppe innsatte som representerer en støykilde som skaper dårligere omgivelser (Ugelvik 2010: 206–211). Fra mine informanter fant jeg lignende historier om førstegangssonerne, brukt for å kategorisere andre innsatte:

⁹ Tembo (1 ½ måned) og Stig (6 måneder). Vil spesielt komme tilbake til Tembo i kapittel 6.

”Jeg er ikke så gammel selv, da, men jeg har vært i det miljøet her i åtte år alt. Jeg må bare prøve å forklare sånn hva man pleier å si, da, om de yngre når en situasjon oppstår, det er vel at det bare er en drittunge, ikke sant. Drittunger er førstegangssonere, som aldri har sona før, og han skjønner ikke helt hva man driver med, liksom. Så man får jo en sjanse fra alle, men det er bare hva man velger å gjøre med sjansen. Jeg dreit meg loddrett ut sjæl jeg under første soninga, havna i slåsskamp ... men, alle har vært der, der går det på status ja, for at man lærer jo, for det er jo fengselsregler” (Simen).

Førstegangssoneren fremstilles som en ”drittunge” som ikke skjønner hva han driver med. Fortellingene om den første perioden i fengsel var ofte preget av historier om forsøk på å passe inn og ikke være annerledes. Som Simen sier, så ”lærer man jo”, og sånn jeg forstår datamaterialet mitt, lærer man gjennom andre innsatte. Videre forteller han at alle blir gitt en sjanse, men spørsmålet han stiller er hva man gjør med den sjansen.

Anders var en av dem som mente han hadde lært, og i størst grad snakket om førstegangssonere. Han fortalte at han var seksten år første gangen han satt i fengsel, og at han da møtte problemer med å få aksept på avdelingen. Han sto bakerst i køen og merket at han ikke hadde noen rett til å tale de andre imot. Førstegangssoningen ble oppfattet som vanskelig ettersom hans status blant de andre innsatte var lavt ansett. Alderen og statusen som førstegangssoner tilsa at han var urutinert og lett å plukke på. Anders brukte også førstegangssoneren for å illustrere ”feil” som ble gjort i Fengselet:

”Førstegangssonere, de vet ikke helt åssen det er, de har sånn oppfattelse fra film eller noe sånt noe. Så det går litt ut på det ... du må fortjene din plass, da, ut ifra hvem du er, du kommer jo inn og så må du hilse på folk. Mange som ikke hilser på noen når de kommer inn. Jeg er veldig sånn, jeg hilser på de fleste, men det er mange som er sånn [at de] ikke hilser på noen, og de må bygge seg opp litt.”

Anders forteller over at førstegangssoneren har en vrangforestilling av hva fengsling innebærer. For han handler det om å presentere seg selv og på den måten ”bygge seg opp” og bli kjent med de andre. Jeg tolker Anders dit hen at det handler om å ikke vise frykt overfor de andre innsatte. Manglende frykt kan en blant annet se i det Anders snakker om – å hilse på de andre innsatte, presentere seg selv og vise hvem en er. På denne måten viser den innsatte også at han ikke er redd. Redsel kan fortolkes som en svakhet. Som vist i kapittel 2 påpeker Newton (1994) at den svake alltid vil være på bunnen av fengselshierarkiet. Den ekte mannen viser ikke svakhet (Kupers 2005).

Overgangen og tilpasningen virker å være vanskelig for nye innsatte i et miljø preget av maskuline verdier der andre kan forstås som intimiderende. Etter at Anders hadde sonet noen år, var han mer komfortabel. Han brukte igjen førstegangssoneren for å markere hvordan han hadde tilpasset seg. Etter at Anders hadde fortalt om hvordan det var å komme inn som ny, påpekte han at han ikke lenger opplevde disse problemene. Deretter spurte jeg ham om han ikke lenger opplevde de samme problemene, som følge av at han hadde sonet flere ganger:

”Jeg tror det har litt med det [å gjøre], og så tror jeg det har litt med det at de som har sitti lenge, de ser at jeg har sitti litt, du merker det på folk, ikke sant. Folk som ikke har sitti inne før, og har vært kort tid inne, de kommer liksom: ”Ja, hva tror du om det og det? Hva tror du om dommen, og tror du jeg slipper ut, òg?” Det er liksom sånn. Saken er det eneste de snakker om, de har sitti veldig lite. Så det merker jeg at folk merker at jeg har sitti inne, og det ser jeg på andre òg.”

Førstegangssoneren blir lett å oppdage for andre innsatte ved at vedkommende stiller spørsmål og viser bekymring over ting en ikke har kontroll over. Dette kan også tolkes som svakhet (Jewkes 2005; Kupers 2005). Anders' sitat viser også til den retningen avhandlingen bærer, hvordan han gjennom erfaring har tilpasset seg soningen, og at han nå hevder han har lært noe om hva som er akseptabel atferd i Fengselet. I motsetning til Anders eksempel kunne førstegangssonere gjøre andre feil; Simen fortalte om da han først kom inn i Fengselet og brukte motsatt strategi:

”Jeg husker da jeg satt første gangen, man er jo yngst og man vil ikke virke svakest. Man vil ikke virke minst, og man er litt større i kjeften enn det man egentlig burde være, da, så jeg tror det har mye med alderen å gjøre.”

For å forsøke å hevde seg i innsattgruppen var Simen opptatt av å ikke virke svakest. Strategien hans var å vise at han *ikke* var redd. Som en kan lese av sitatet, forteller han i ettertid at heller ikke dette var riktig strategi. Som vist i Simens forrige sitat endte det med at han havnet i slåsskamp.

Fortellingen om førstegangssoneren handler om hvordan man blir ansett for å være en ”drittunge”, og om hvilke feil en gjør før en gradvis begynner å mestre fangekulturen. Over er to motstridende eksempler på hvilke ”strategier” en gikk inn i fengsel med, den ”forsiktige” fremgangsmåten Anders fortalte om, og Simen som var for aggressiv i sin tilnærming. Nøkkelen ligger altså i balansen, og den tar tid å lære seg.

Gjennom å observere egen og andres atferd var Anders og Simen hele tiden involvert i en selvregulerende prosess (Messerschmidt 2001). Etter hvert lærer altså de unge i økende grad hvordan en øker sin status og trygghet i Fengselet. Spørsmålet videre vil handle om på hvilken måte en etter hvert tilvenner seg fangekulturen, og hvordan den unge innsatte lærer å tilpasse seg fangekulturen.

4.2 Veien inn

Veien inn i det sosiale miljøet i Fengselet, eller fangekulturen, handler om å lære seg en rekke koder, former for hierarkier og å håndtere ulike fangesammensettinger (Clemmer 1958). Videre skal jeg vise at flere av informantene fortalte om en form for opplæring og utprøving, og hvordan dette foregikk. På denne måten lærer unge innsatte etter hvert å tilpasse seg fangekulturen.

4.2.1 Testing

Sosialpsykologen Hans Toch skriver at særlig de unge innsatte ved første ankomst til fengsel ofte møter en form for formell testing, der eldre innsatte ser om den nye er mottagelig for trusler og dominasjon (Toch 1965: 64). Aleksander mente det var vanlig at yngre innsatte måtte forvente å bli "tulla" litt med. Han fortalte om da han som nittenåring satt i et annet fengsel med høyt sikkerhetsnivå, der han opplevde at *"de på noen og trædve og sånn drev hele tiden og punka¹⁰ deg"*. Slik han fortalte, handlet det ikke om å være slem eller kjempe mot å kunne bli dominert, men snarere om å teste om den unge passet inn i det sosiale miljøet. Jeg spurte Aleksander om hva som var riktig og feil måte å reagere på:

"Det er ikke for å være jævlig, da, men blir du den dere 'fy faen gjør du det der en gang til så får du en på trynet' og sånn, så begynner folkene å le, ikke sant ... da er du svak, ikke sant. Du klarer ikke å ta en spøk, du klarer ikke å bli kødda med uten at 'å fy faen, hvem faen tror du at du er', ikke sant, blir du kødda med, så får du kødde litt tilbake, ikke sant."

Kaminski (2003) skrev at den nye innsatte, eller "the rookie", ofte møter denne typen tester fra dem han kaller "the old crew", altså innsatte som har vært i fengsel over en

¹⁰ Lure, tullet med.

lengre periode. Testene er som Aleksander sier, ikke ment å være voldelige, men heller en test for å se hvor "tøff" eller "kløktig" den nye er. Kaminski skriver at testene ofte er der for å avdekke hva slags toleranse den innsatte har for smerte, hans selvtillit, årvåkenhet, psykiske styrke, utholdenhet og som i Aleksanders eksempel – sans for humor (Kaminski 2003: 188). Som Aleksander påpeker, er man svak dersom man reagerer feil. Jeg spurte Aleksander om det kunne føre til konsekvenser:

"Det kan bli jævlig stygt, da, det var jo han ene kameraten [C] jeg sitter med her. Han er en sånn liten ... ja liten og liten ... han er vel to år yngre enn meg. Han hadde jo prestert å si til betjentene at nå må dere be han skjerpe seg eller så skjer det no. Han fyren [D], liksom, han hadde jo maltraktert han guttungen [C], da, så når han [C] sier til betjenten at nå må du be han [D] skjerpe seg, ellers så skjer det no, liksom ... Det er ikke noe sjakktrekk, liksom det, han [D] er ikke en du truer med å gi en på kjeften, da, han vrenger hue av deg, liksom."

Aleksander snakker her om C som ikke hadde reagert riktig under testingen. Da han gikk til betjentene, gjorde han to feil. 1) Det å gå til betjentene for problemer med andre innsatte er i seg selv galt, noe jeg senere vil komme tilbake til. 2) Ved å si at "noe kom til å skje", uttrykte C en form for trussel mot D han ikke hadde rett til å komme med. Aleksander sier ikke spesifikt at det fikk noen konsekvenser, men bruker det som et eksempel på gal måte å reagere på. Jeg forstår Aleksander slik at testingen ofte i utgangspunktet er basert på en form for lekenhet, der utprøvingen av sansen for humor er det grunnleggende. Aleksander fortalte at en ung innsatt kunne "kødde tilbake", og at dette kunne bli akseptert. Det som ikke var akseptert, var å miste hodet og hisse seg opp, jf. C. Det Aleksander forteller, kan sammenlignes med Kaminskis funn, om enn innen en annen kontekst. Å vise seg som tøff ble ikke av Aleksander forstått som å true tilbake, men heller å vise at en "kunne være med på leken", og at den unge innsatte på denne måten ikke viste svakhet. Slik kunne Aleksander vise både "kløkt" og "tøffhet" – som det motsatte av svakhet. Kaminski hevdet at denne typer tester og ritualer ga de eldre innsatte flere fordeler: De eldre kunne ta hevn for tidligere ydmykelse eller lidelse, samtidig som det bidro til å skape tydelige skillelinjer og heve den eldres status i den lokale sosiale strukturen. Den kontrollerende eldre dro i tillegg nytte av "the rookies" begavelse. Som sluttresultat førte dette til at den unge ble mentalt styrket for å møte miljøet i fengsel, noe som igjen betydde at den unge ble prisonisert (Kaminski 2003: 189). Anders beskrev det som å være under en mer erfaren innsatts "vinge".

4.2.2 Etablering av relasjon: Opplæring og reproduksjon

Læringen kan innebære en resiprok funksjon. Den unge læres opp under det som kan virke som en utvalgsprosess. Som nevnt kan den eldre dra nytte av den yngres begavelser og dra ulike andre fordeler av å ha en yngre "under sin vinge" – samtidig som den unge virker å være avhengig av den eldre og mer erfarne for å forstå kodene i Fengselet. Simen fortalte om da han først kom inn dit:

Simen: "Det tok meg jo ett år å i det hele tatt lære ting ordentlig, da. Det tar litt tid for det atte det er mange av de samme reglene som ute, men det er mange annerledes òg. Siden det er så lite sted, ikke sant. Jeg sleit mye første gangen jeg satt her, jeg har kun sitti på lukka her i dette fengselet. Jeg synes det var dritvanskelig, det var helt jævlig. Men så møtte jeg en som passa på meg når jeg var ny."

Morten: "Okei, hvordan fungerer det?"

Simen: "Det er sånn, eh, han sier ikke så mye i starten, for han skal se hvordan du er. Og så venter han egentlig på at du skal drite deg ut, ikke sant. For da kan han vise sin makt og sin respekt i fengselet, ikke sant, på den avdelinga. Og da hører du automatisk på han. Fordi da skjønner du atte han har noe å si, han har en stemme som blir hørt."

Simen forteller dette som om det skjedde en forandring i soningen hans. Da han handlet feil, ble han lært den "riktige" atferden. Etter dette ser vi hvordan den innsatte, som jeg videre kaller A, etter hvert begynte å passe på Simen. A visste at Simen kom til å gjøre noe for "å drite seg ut", og ventet til det skjedde før han brøt inn. Da det skjedde, kunne A overfor Simen og andre innsatte markere og kanskje øke sin status. Her ser vi de samme mekanismene Kaminski viser til – den eldre innsatte ønsker å markere sin status overfor andre innsatte, og Simen får etter hvert styrket sin soningskompetanse. Simen fortalte at det ofte var slik at når en kom inn som ny på avdelingen, var det en som A som hadde kontrollen:

"Når man er ny på en avdeling så er det alltid en som har sitti her lengst, av din rase da. Det er veldig sånn ... Er du norsk, da, så sant du ikke kjenner noen, så går du til den norske og holder deg til den som har vært der lengst. Ikke sant, du holder egentlig kjeft og ser hva som skjer, da. Det blir som en sånn, hva skal jeg si for noe, a? Som en mentor, – for at man i det hele tatt skal fungere her inne, så må man ha en form for mentor, en lærer. Det er strengt her inne, ass, hvis man skal fungere. Ting sprer seg som ild i tørt gress, og man hører stort sett på den personen da, ikke sant. Når du

kommer inn, han forteller deg hvem du kan snakke med, og hvem du skal holde deg unna og sånne ting, da.”

Det første han forteller, handler om hvem det er forventet at den nye knytter seg til, det skal være den som har vært der lengst av samme rase. Som jeg senere skal vise, har etnisitet en betydning for hvilke innsatte en bør tilknytte seg i Fengselet. Videre handler det han sier om å bevege seg riktig i en arena styrt av sosiale strukturer og handlingsregler, hvem en skal snakke med og hvem en ikke skal snakke med. Han sier det er strengt der inne, det er regler. Disse sosiale strukturene og handlingsreglene vil bli belyst nærmere i de to neste analysekapitlene. Som jeg videre skal vise, må noen ta den nye innsatte under sine vinger og ta på seg rollen som ”mentor” for at den nye skal finne sin plass innenfor denne arenaen. Simen sier også at *”ting sprer seg som ild i tørt gress”*, det handler om at hendelser og uttalelser i Fengselet fort sprer seg til andre avdelinger. Rykter spres fort, fortellinger om hva som har skjedd, kan gi konsekvenser. Spesielt interessant er det Simen forteller om at den nye på avdelingen egentlig bare skal *”holde kjeft”* og avvente ordre for at man skal kunne *”fungere”*. Andre informanter fortalte om lignende forhold til eldre innsatte som en ramme for trygghet, men flere av dem ga inntrykk av at det fantes spillerom innen grupperinger. Den tryggheten det var å stå på god fot med eldre innsatte, så jeg kanskje spesielt hos Christer. Han hevdet at de sosiale rammene rundt ham gjorde at han unngikk å stå i en utfordrerposisjon.

Christer: *”Jeg er ung her inne, så jeg har mer eller mindre blitt beskytta, eller hatt folk rundt meg som har passa på meg, så jeg har ikke trengt og hatt no spesielt [status] egentlig. Men det ... selvfølgelig, den sterkeste vinner, sånn er det jo alltid.”*

Morten: *”Ja, hvordan blir man sterkest, a?”*

Christer: *”Nei, kommer veldig an på hvem du er med da, selvfølgelig. Nå har jeg jo gått i gruppe med mange av de gutta som har sitti her i mange år, ikke sant, så det er ja ... [De] veit hvordan systemet fungerer, og hvordan innsatte fungerer og ... sånn ting. Så jeg har bare sklidd rett inn, bare. Hørt det er mange som ikke gjør det, men jeg har hatt flaks sånn.”*

Christer hevder han har hatt flaks som har vært av dem som har *”sklidd rett inn”*. Som vist var tilfellet motsatt for Simen, som hadde det *”helt jævlig”* det første året. Christer hadde tidlig kommet inn i en gruppe der han følte han sto trygt. Med andre rundt ham som kunne veilede ham i forhold til hvordan innsatte fungerte, ble han deltager i en

form for allianse med sterke innsatte som ga ham trygghet innenfor de sosiale rammene i Fengselet. Som nevnt tidligere forteller Simen at alle får en sjanse og ovenfor forklarer Christer hvordan han ble gitt en form for sosial ramme han kunne lære innenfor. Denne tryggheten virket ofte å være spesielt viktig i starten. Som vist i historiene over, handler det om en trygghet i å ha noen rundt seg for å kunne tilpasse seg som soner.

Imre fortalte om en gutt på 17 år han satt på avdeling med, og om hvordan han da ble oppfattet av de andre innsatte. Ifølge Imre hadde gutten store komplekser for alderen sin. Da jeg spurte om alder hadde noe å si for respekt, brukte Imre 17-åringen som eksempel:

”Assa, man har ikke så særlig respekt mot han, da, det har man ikke. Så lenge, assa, vi alle tar vare på han, da, at ingen slår han og sånn sett, da, men ... he-he, ja. Vi har ikke så mye respekt for han, og han blir så irritert. Men han er jo den minste, han kan ikke gjøre annet enn å være frekk.”

Her er igjen et eksempel på Simens i overkant aggressive ”førstegangsstrategi”. Gutten Imre forteller om, får lite respekt fra de andre innsatte. Imre forteller at gutten ”blir så irritert”, noe som antageligvis innebærer at den manglende respekten uttrykkes overfor gutten. Det kan likevel tyde på at posisjonen til gutten tillater ham å være litt frekk. Imre forteller at ”alle tar vare på han”, noe som kan gi gutten en form for trygghet. Frekkheten som blir beskrevet, bør i motsetning til hvordan Simen fortalte, heller forstås i konteksten Aleksander beskrev som leken testing av yngre. Jewkes (2005) skriver at et viktig aspekt for den unge soneren blir å lære seg å uttrykke seg verbalt og forsvare sine fysiske svakheter for å opprettholde en front som manifesterer et uttrykk av maskulinitet. Den unge soneren må blant annet imponere andre innsatte med historier og vitser, og lærer i tidlig alder at en form for bravado er et nøkkelement for å få medlemskap i det Jewkes kaller fengselets ”broderskap”¹¹ (Jewkes 2005: 49). Med dette klarer 17-åringen Imre forteller om, å kombinere en holdning der han viser at han takler å sone uten å utfordre andres posisjon.

Det jeg har vist, kan altså oppsummeres som en resiprok effekt.

Opplæringsprosessen fungerer på to nivåer som begge kan antas å reprodusere fangekulturen. i) Fangekulturen overføres og skaper trygghet til yngre, og ii) allerede

¹¹ Min oversettelse: ”Fratriarchy” i Jewkes 2005.

etablerte innsatte øker sin status i fangekulturen, og dermed også sin tilknytning til den. Videre skal det stilles spørsmål ved hva "tryggheten" kan innebære.

4.2.3 Nedbrytende relasjon?

Over skrev jeg om hvordan yngre ofte blir plassert "under vingen" til eldre innsatte, og hvordan dette går inn i en reproduserende sirkel. Kapitlet har så langt vist hvordan yngre læres opp av eldre og mer erfarne innsatte til å tilpasse deres utførelse av soningen. Hvilke føringer dette kan gi den unge innsatte, vil bli diskutert videre. Anders sin fortelling startet som mange av de øvrige fortellingene jeg har presentert: Han fortalte om en tidligere soning i et annet høysikkerhetsfengsel, der spesielt én innsatt [E] hadde makt, og at E gjennom å spille på frykt hadde fått kontroll over avdelingen. Anders fortalte at om innsatte forsøkte å overta denne makten, kunne det få voldelige konsekvenser, men at det var annerledes for ham:

Anders: "Han var veldig grei med meg, da, for at jeg var så ung, så han tok meg under vingene. (...) Og folk var jo aldri frekke mot meg, så det var jo greit, det."

Morten: "Du følte deg trygg på en måte?"

Anders: "Ja, du var jo ganske trygg, da, det var ingen som sa noe. Men da han flytta, derimot, ha-ha, da var det noe annet ..."

Anders ler litt mot slutten da han sier det var noe annet etter at E ble flyttet. Jeg spurte om noe skjedde: "Nei, det skjedde jo ikke noe særlig, men folk ble litt sånn: 'Ja, nå har du ikke han.' He-he, men det skjedde jo ingen ting, da." Det skjedde ingen ting, men sånn jeg forstår Anders, var de andre innsatte på avdelingen klar over at de ikke kunne gjøre noe med Anders så lenge E var der. På denne måten fungerte E som en som passet på Anders, som en trygghetsfigur. Likevel virket ikke E som bare en trygg ramme for Anders. For å fortjene sin plass under vingen til E måtte Anders selv hevde sin plass, slik at E fikk dra fordel av å ha Anders under seg. Jeg spurte om han merket noen forskjell på hvordan innsatte måtte oppføre seg for å oppnå respekt i Fengselet, i svaret brukte han nok en gang E som eksempel:

"Sånn som når jeg satt med han derre fyren [E], skulle jeg få respekt fra han, så måtte jeg jo stå opp og si ifra. Og, når noen kryssa en grense, da, så måtte jeg inn på cella

hans og fikse det der. Så komme ut etterpå, og så fikk jeg se om jeg fikk respekt eller ikke.”

For å få respekt av E måtte Anders konfrontere andre innsatte på kommando av E. Som et eksempel snakket Anders om et tilfelle der han måtte bli med E på cellen til en innsatt som hadde forsvart en voldtektsmann – for at de skulle banke ham opp. Den type ting gjøres på cellen for at ikke betjenter skal kunne vite hva som foregår. Som vist, fungerer ofte ”mentoren” som en som beskytter deg, men det forventes også noe tilbake.

4.2.4 Press og motivasjon til opplæring

Så langt har jeg vist at unge innsatte ofte blir lært opp av andre om hvordan ting er ment å foregå i Fengselet. Spørsmålet her handler om hva slags konsekvenser en kan møte ved ikke å følge reglene, og dermed også hvordan man kan påstå at opplæringen også innebærer en form for press. I tillegg skal det også stilles spørsmål omkring unge innsattes motivasjon til en ”antatt konformitet” til fangekulturen¹². Påstanden er videre at de unge innsatte i stor grad *må* føye seg etter interne regler, for ikke å bli utstøtt. Simen fortalte at unge innsatte ofte misforstår eller gjør feil og dermed møter konsekvenser:

”Det blir veldig sånn, du må nesten være i settingen, da, du har jo jobba som betjent... Du har sikkert sett sånn der en yngre innsatt har trekt seg helt tilbake og bunkra seg på cella. Det er jo det som stort sett skjer, da har personen som regel driti seg litt ut. Og gjort eller sagt noe feil, da.”

Simen fortalte før dette sitatet at det er en del strenge regler for hvordan en skal oppføre seg. Den unge innsatte må ved brudd trekke seg unna fellesskapet og holde en lav profil. Et lignende eksempel brukte Christer da han snakket om en ny unggutt på avdelingen som kom inn og ønsket å hevde seg. Da vi snakket om pokerspilling, fortalte Christer om unggutten som han mente hadde blitt ”spilt unna” av de eldre innsatte. ”Tror de spilte fra han fem tjuepakninger med røyk og masse mat og sånne ting.” Da jeg like etter spurte om

¹² ”Antatt konformitet” som følge av misforståelser som kan føre til at den unges forståelse og atferd ikke nødvendigvis er i tråd med mer erfarne innsattes syn på kulturen.

han så forskjell på eldre og yngre innsatte, brukte han unggutten eller "pokertaperen" som eksempel:

Christer: *"Ja, jeg gjør det, ass, ser på han attenåringen som kom inn. Han blei jo ribba for penger, alt som er, da, og hadde ikke en dritt igjen. De eldre gutta rundspilte han rett og slett, det var fordi han kom inn og var en tulling. Det har også mye å si."*

Morten: *"Ja, hvordan tulling, da?"*

Christer: *"Kom inn – atten år gammel, aldri sitti i fengsel og visste alt bedre enn folk som hadde sitti her i lang tid, da."*

Her er nok et eksempel på hvordan atferden en kommer inn med, påvirker hvordan en blir behandlet. Som Christer sier, kom "pokertaperen" inn i avdelingen, og i likhet med det Simen fortalte, var han som førstegangssoner "litt større i kjeften enn det man egentlig 'burde' være". Som med Simen endte dette med sanksjoner, for "pokertaperen" kom sanksjonene fra de eldre og mer erfarne innsatte. Christer fortalte at det vanligvis bare ble spilt om brus. Likevel skal jeg være forsiktig med bruken av den opplysningen, da han kan ha uttalt seg varsomt i bekymring for hvordan informasjonen ville bli brukt. Det viktige blir uansett hvordan Christer forteller om "pokertaperen". Hvordan han på grunn av sin brautende fremtoning møtte motstand blant "de eldre gutta", ved å feile med førsteinntrykket og prøve å herske over dem som hadde sittet der over lengre tid. Atferden en bør komme inn med, kan som vist være vanskelig å tilpasse, spesielt den første perioden. En kan se på de andre, men det kan være vanskelig å plassere seg selv i forhold til det. For en ny kan dette oppfattes som kaotisk, og det kreves opplæring av mer erfarne innsatte før en kan tolke enkelte koder. Å komme inn og tilpasse seg virker da tydelig å være utfordrende. Som nevnt er det mange feilsteg en potensielt kan ta, og rollen som førstegangssoner kan fort bli preget av feilstegene en gjør. Simen fortalte at innsatte ofte kunne bli utsatt for press fra sterkere innsatte ved å gjøre feil i soningen:

"Man kan fort få juling, da, for å snakke gærent om ting, man kan få trusler ... og veldig mange, jeg vet at mange bruker sånn psykisk trussel, der dem får ting via en handling: 'Du har sagt det og det [så] hvis ikke du kjøper tobakk til meg hver uke, så får du juling hver lufting.' Selv om det nødvendigvis ikke skjer, så kan det for mange bli avskrekkende, da, det kan bli veldig tøft."

Det Simen forteller, handler om at en som innsatt bør være varsom med hva man sier, og til hvem. Hele tiden påminnes den unge innsatte om at det eksisterer hierarkier i Fengeleiet. Problemet er bare at en som ung innsatt har vanskelig for å forstå kodene, og at det tryggeste ofte er å gjøre som Simen tidligere sa: *"Holde kjeft"* og avvente mentoren. Hvis den unge innsatte går ut på egen hånd og uttaler seg om ting han ikke bør, kan det få konsekvenser. Dette er riktignok en vanskelig balanse, for samtidig skal man ikke oppfattes som svak.

4.3 Den unges lidelse

Som det så langt er vist i kapitlet, plasseres unge, spesielt førstegangssonere, lavt i en form for hierarki i en fangekultur flere av informantene hevder man må læres opp i. Det kreves at man for å fungere må lære seg en del ting om hvordan man skal tilpasse seg fangekulturen, men prosessen kan være smertefull og frustrerende. Som Simen beskrev det, var det *"helt jævlig"* det første året, helt til han fikk en til å passe på ham og lære ham opp. Denne følelsen av å ikke forstå spillereglene i en kultur der sterke andre i mange tilfeller har behov for å bevise makt og status, kan diskuteres opp mot en følelse av fremmedgjøring. Thomas og Zingraff (1976) diskuterte følelsen av fremmedgjørelse opp imot tvang i straffeinstitusjoner og hvordan dette kunne fungere som en tilføyelse til Sykes' terminologi om lidelser ved fengslingen. Som følge ville det kunne øke sannsynligheten for assimilering til innsattkulturen (Thomas & Zingraff 1976, Hyman 1977). På samme måte som fremmedgjøring i forhold til institusjonsreglene kan ses på som en "lidelse", ser jeg det slik at også fremmedgjørelse fra fengselsreglene blant annet Simen henviste til, også kan fungere som en form for deprivasjon. Etersom brudd på de interne reglene, i likhet med de formelle reglene, kan bli møtt med sanksjoner eller pressmidler – kan dette resultere i "den unges lidelse".

Kanskje for å forsvare sin *status* og fremstå som kompetente snakket informantene ofte om andre da de fortalte om feil som ble gjort under soning, hvordan de kunne se på andre hvem som var nye, og hvordan de som mer garvede sonere kunne påpeke deres feil. Likevel er man i disse historiene ofte svakest, ut ifra fengsels erfaring og ofte også fysikk. Sykes (2007) skriver om de ulike formene for deprivasjoner som kilder til frustrasjon og lidelser. Ubehaget ved fremmedgjørelsen følt ved å ikke mestre kodene i fangekulturen kan føre til at den unge førstegangssoneren forsøker å mestre frustrasjonen med potensielt risikable forsøk

på å vise ”tøffhet”. Som for eksempel vist av Christers ”pokertaper” og Imres ”17-åring”. Begge eksempler der andre gjør feilene som en form for frustrasjon mer erfarne innsatte vil markere avstand fra (Ugelvik 2010). Deprivasjonsmodellen, lidelsene, fungerer som en direkte link mellom de ulike pressene ved fengselsstraffen og graden av prisonisering (Thomas & Zingraff 1976: 101). Det må her nevnes at Paterline og Petersen (1999) i sin analyse ikke fant noen sammenheng mellom fremmedgjøring og prisonisering. Likevel ser jeg Thomas og Zingraffs funn som fruktbare i forhold til min analyse. For å ta igjen tråden om andre som gjør feilene, kan dette være et tegn på en assimilering til fangekulturen, de har forstått noe andre ikke har.

4.4 Mot sosiale strukturer og handlingsregler

Dette kapitlet har vist at førstegangssoneren blir beskrevet som en som kommer inn i Fengselet med manglende forståelse av fangekulturen og manglende respekt fra andre innsatte. Over tid læres det hvordan en er forventet å tilpasse seg sosiale forhold i Fengselet. Som ung må en akseptere å bli tøyset med, og dette kan ses på som en del av opplæringsprosessen, en skal måtte vise overfor andre at en passer inn. Utover i soningen belyses det at man trenger en mentor for å lære seg hvordan kulturen fungerer, det antas at dette også bidrar til å reprodusere fangekulturen. Videre oppleves forventningene til hvordan man skal gjøre soning som et press for å bli konform, og det læres gjennom andre mer erfarne innsatte som ønsker å bekrefte sin status blant de innsatte.

Kapitlet har i stor grad dreiet seg om hvordan unge innsatte lærer seg å tilpasse i Fengselet, hva de lærer og hvordan de gjør det har foreløpig blitt gitt liten oppmerksomhet. Videre i oppgaven skal jeg argumentere for at det oppstår symbolske grenser mellom aktørene i Fengselet, som kan fungere som markører for soningskompetanse. Slik jeg oppfatter det, skaper disse grensene også grunnlaget for det jeg i kapittel 6 kaller ”fengselsspillet”.

5 Symbolske grenser i Fengselet

I forrige kapittel viste jeg hvordan unge innsatte ble lært opp til å tilpasse seg en arena styrt av sosiale strukturer og handlingsregler. I dette kapitlet vil jeg ta tak i de sosiale strukturene. Inspirert av Clemmers (1958) strukturer vil jeg beskrive det som oppfattes som tre ulike *symbolske grenser* (Epstein 1992; Lamont 2002; Lamont & Molnar 2002), slik de fremstår fra unge innsattes perspektiv: Kapitlet viser hvordan de unge innsatte forhandler frem sin plass i Fengselet ved å a) bemerke skiller mellom innsatt og betjent, b) skillet mellom norsk- etniske og "utlendinger" og c) hvordan ulike lovbrudd gir innsatte ulik status. Påstanden er at disse grensene fungerer som markører for hvordan de unge innsatte markerer seg som kompetente sonere, og at de innen grensene også kan skjule aldersforskjellen ved å søke etter en "vi-gruppe".

Der Clemmer (1958) beskriver den første strukturen som "en rigid lagdeling", vil jeg nyansere dette gjennom å belyse forholdet mellom unge innsatte og betjenter, som gjennom en form for distansert tilknytning er den viktigste symbolske grensen for informantene. De unge innsatte kan bruke betjentene for å oppnå goder, samtidig som de markerer sin tilknytning til de andre innsatte, ved å bli en del av et "vi" mot "dem".

Som respons på Clemmers etniske skiller, vil jeg argumentere for at innsatte med ulik etnisk bakgrunn ofte omgås hverandre. Det oppstår likevel etnisk baserte konflikter, og unge innsatte trekker ofte grenser til "utlendingene" for å påpeke "gale" måter å sone på. På denne måten kan de fremforhandle sin kompetanse innenfor en innsattgruppering.

Det tredje punktet jeg belyser, inneholder en sammenslåing av noen av Clemmers strukturer og har vist seg som viktig i Fengselet ved at dommen eller siktelsen¹³ den enkelte innsatte er fengslet for, får stor betydning for hvilken rolle og status den unge innsatte søker i Fengselets hierarki. Dette skaper videre viktige symbolske grenser for hvilke andre innsatte de unge bruker for å heve sin posisjon, og på den andre siden hvilke andre innsatte som fungerer som det jeg i forrige kapittel kalte "mentorer" eller rollemodeller for kompetent soning.

¹³ I Fengselet er mange innsatte fengslet i varetekt, og ikke ennå dømt. "Siktelse" blir videre brukt for å inkludere innsatte som sitter i varetekt.

5.1 Vi og dem, innsatte og betjenter

5.1.1 Distansert tilknytning

”Vi innsatte har en sånn regel at vi er innsatte, og dem er ansatte.”

– Simen

I sitatet over ser vi at informanten Simen hevder det fra innsattes side er en regel om et skille mellom innsatte og betjenter. Ugelvik (2010) skriver at forskjellen mellom aktørene bidrar til å dempe og skjule forskjeller innad i innsattgruppen. Min påstand er at unge innsatte bruke betjentene for å markere sin tilknytning til de andre innsatte. Først må dette skillet nyanseres og redegjøres for ved et ytterligere skille; betjentenes ”dobbelrolle” som påvirker når unge innsatte markerer symbolske grenser og oppretter det jeg vil kalle en *distansert tilknytning* til betjentene. Hammerlin skriver at betjenten både skal fungere som en dyktig vokter og kontrollør, og en godt kvalifisert miljø- og omsorgsarbeider. Betjenten skal i vokterrollen dekke rigide sikkerhetsoppgaver, og i rollen som omsorgsarbeider drive påvirknings- og miljøarbeid¹⁴ (Hammerlin 2008: 388). Til sammen utgjør dette en komplisert rolle for betjenten. Utfordringen blir i tillegg større når betjentene jobber med en gruppe som på mange måter forsøker å distansere seg fra dem. Kuni ser dette på følgende måte:

”Jeg føler at betjentene her har kjøpt inn i [gitt etter for] et slags bilde, en falsk sans av hva jobben deres går ut på. På grunn av at noen av de innsatte som gjør alle slags remarks om betjenter, kaller dem for homser, kaller dem for hva som helst – en person kan tåle såpass, men det er en grense for hvor mye en person kan tåle. Og da begynner en betjent å funke som en betjent, with no human aspects.”

Når innsatte gjør motstand mot betjentene, hevder Kuni det påvirker betjentenes vilje og evne til å utføre rollen som omsorgsperson. Kanskje som en forsvarsmekanisme avviser betjenten innsattes utbrudd av frustrasjon, ved kun å forholde seg til innsatte som subjekter for rutinearbeid. ”Å funke som en betjent” forstår jeg som en rendyrket overtakelse av ”vokterrollen”. Betjenten utfører kun de praktiske arbeidsoppgavene, uten det menneskelige aspektet, eller omsorgsrollen. Som Bosworth og Carrabine

¹⁴ De to rollene vil videre refereres til som vokteren og omsorgspersonen.

(2001) viser, resulterer innsattes motstand i en spenning mellom aktørene, og som Kuni hevder, fører innsattes motstand til en form for modifisering av betjentene.

Flere av informantene sa likevel at de satte pris på betjentenes nærvær. Anders har sonet ulike dommer i forskjellige fengsler. Sammenlignet med andre steder var hans inntrykk av betjentene i Fengselet godt, til tross for enkelte betjenter han klassifiserte som "tullinger". Jeg spurte han om hva som var positivt:

"De snakker med deg. Asså, de sitter mye på kontoret, men de kommer bort og snakker med deg – de har en hyggelig tone. Det blir veldig lite fiendtlighet overfor betjentene, det har jeg vært med på i andre fengsler, at det er en veldig iskald front, en iskald vegg. Men her er det veldig sånn [at] de kommer og snakker med deg, du kan komme å snakke med dem. Hyggelig tone."

Anders hevder det i andre fengsler har vært en skarpere sosial skillelinje mellom de innsatte og betjentene, det kan ha vært direkte fiendtlighet. Aleksander ga også uttrykk for at det var en generelt hyggelig tone mellom de to gruppene i Fengselet. Han fortalte at han hadde et greit forhold til betjenter som viste ham den respekten han følte han fortjente. Stort sett mente han det var "gjensidig respekt" mellom betjentene og han. Dersom han fikk respekt, ga han respekt tilbake. Jeg spurte Aleksander om det hendte at betjenter var med på sosiale aktiviteter som for eksempel kortspilling, og hva han syntes om det:

"Det går greit det, hvis vi trenger en spiller, så kan de godt bli med å spille. Spille en runde sjakk med dem – det ække no problem det, men som regel så ... jeg liker best når det er sånn at det er betjenter og så er det innsatte."

Aleksander ønsker altså at det skal være skiller mellom de to gruppene. Det er ikke et problem å være sosial sammen med betjentene, men som hovedregel føler han at det er best at det er et skille: "Dem har tross alt som jobb å låse deg inn på kvelden." Hans ønske om et skille kan tolkes som at det da også vil bli enklere å forholde seg til disse ulike statusene. Dersom betjentene også ble venner, kunne dette potensielt ført til en rollekonflikt, ikke bare for ham, men også for betjentene. Rollekonflikten må igjen belyses: Aleksander kan spille sjakk med betjenten som omsorgsperson og samtidig uttrykke respekt. Når vokteren skal låse ham inn på cellen om kvelden, derimot, blir grensene mellom de to tydeligere.

Flere informanter la vekt på at også betjentene markerte et skille. Dette ved at de tilbrakte mye tid på kontoret, der innsatte oppsøkte dem for spørsmål eller en samtale. Christer hevdet det samme som Anders da jeg spurte om betjentes nærvær på avdelingen: *"Nei, de sitter i akvariet sitt."* Med akvariet mener Christer betjentenes kontor innerst i avdelingen, hvor de gjennom vinduer kan se ut på avdelingen.¹⁵ Stig brukte en metafor som minnet: *"Dem sitter bare i sliterudstolen¹⁶ sin, det er jo litt kjedelig."* Ut fra dette kan man lese at Stig savner sosial kontakt med betjentene, ettersom han mener det hadde vært hyggelig om de i større grad sosialiserte med de innsatte. Christer, derimot, syntes det var *"helt greit"* at det var sånn. Stig og Christers forventninger til betjentes deltakelse i fellesskapet var altså ulike. Dette kan forstås som illustrerende for at innsattes forventninger til betjentene er forskjellige, noe som igjen kan føre til en komplisert rolleforståelse for betjentene (Bosworth og Carrabine 2001).

Anders hadde, som tidligere nevnt, et godt forhold til betjentene, men fortalte at han ofte fikk baktanker når betjentene kom ut i fellesskapet til de innsatte. Det var lettere å tolke dette slik at rollen som vokter og kontrollør var viktig, enn som uttrykk for omsorg og empati:

"Hvis de kommer ut på avdeling og begynner å snoke, så vet du at det er et eller annet på gang, he-he. Så du får en liten sånn der varselbjelle, da, når det kommer en betjent. Så da er det bare å komme seg unna ..."

Når betjentene kommer ut av kontoret og titter rundt, vekker det ofte mistanker blant de innsatte. Her ser vi at spenningen mellom de to rollene blir tydelig: Innsatte kan ha ting de må holde skjult for betjentene, og betjentene blir som "voktere" å regne når de "snoker" rundt. Det institusjonelle hierarkiet med betjenten som overordnet den innsatte markeres, og det er ofte på dette nivået de unge innsatte etablerte den tydeligste symbolske grensen mellom "vi" og "dem".

Både betjenter og innsatte markerer altså en form for avstand til hverandre. Riktignok er det sjelden direkte fiendtlighet mellom de innsatte og betjentene. Mennesket bak uniformen kan aksepteres, for eksempel som det Bondeson (1974) kalte

¹⁵ Kontoret er bemannet og så godt som alltid åpent for innsatte som ønsker en prat under fellesskapstiden.

¹⁶ Betjentens kontorstol.

den instrumentelle eller praktiske rollen, ved at innsatte kan oppsøke betjentene for spørsmål. Uniformen, nøklene og den formelle makten, derimot, fungerer som symbolske grenser og skaper rom for å markere distanse. Betjentens dobbeltrolle åpner altså for at den unge innsatte oppnår en *distansert tilknytning* til betjenten. Tilknytningen til omsorgspersonen som kan bidra til å skape god stemning på avdelingen, og en distanse til vokteren som låser celledøren om kvelden. Distansen i forholdet de to imellom kan bidra til å skjule aldersforskjellen. Den distanserte *tilknytningen* gir rom for den unge innsatte til å markere en forståelse av hvordan en kan benytte betjenten i soningen. Ved å ha et godt forhold til betjenten kan han utnytte betjentens "instrumentelle" rolle, og ved å markere distanse til vokteren kan han tilknytte seg innsattgruppen. Å forstå disse kodene oppfatter jeg som viktig for hvordan unge innsatte forstår og tilpasser seg innsattrollen. Trekker en parallell til maskulinitetsteori, handler det altså om å vise kontroll. Det åpner for en teori om at unge innsatte gjør soning like mye ved å tilpasse seg den moderne betjentrollen som å motsette seg vokteren. For å igjen trekke på Kunis sitat tidlig i delkapitlet om betjenter som "funger som betjenter", kan den distanserte tilknytningen gi roligere soningsforhold. Når betjenten får en form for tilknytning til de innsatte gjennom sosialt samvær, åpner det for et ønske om å opptre som omsorgsperson, som igjen kan gi bedre soningsforhold for de innsatte som gruppe. Ved å trekke på grensene innfinner den unge innsatte seg inn i en større helhet med tilhørighet til *de innsatte*. Likevel må det huskes hvilken sammenheng Kuni fortalte sitatet i. Slik han beskrev det, viste det til en langt tydeligere distanse og grenser mellom innsatte og betjenter. Der et vesentlig skille er betjentens uniform.

5.1.2 Uniformen

"Vokteren" har så langt blitt presentert som en av to roller betjenten innehar. Dette er riktignok en forenkling av betjentens rolle. Dobbeltrollen er blitt brukt som et verktøy for å forklare innsattes distanserte tilknytning til betjenten. Videre vil jeg vise mer konkret hva som oppleves som viktig i interaksjonen mellom innsatte og betjenter, der maktforskjellen de to aktører imellom oppfattes som viktig. Det er her den unge innsatte opplever krenkelser fra betjentene, og videre utvikler motstandsstrategier for å bevise sin soningskompetanse og sin maskulinitet samtidig som en markerer sin tilknytning til

innsatte. Videre vil jeg vise hvordan soningen kan påvirkes og variere også innen Fengselet, altså mellom avdelinger med ulike utgangspunkt for hvordan grensene til betjentene forhandles frem.

For at betjenten skal utøve makt, trengs det symboler (Goffman 1967), og et eksempel på det er uniformen. Den kan derfor forstås som et tydelig symbol på skillet mellom innsatte og betjenter. Lars satt på motivasjonsavdelingen, som er en avdeling der betjentene går i sivile klær:

”Her går jo ikke betjentene i uniform, dem går i sivile klær på avdelinga, og dem er mye mer i fellesskapet, da – dem blir mye mer akseptert i fellesskapet [her] enn på andre avdelinger.”

Lars var fornøyd med betjentene på motivasjonsavdelingen. Han hadde erfaringer fra andre avdelinger hvor skillelinjene mellom betjentene og innsatte var tydeligere og mer eksplisitte: *”Uniformen skaper en avstand om man vil det eller ikke.”* Denne avdelingen er på mange måter lik andre allmennavdelinger, men betjentene er sivilkledd. I tillegg må det påpekes at dette er en avdeling en må søke seg til, og er videre en avdeling som stiller krav til hvordan innsatte har opptrådt tidligere i soningen og egen motivasjon til å komme seg ut av en ”kriminell løpebane”. Avdelingen tilbyr hjelp til å finne jobb og bolig ved løslatelse, og har mer fellesskap. Likevel var det den sivilkledd betjenten Lars var mest opptatt av ved avdelingen, og han hevdet uniformen var en viktig kilde til distanse på andre avdelinger. Fra andre avdelinger satt han med et inntrykk av at det var vanskelig å kommunisere med betjentene:

”Det føles som om de sitter på en stol litt høyere enn oss, da, mens når uniformen går av, så føler man seg mye mer likesinna. Man føler seg akseptert for hvem man er, og det blir mye lettere å snakke om ting, da.”

Lars forteller her om hvordan han opplever betjenter med og uten uniform. Når betjenten er sivilkledd, føler han seg mer lik de ansatte, og mer akseptert. Han opplever at betjenter med uniform er mindre lik han selv på det menneskelige plan. Dette er et viktig aspekt ved Goffmans (1967) krenkelsesprosess. Slik Simen forteller det, føler han seg nedverdiget av den uniformerte betjenten på den ”høye stolen”. For Lars oppfattes

uniformen som årsaken til følelsen av distanse mellom innsatte og betjenter. I de andre avdelingene Lars har erfaring fra, opplevde han store forskjeller på hvilken relasjon som var akseptert med betjentene. På spørsmål om det var greit at betjenter satte seg ned for å se film med de innsatte i fellesskapet, svarte han:

”Her synes jeg det er ålreit, her er det akseptert, jeg satt på [allmennavdeling], der er det ikke akseptert, der er det ikke akseptert at man tar en røyk med en betjent engang.”

Som en kan se, er det ulikheter i oppfatningen av relasjonene mellom betjenter og innsatte på de forskjellige avdelingene. Det er viktig å påpeke dette, da det viser at grensene som trekkes hele tiden er dynamiske – distansen i tilknytningen til betjentene må forstås som relativ. I sitatet hevder Lars at det på andre avdelinger er interne regler som innebærer at distansen mellom innsatte og betjenter er regelen og tilknytningen er unntaket. På motivasjonsavdelingen, derimot, var reglene annerledes, og Lars hadde lettere for å tilknytte seg betjenter. For å forstå hvordan de unge innsatte forsøker å finne sin plass og markere kompetanse som sonere, er slike avdelingsspesifikke regler viktige. De unge innsatte må ikke forstås som en enhetlig gruppe upåvirket av andre, men heller det motsatte. De befinner seg hele tiden i en dynamisk situasjon der de påvirkes av både innsatte og betjenter. Avdelinger der ”vokteren” stikker tydeligere frem, vil altså øke de symbolske grensene mellom innsatte som gruppe og betjenter. Det blir altså hele tiden viktig å forstå unge innsatte i samspill med andre innsatte for at de skal kunne forhandle frem egne grenser.

På slutten av intervjuene stilte jeg alltid et avsluttende spørsmål om hva informanten ville gjort dersom han skulle fungert som fengselsdirektør med frie tøyler for en dag. Lars svarte da at han ønsket en dag der betjenter gikk kledd i sivilt. En idé han fortalte at han nylig hadde diskutert med en betjent på motivasjonsavdelingen:

”Man viser at man er menneskelig, (...) og det blir jo som det jeg snakka om i stad med den stolen, ikke sant. Selv om det ikke nødvendigvis er sånn at betjenten setter seg på en høyere stol med uniform, så føler man det, vi føler det. Og når du får av uniformen, så føler man seg likesinna, man føler seg som menneske, da, man føler man blir sett. Det tror jeg har mye å si, assa, det er mange her som aldri blir sett, som aldri blir hørt. Så da hjelper det godt på.”

For Lars handler uniformen om en følelse den gir de innsatte. Når de ansatte har uniformen på, føler han seg mindreverdige og lite respektert. Det kan oppleves som om den uniformerte betjenten, som menneske, er av høyere verdi. Uniformen henviser til vokterrollen. Til det prosjektet betjentene er en del av som representant for byråkratiet og for staten, som representant for det legale herredømme (Weber 2000). Betjenten blir dermed forstått mer som en utbyttbar del av et større "maskineri". Dette henviser igjen til Kunis sitat om den upersonlige vokteren som "funger som betjent". Lars peker også i dette sitatet på noe annet viktig, den "distanserte tilknytning" kan på mange måter ses på som et spill. Det Lars forteller om mange som ikke blir sett, kan forstås som et ønske om nærmere *tilknytning* til betjentene. Noen utenfor "det kriminelle miljøet" som en kan snakke med, men at *distansen* kan oppfattes som et krav om å markere tilhørighet. I tillegg kan det bli vanskelig når den innsatte forstår betjenten av høyere verdi "som menneske."

Jeg spurte Lars videre om han trodde sivilkledd betjenter kunne fungere positivt på andre, mer restriktive avdelinger. Han hevdet det kanskje ikke passet for alle avdelinger ettersom betjenter på enkelte avdelinger er mer avhengige av symboleffekten bruken av uniform gir, som følge av restriksjoner¹⁷ på avdelingen. I alle tilfeller var det viktig at betjentene ikke besatt et ovenfra-og-ned-perspektiv:

"Jeg tror det har veldig mye å si på personene, hva slags person du er ... ved å være fengselsbetjent kan du ikke være en drittsekk. Er du en drittsekk, så vil alle fangene behandle deg som et rasshøl, som aldri vil høre på deg, ikke sant. Men er du [en] ålreit [betjent], behandler du en fange med respekt da, som en person og ikke som en hund, så vil man automatisk høre"

Uttrykk for medmenneskelighet som å vise respekt, omsorg og bekymring for andres velvære er ikke noe som kan tas for gitt i norske fengsler (Johnsen og Granheim 2012: 211). Forholdet mellom de innsatte og betjentene handler kanskje ikke nødvendigvis bare om uniformen, men om at uniformen blir et av flere elementer i et mer omfattende mønster. Samtidig vil nedsettende atferd fra betjentene føre til den samme atferden tilbake fra de innsatte: En betjent som ikke behandler innsatte med respekt, får heller

¹⁷ Restriksjoner i denne sammenhengen handler om at betjenten i større grad enn andre avdelinger låser den innsatte inn og ut av cellen.

ikke respekt tilbake. Dette viste jeg eksempler på fra Kuni og Aleksander tidligere i kapitlet. Det er her den unge innsatte kan vise distanse til betjenten, og videre her tilknytningen vises til andre innsatte. Tilknytningen forstås innen markering av egen maskulinitet og kompetanse som soner.

Toch beskriver denne prosessen slik: "Where there is no equality or reciprocity of interactions, there is no 'respect,' no recognition of personal integrity, of 'manliness'" (Toch 1992: 138). Det institusjonelle hierarkiet i et fengsel kan gjøre det vanskelig for de innsatte som gruppe å oppnå tilstrekkelig respekt. Selve rollen betjenten innehar som overordnet i det institusjonelle hierarkiet, kan ses på som årsak til manglende samhold mellom innsatte og betjenter. Som både Aleksander og Lars har påpekt, er det mulig å finne rom hvor betjenten viser respekt. Likevel er det ofte fra de innsattes side ønskelig med en viss form for distanse, altså innen det jeg kaller distansert tilknytning. Det kan være tilfeller skapt av de symbolske skillene mellom betjent og innsatt, som for eksempel uniformen, eller av følt respektløs behandling fra betjenter. Videre kan det antas at markeringen av egen kompetanse vil være ekstra viktig for den unge når betjenten oppleves som respektløs, i den grad den innsatte føler seg mindreverdige i forhold til betjenten, igjen "som menneske". Det kan antas å føre til en spesielt vanskelig situasjon for den unge, ettersom hans "verdighet" allerede er utfordret som posisjonert som det Ugelvik (2010) kaller "junior".

Uniformen kan altså anses som et symbol på statusulikheten, og fungerer for den innsatte hele tiden som en påminner om deres felles underkastelse. Likevel kan det argumenteres for at statusulikheten kan aksepteres, i den grad ulikheten ikke oppleves som et overgrep: Som man kan lese av Mathiesens (1965) begrep "censoriousness", kan reglene etterfølges i den grad de blir korrekt etterfulgt. Betjentens makt blir akseptert så lenge det er uniformen som gjør det. Betjenten skal være fengselets upersonlige og byråkratiske makt, men når personen bak uniformen skinner igjennom, når det oppleves som at det er enkeltpersonen som utøver makten, fremstår makten som illegitim og kritisert (Mathiesen 1965). Det at makten aksepteres, endrer ikke nødvendigvis den symbolske grensen mellom innsatte og betjenter, men det kan begrense behovet for å kritisere. Dersom betjenten utfører institusjonens regler på en måte som oppleves rettferdig overfor de innsatte, vil det kunne redusere opplevelsen av det Goffman (1967) kaller krenkelsesprosesser.

For å summere opp befinner den unge innsatte seg i en kultur som trekker på grenser mellom innsatte og betjenter. Informantene hadde lignende erfaringer, men prater om sin rolle som innsatt og ikke alene fra et individuelt perspektiv. Påstanden er altså at de unge innsatte lever i en dynamisk kultur, der betydningen av grensene varierer mellom ulike avdelinger, med til dels ulike interne regler. Som nevnt mot slutten kan det som anses for å være "illegitim" maktbruk føles ekstra tyngende for den unge innsatte. Videre skal jeg vise hvordan informantene fortalte at de i slike tilfeller kunne gjøre motstand, og dermed markere sin kompetanse som soner.

5.1.3 Makt og motstand

"Man lager et leven for å vise, egentlig mest overfor de andre innsatte, at jeg ikke aksepterer det."

– Simen

Christian Grønlund skriver i sin tekst "Hva kreves for å bli fengselsbetjent" at som fengselsbetjent har en ansvaret for sikkerheten til innsatte og ansatte i fengselet. Han skriver også at som fengselsbetjent må en kunne håndtere fysisk risiko, trusler og verbal utagering (Grønlund 2012). Oppgaven som betjent innebærer i stor grad fokus på sikkerhet, og en kan argumentere for at fengselet er gjennomregulert (Alnæs 2006). De innsatte overvåkes og kontrolleres både fysisk og digitalt (Mathiesen 2012). "Hele tiden skal rett kropp være bak rett dør til rett tid. (...) Den dagligdagse kontrollen på avdelingen handler om kontinuerlig innsamling av viten om kroppens plassering" (Ugelvik 2010: 116). Kontrollen betjentene har, er ofte til bry for de unge innsatte, og innsatte vil motsette seg den om de mener makten oppleves illegitim (Mathiesen 1965, Bosworth & Carrabine 2001). Innsatte igjen forstått som en gruppe, som vi skal se videre, befinner de unge seg hele tiden i et interaktivt samspill med andre innsatte. Fra de symbolske grensene mot betjentene blir de unge innsatte en del av et større "vi", som i sitt bidrag markerer deres soningskompetanse. Som nevnt kan det være at de unge opplever å bli utfordret fra to nivåer, posisjonert som innsatt under betjenten og som "junior". Innledningssitatet er et eksempel og viser til Simens svar da jeg spurte om hvordan han reagerer om betjentene oppfører seg respektløst. Ved å lage et "leven" viser han overfor andre hvordan han som innsatt motsetter seg betjentene, og på den måten bruker en motstandsstrategi (Bosworth & Carrabine 2001). Måten han da motsetter seg

symboliserer overfor andre innsatte at han ikke tolererer å bli behandlet respektløst. Som igjen er en beskjed til andre innsatte. Det interessante er hvordan hans måte å motsette seg betjenten på passer inn i Ugelviks (2010) beskrivelse av junioren: "Fanger som (...) med sin væremåte og sitt lydnivå representerer en støykilde som gjør omgivelsene slitne" (Ugelvik 2010: 211). Det blir her da viktig å påpeke for leseren at strategiene som blir beskrevet ikke nødvendigvis representerer det eldre innsatte vil kalle "kompetent soning", men betydningen de unge ilegger det.

Christer fortalte også om et eksempel der han gjorde motstand mot betjentene (Bosworth & Carrabine 2001). Tidlig i intervjuet fortalte han at han irriterte seg over betjenter som nektet de innsatte å spille poker. Da jeg spurte han om hvilke endringer han ville gjort i Fengselet dersom han ble gitt muligheten, trakk han igjen inn pokerspillingen:

Christer: "Mener at sånn som det å ha pornofilmer, det er jævlig viktig, det burde folk få lov til å ha. Spille poker, ha Playstation på cella, ja, mye sånne ting, de behandler oss som vi skulle gått på barneskolen, ikke sant. Det er jævlig slitsomt."

Morten: "Ja, på hvilken måte føler du at du blir behandla som om du går på barneskolen?"

Christer: "Vi gjør jo det, da, de sitter og forteller oss hva vi kan gjøre og ikke gjøre og sånn. – At vi ikke kan spille poker? Hva faen er det for noe tull, liksom? Hva faen, vi er jo ikke helt tjukke i hue heller."

Christer svarer med å nevne en rekke ting han er vant med fra utsiden som han mener burde være lov i Fengselet. Reglene gir de innsatte en følelse av mindreverdighet som frarøver dem deres autonomi. For pokeren hadde han og hans medinnsatte en kreativ motstandsstrategi. Han fortalte om et tilfelle der betjentene prøvde å avslutte pokerspillingen, da de hadde svart: "Greit, da spiller vi ikke poker lenger, da spiller vi 5000." Ved å endre navn på spillet fortsatte de å spille "5000" – med pokerregler. Og viste på den måten at de kunne "lure seg unna" fengselsregimet. Men pornografiske filmer og Playstation¹⁸ var fremdeles savnet. Noe han hevder bidrar til å gi en følelse av mindreverdighet og umyndiggjøring, og at de ble behandlet som om de gikk på

¹⁸ Med Playstation mener han antagelig ikke at alle innsatte burde få det av Fengselet, men viser til en regel som tilsier at innsatte ikke får lov til å kjøpe Playstation for egne penger til eget bruk på cellen.

barneskolen. Ved å trekke på eksemplet om at de ikke får spille poker, tolker han det dit hen at betjentene (eller institusjonsreglene) impliserer at de innsatte ikke kan anses som modne, oppegående mennesker som kan stå ansvarlig for egne handlinger. På denne måten frarøver betjentene de innsatte deres autonomi. Med motstandsstrategier som Christer viste til, forsøkte han å ta sin selvstendighet tilbake.

Aleksander hevdet Fengselets regler hadde blitt strengere siden forrige gang han sonet der. Han viste til at Fengselet hadde foretatt flere innstramninger av aktiviteter utenfor cellen. Han ser en utvikling der han hevder at vold og motstand mot betjenter i Fengselet kommer som en følge av de stadige innskjerpingene:

”De [betjentene] sliter mer og mer med å holde kontrollen. Så da trekker de inn mer og mer, tar fra oss flere og flere tilbud, blir strengere og strengere og da får du bare en sirkel på det, ikke sant. For de tar fra oss på en måte de godene vi har og kjører oss, så kjører vi tilbake, ikke sant.”

Aleksander kaller det en sirkel der innsatte og betjenter i økende grad blir posisjonert mot hverandre. Han hevder betjentene sliter med å holde kontrollen, og av den grunn blir det færre muligheter for de innsatte til å komme seg ut av cella. Som et resultat hevder han at ”vi” utøver motstand ved ”kjøre tilbake”. Slik Aleksander forteller nedenfor, kan det fungere destruktivt for forholdet mellom innsatte og betjenter:

”Det er mange her som ikke vil gjøre det, men jeg veit om mange her som gir fullstendig faen i betjenter hvis det først kommer til stykket, ikke sant, meg selv inkludert. Hvis de dytter meg for hardt, så dytter jeg enda hardere tilbake. Jeg vil ikke gjøre det, men det skjer – hvis det skjer, så skjer det. Jeg får inntrykk av at mange av de som jobber her tror at de lever i en boble der de tror at: ’Greit, siden jeg har en stjerne på skulderen, så skjer det ikke meg no.’ – Han kan like godt få en knekt nese han, som hvilken som helst annen her. Hvis han trækker for langt over streken – Så, det har blitt litt sånn kriging fram og tilbake da, fordi folk tar seg rettigheter og betjenter slår ned på det, og da tar de seg enda flere rettigheter og så blir det bare ... – Det går gærent, liksom. Og det er trist, for jeg, jeg vil sone rolig jeg, jeg vil sone så rolig som mulig.”

Aleksander mener mange betjenter risikerer å bli utsatt for vold som følge av at regler og rutiner er strammet inn. Han fortalte tidligere i intervjuet at han hadde kranglet med betjenter, og at det hadde utviklet seg til slåssing. Charles W. Thomas (1977) skriver at den inngående sosiale kontrollen fungerer fremmedgjørende og stigmatiserende, som

igjen gir en prisonerings-effekt. Som en kan se av sitatet til Aleksander, inkluderer han seg selv i en gruppe innsatte han hevder vil svare på den inngående sosiale kontrollen med vold. For å bekrefte synspunktet henviste han flere ganger til nyhetsbildet fra norske fengsler som da hadde fått mye oppmerksomhet i mediene, der betjenter i økende grad var blitt utsatt for vold (se f.eks. www.pf.no). Christer mente betjentene i større grad burde tenke på at de innsatte har det tøft i fengsel, og at de burde vise hensyn til de innsattes situasjon.

”Jeg tror faktisk at de glemmer det der om at vi faktisk slipper ut en gang vi også, og da har de faktisk ikke en alarm å trekke i om det skal gå gærent. Den tror jeg de glemmer ganske mye.”

Christer påpeker her at betjentene ikke har den samme myndigheten og sikkerheten utenfor Fengselet, og at de innsatte senere kan komme til å oppsøke betjentene. Da Christer fortalte dette, assosierte jeg det med en situasjon jeg selv har opplevd som fengselsbetjent, da en innsatt i tjueårene, videre referert til som H, kom inn til betjentkontoret for en samtale. Mot slutten av samtalen så han meg inn i øynene og fortalte at: *”Mange betjenter glemmer at vi innsatte lett kan oppsøke dere når vi kommer ut.”*¹⁹ Som betjent opplevdes dette som en trussel om at dersom jeg misbrakte min stilling som overordnet, kunne det få konsekvenser for meg senere. H og Christers uttalelser er illustrerende for en motstand de innsatte kan utøve overfor betjentene, som igjen kan gi en følelse av makt (Bosworth & Carrabine 2001). For Christer og H handlet det kanskje om å minne både seg selv og betjenten om at maktforholdet i Fengselet er midlertidig, og at innsatte vil få mulighet til å hevne seg på et senere tidspunkt. Om de faktisk vil oppsøke betjenter utenfor Fengselet, er ikke sikkert, men muligheten for å kunne gjøre det ser ut til gi en følelse av makt.

Jeg finner altså ikke et direkte fiendtlig syn på betjentene ”som mennesker”, men heller på hva uniformen representerer: Når lovene ikke utøves på en måte som aksepteres av de underordnede, her innsatte, genererer det motstand (Mathiesen 1965). Sykes (2007) ser på fangekulturen som et system av sosiale roller, og skiller blant annet mellom ”ball busters” og ”real men”. ”Ball busters” er innsatte som til stadighet setter seg i opposisjon mot betjentene, noe som kan få konsekvenser for alle gjennom

¹⁹ Sitat basert på hukommelse fra egenopplevd hendelse som betjent.

strengere overvåkning og restriksjoner. "Real men" er innsatte som tilpasser seg fengselsregimet uten å verken vise motstand eller tjenlighet, og det er de, i motsetning til "ball busters", som møter beundring og respekt fra de medinnsatte (Sykes 2007: 99–101). Behovet de unge innsatte hadde for å sette seg i opposisjon til betjentene, kan altså forstås i den "sosiale rollen" som "ball buster". Tidligere viste jeg hvordan de unge innsatte søkte en distansert tilknytning til betjentene, men at den opposisjonelle rollen som "ball buster" ble tydeligere når de unge innsatte møtte motstand fra betjentene, eller mer presist, fra vokteren.

Videre skal jeg vise hvordan de unge innsatte bruker andre *innsatte* for å markere sin annerledeshet, og dermed sin kompetanse. Ugelvik som skrev at de grunnleggende forskjellene mellom innsatte og betjenter dempet ulikheter, skrev deretter at som resultat av fengselets "generaliserende optikk" setter de innsatte i bruk distingverende teknikker og kategorier for å vise seg som annerledes. En viktig kategori er den tidligere nevnte "junioren" (Ugelvik 2010: 206). Påstanden videre er at den unge innsatte også distingverer, for å markere sin forståelse av hva som forstås som kompetent soning. Samtidig vil den unge innsatte trekke på lærte sosiale strukturer som vist i kapittel 4.

5.2 Vi og dem, nordmenn og utlendinger

"Dem har jo ikke noe respekt i det hele tatt."
– Stig

Symbolske grenser ble også tegnet internt mellom innsatte, og ved å trekke disse grensene kunne de unge innsatte skape et nytt skille. Informantene viste til "de andre" for å fortelle om hvilke feil som ble begått av innsatte i Fengselet. I kapittel 4 viste jeg en form for kategorisering, eller symbolsk grense til "førstegangssoneren". I samme kapitlet fortalte Simen om hvordan en som ung og ny på en avdeling burde gå til den innsatte som hadde vært der lengst "*av din rase*". Videre i dette kapitlet vil jeg vise hvordan spesielt de norsketniske informantene trakk på symbolske grenser i sammenheng med etnisitet. Delkapitlet vil være preget av dette, og omhandler da hvordan de etnisk norske omtalte andre innsatte av andre etnisiteter som avvikende. Der de som unge og uerfarne i hvert fall var bedre sonere enn de "intetanende" utlendingene.

Videre skal jeg vise hvordan de unge innsatte fortsetter å konstruere rom som fokuserer på andre skiller enn aldersbaserte, og da plasserer seg sammen med andre

”like” innsatte. Jeg vil videre bruke Barths definisjon av etnisitet som et relasjonelt fenomen som vektlegger at følelser av fellesskap er definert i opposisjon til oppfattelsen av andre etniske grupper (Barth 1969 i Lamont & Molnár 2002: 174).

5.2.1 Selvregulering gjennom andre

Stig fortalte om sin egen avdeling der han opplevde at de aller fleste medinnsatte var av utenlandsk opprinnelse. På spørsmål om hvordan han opplevde det, svarte han:

”For min del så er ikke jeg rasist, men når du kommer inn her, så blir du ganske drittlei det, for dem er høylytte, skriker ut av cellene om kveldene. Dem enser jo ikke, dem har ikke noe respekt i det hele tatt, sånn som vi gjør, liksom.”

Stig poengterer først at han ikke er rasist. Det virker å være et begrep med negative konnotasjoner også i Fengselet, og flere av de andre informantene poengterte det samme. På den ene siden kan det virke som om det skapes et tydelig *vi* der en gruppe står sammen. På den andre siden står *dem*, og de forstår ikke reglene og hvordan man skal oppføre seg mot hverandre. Det er altså *dem* som ikke har respekt i motsetning til *vi*. Stigs sitat er et eksempel: ”*Dem*” er høylydte, ”*dem*” viser ikke respekt som ”*vi*”.

Grupperingene virker å være tydelige, og man ser at i luftegården og på avdelingen sitter de innsatte ofte sammen etter hvor de kommer fra. Anders fortalte hvordan innsatte plasserte seg i luftegården:

”Det er grupperinger, det er sånn derre, hvilket land du kommer fra. Du har Polen, Latvia, Litauen der nede, og så har du negrene der og arabere der, så det er litt sånn.”

I luftegården er det grupperinger mellom de innsatte, og fengselslandskapet blir preget av inndelinger. Plassering i luftegården blir brukt som symbol på etniske grenser i Fengselet, og skaper en enkel og tydelig tilnærming til å anse innsatte innen et *vi* og *dem*. På denne måten kan de unge innsatte posisjonere seg innen et ”*vi*”, der de kan peke til andre for feil som blir gjort.

Aleksander mener forholdene og fritidstilbudene²⁰ i Fengselet har blitt dårligere de siste par årene. Grunnen til det mener han er at det har blitt *”veldig mye mer folk uten opphold her, mye asylsøkere og mye folk som stjeler”*. Aleksander bruker innvandrere med uavklart status og asylsøkere som eksempler på innsatte som bryter interne regler og oppfører seg som *”ball busters”*, som gjør at forholdene og tilbudene til de innsatte blir dårligere i Fengselet. Under intervjuet klaget han over at det kun var noen få norske på hver avdeling, og hvordan det var slitsomt å måtte snakke engelsk *”hele tida”*.

”For du har folk som gir faen, ikke sant, så det går utover betjenter, det går utover andre innsatte, men spesielt når det går utover betjenter, så blir det strengere for hele fengselet, ikke sant. En eller annen krigsherja kar som havner i fengselet her som klasker ned en betjent med termos eller heller kokende vann over’n, ikke sant, da blir det innstramninger på hele bruket, så jeg merker det. Vi har fått mye mindre frie tøyler, ikke sant.”

Når Aleksander prater om *de andre*, posisjonerer han seg langt tydeligere innen et slags maskulint ideal som *”real man”* i Sykes’ (2007) kategorisering, dette i motsetning til hva vi tidligere så da han pratet om motstand mot betjenter. Ved at andre opererer som utagerende *”ball busters”*, går det på bekostning av Aleksander og de andres friheter i Fengselet. På denne måten kan Aleksander overfor andre diskursivt plassere seg som en *”real man”*, ved å peke på hvordan andre opererer som *”ball busters”* (se også Sim 1994).

Over er det blitt vist at når de yngre innsatte snakker om andre, får de mulighet til å påpeke andres feil og dermed selv fremstå som mer kompetente. Igjen viser det seg at gjennom observasjon av egen og andres atferd gjennomgår den unge innsatte hele tiden en selvreguleringsprosess (Messerschmidt 2001). Påstanden er at grensesettinger kan fungere som markører for kompetanse, men også for å utvikle seg som kompetent soner. Ved å se hvilke feil som blir gjort, og konsekvenser det kan medføre fra både innsatte og betjenter, lærer unge innsatte hele tiden å tilpasse seg fangekulturen. Inntrykket jeg fikk av grupperingene, var at det på et overordnet nivå ikke var direkte fiendtlighet til hverandre. Som Stig og flere andre også påpekte, var det ikke rasisme, men heller symbolske grenser som antydte likhet, og som kunne brukes for å illustrere å

²⁰ Med fritidstilbud mener jeg muligheter for fellesskap i og utenfor avdeling. For eksempel trening.

påpeke manglende soningskompetanse hos andre. Videre skal jeg ta et skritt tilbake og se på hvordan de etniske grupperingene synes å fungere.

5.2.2 Mikroulikhetenes muligheter

Tittelen på delkapitlet viser til hvordan små forskjeller ofte kan blir fremstilt som store. Tidligere fortalte Anders om at *"du [har] negrene der og arabere der"*. Christer snakket om ulikhetene på lignende måte: *"Du skal holde deg til din egen rase, helst."* Bildet som ble skapt av luftegården og fellesskapet bar preg av å ligne den strenge raseinndelingen en ser fra fengsler i USA: Filmer og fengselsdokumentarer, for eksempel av Louis Theroux (2008), viser hvordan territorier "tilhører" innsatte ut fra deres etnisitet. Diaz-Cotto avdekket at det ble skapt allianser eller fengselsgjenger på bakgrunn av etnisitet, og fant i stor grad segregering og fiendtlighet mellom etniske grupper (Diaz-Cotto 1996). Mine funn kan bedre sammenlignes med Ben Crewe (2009) som forsket i et britisk fengsel. Han fant det han omtaler som "skjør ro" (fragile calm) mellom ulike etniske grupper. De innsatte forholdt seg med ro til andre kulturelle grupper selv om de ikke nødvendigvis "sto sammen". Den skjøre formen for ro gjorde at konflikt hele tiden lå latent. Mange hvite snakket om "rasekrig", og det ble antatt at dersom en svart ble angrepet, ville de svarte svare, og motsatt. Crewe mente derimot at var en overdrivelse av den virkeligheten han så i fengselet (Crewe 2009: 354).

De store norske fengslene er påfallende mindre enn de store fengslene i USA og England, og det samme er avdelingene. Avdelingene i Fengselet er ofte multikulturelle, det vil her si at det sjelden er et stort flertall av en kulturell gruppe. Med andre ord må innsatte av ulike bakgrunner forholde seg til hverandre; de deler kjøkken, dusj, toaletter og fritidsarealer. Det ble påpekt av flere at det kan være problematisk. Anders peker på ulik hygiene, der han viser til at enkelte vasket opp tallerkener og bestikk med hendene, og la til: *"Og så vet du at de ikke bruker dasspapir, de bruker hendene."* Når en bor så tett og er avhengig av de samme tingene, blir forskjellene svært synlige. Mekanismene her er nok likevel ikke så enkle at en kan se det kun på passet. Slik Aleksander tidligere forklarte, irriterer han seg over innsatte som stjeler, og innsatte som truer andre innsatte og betjenter, og brukte asylsøkere og innvandrere med uavklart status som eksempler. Truende atferd mot betjenter hevdet han påvirket mange, og igjen brukte han utlendinger som eksempel: *"en eller annen krigsherja kar"*. Betjentene må da

fokuserer mer på sikkerhet, noe som reduserer innsattes muligheter for aktiviteter utenfor cellen (Sim 1994). Det samme viste jeg tidligere at Stig gjorde i forhold til lydnivå, og det han opplevde som mangel på respekt. Stig fortalte fra den forrige avdelingen han satt på:

”Det var mye mer spetakkel og mye mer utlendinger som var frekke i kjeften og sånn, og da sa jeg fra at jeg ikke ønsket mer dumt, og hvis dem kommer bort til meg så [klapper sammen henda], det smeller jo!”

Igjen ser vi at det er ting ”utlendingene” gjør som kan utløse en konflikt, eksempler på det er å vise lite respekt og å være frekke mot andre innsatte. Konflikten var som Crewe (2009) viste, under overflaten, men også mitt inntrykk var at det ikke var snakk om en ”rasekrig”. Slik Christer tidligere sa, skal man ”helst” holde seg til sin egen rase, med andre ord er ikke dette et påbud, men en norm for hvordan ting vanligvis fungerer.

Inntrykket mitt fra intervjuene baseres ofte mer på ulike språk og interesser enn direkte fiendtlighet. Aleksander fortalte at med unntak av en søramerikansk gruppe kunne innsatte med ulik etnisitet ofte stå sammen. Det virker altså som om de innsatte i Fengselet uansett etnisitet kommuniserer med hverandre, sitter sammen på avdeling og til og med kan være på matlag²¹ sammen.

En distanse mellom etniske grupper i luftegården ble likevel beskrevet av flere informanter, med fotball som et unntak. Anders som tidligere snakket om grupperinger i luftegården, avsluttet sitatet med ”utenom på fotballbanen, da, der spiller alle sammen”. Fotball har universelle regler der betydningen av etnisitet reduseres, da det er ballen som står i sentrum (se f.eks. Prieur 2010).

Motstand mot betjenter er også et eksempel på at betydningen av etniske ulikheter reduseres. Distansen til betjentene og institusjonens regler skaper en form for samhold mellom innsatte uansett etnisitet. Simen fortalte om et tilfelle der narkotika hadde blitt kastet inn i fengslet:

”Det kom narkotika over muren, og betjentene så det – man kunne ikke unngå å se det. Men i løpet av to minutter så var det borte, betjentene fant det aldri. Der samarbeida

²¹ Matlag: flere innsatte, ofte omkring fire–fem, samarbeider ved mathandling og lager middag sammen. Normalt er det enighet om at de som ikke lager mat, vasker opp.

alle for å lure betjentene for å i hele tatt få det inn. Jeg vet ikke engang hvor mange hender det gikk igjennom i løpet av to minutter, men jeg tro'kke noen egentlig visste hvem som hadde det til slutt."

Simen forteller at alle samarbeidet. Historien kom etter at jeg stilte spørsmål om det var lett å lure betjenter. På samme spørsmål fortalte Arian noe lignende: *"Vi hjelper hverandre når det er alle som tjener på det, liksom."* Distansen til institusjonens regler kan altså se ut til å skape et samhold blant de innsatte på tross av etniske forskjeller. Distansen mellom innsatte av ulik etnisitet er med andre ord ikke uoverkommelig, eller i det hele tatt viktig. Som jeg viste tidligere, valgte Aleksander å peke ut innvandrere med uavklart status og asylsøkere. Likevel fortalte han at han kunne "henge" med innsatte med ulike etniske bakgrunner. Christer kunne og avkrefte en streng segregering mellom innsatte: *"Det er ikke noe problem lissom at vi snakker sammen, og [vi] kan godt sitte sammen og sånn, det er ikke noe stress, men, du henger med dine egne mest, da."* På grunn av det som forstås som etniske forskjeller, henger innsatte ofte med det Christer kaller sine egne, men det er ingen regel som tilsier at en skal gjøre det. Med andre ord kan en vanskelig påstå at det er en regel at innsatte bare skal henge med sin egen etnisitet. Phillips (2008) fant at mens rasistiske bemerkninger var strengt forbudt blant de innsatte, forholdt de fleste innsatte seg til andre innsatte av samme rase. De innsatte begrunnet det med at de hadde mer til felles og følte seg tryggere og bedre sammen med innsatte av samme etnisitet (Phillips 2008). Et funn som også kan fungere illustrerende for Fengselet. Det er altså ikke nødvendigvis innsattes etnisitet i seg selv som er kilde til de symbolske grensene, men brudd på regler og dermed hva som kan forstås som lav soningskompetanse. Stjeling og å sette andre innsattes frihet i fare er slike kilder. Det at innsatte ofte står i etniske grupper i luftegården, kan nok antas å være mer av samme grunnen Phillips (2008) finner, i tillegg til språklige årsaker. Det kan også antas at det jeg kalte handlingsregler for Fengselet i kapittel 4, kan skape skiller. At en bruker etniske grupper for å poengtere forskjeller kan antas å ha sammenheng med den innledende definisjonen på etnisitet; som relasjonelt. Det kan videre antas at også definisjonen på "kompetent soning" er ulik, og at en dermed kan tilknytte seg en "vi-gruppe" tidvis for forenkling og tidvis for å føle en form for gruppetilhørighet i Fengselet.

5.3 Symbolske grenser og lovbruddets betydning

Den siste symbolske grensen jeg vil presentere, er betydningen av lovbrudd. I stor grad blir lovbruddet eller siktelsen en sitter for brukt som kriterium for å definere og diskriminere innsatte de unge innsatte oppfattet som verdige og mindre verdige innsatte (Lamont 2002). Den symbolske grensen blir slik jeg oppfatter det, brukt for å skille hvilke innsatte en skal avvise, og hvilke en bør tilknytte seg, for selv å markere seg som en "kompetent soner".

Ugelvik (2010) påpeker at statusen som junior eller "umoden ung" ikke nødvendigvis er knyttet til alder, og at man kan være ung uten å være et av barna på avdelingen (Ugelvik 2010). I den videre sammenhengen er jeg er med andre ord ikke nødvendigvis opptatt av hvordan informantene har oppnådd en form for respekt, men heller hva de mener *gir* respekt, og hvordan de ved å bruke andre forhandler frem markører for sin soningskompetanse. Det jeg på et mer generelt nivå er opptatt av videre, er hvordan de unge lærer seg å avvise noen og tilknytte seg andre innsatte på bakgrunn av andre innsattes dom eller siktelse.

5.3.1 Lavstatus

"Det [dommen] kommer alltid ut på en eller annen måte."

– Imre

For at den unge innsatte skal føle at man har noen under seg i fengselshierarkiet, er det som nevnt viktig at han opplever han har noen under seg, noen en kan peke finger mot og hevde at "han er ikke en verdig soner". En slik aktør er sedelighetsforbryteren²² (se f.eks. Jewkes 2005, Crewe 2009; Ugelvik 2010). Jewkes skriver at markering av likhet og ulikhet er viktig for konstrueringen av egen posisjon, og blir reproduisert og mediert gjennom ulike symbolske systemer og gjennom former av inkludering og ekskludering. Innsatte blir altså marginalisert eller akseptert på bakgrunn av deres kriminelle handlinger (Jewkes 2005: 325).

Flere av informantene fortalte at de alltid spør innsatte hva de sitter inne for. Når en innsatt får spørsmålet, er det viktig å svare med troverdighet, der hemmelighold og

²² Voldtekt og seksuelle forbrytelser mot mindreårige.

uklarheter om hva en sitter fengslet for, skaper usikkerhet blant de andre. For den som spør vil uklarhet ofte lede til en antagelse om at den innsatte er fengslet for sedelighetsbrudd. Som Imre innledet med, vil en alltid bli avslørt for hva en sitter fengslet for, men antageligvis holder det ofte med nettopp antagelsen. Anders som tidligere hadde vært med på å utøve vold mot en innsatt som hadde *forsvart* en voldtektsmann, spurte alltid hva den innsatte satt for, og *"hvis han ikke vil svare så ... – ikke sant, du har ikke lyst til å prate med en som har voldtatt et lite barn eller sånne ting"*. Anders ville med andre ord ikke ta sjansen på å bli kjent med innsatte som potensielt kunne være sedelighetsforbrytere. Christer hadde en lignende holdning overfor innsattgruppen. På spørsmål om det har noe å si hva en sitter for, svarte han: *"Vi'kke ha noen griser inn her, sedelighetsforbrytere, det æ'kke bra."* Crewe skriver at sedelighetsforbrytere blir moralsk fordømt i fengselet, som et slags lavmål. Å angripe noen som ikke kan forsvare seg, gjør at en blir ansett som feig og lite mandig (Crewe 2009). *"Det er jævla stygt, å gå på de som er svakere, de som er litt redd deg"* (Aleksander). Ugelvik skriver at voldtektsmannen er drevet av andre motiver enn andre innsatte, mens skikkelige innsatte er drevet av et profittmotiv, er voldtektsmannen drevet av lyst og begjær, "en slave av sine perverse drifter" (Ugelvik 2010: 337–38). Konsekvensene dersom sedelighetsforbrytelsen blir avslørt, kan være alvorlige. Antydningene om konsekvensene de møtte, var ofte av voldelig art: Aleksander fortalte at han *"ser på pedofile som vandrende boksesekker"*. Hanoa (2008) fant at 10 av 13 informanter mente sedelighetsforbrytere var spesielt utsatt for trusler og vold. Aleksander fortalte tidlig i intervjuet at han ved flere tilfeller hadde fått sanksjoner fra Fengselet på grunn av voldstilfeller både mot andre innsatte og mot ansatte. Rett før jeg intervjuet ham, hadde han blitt flyttet til restriktiv avdeling for nok et tilfelle: *"Den siste var en voldtektsforbryter som vi tok. Så akkurat den tar jeg med et smil egentlig."* I dette tilfellet hadde de innsatte funnet ut at en på avdelingen var fengslet for voldtekt av ei femten år gammel jente. Dette ga konsekvenser. Det som startet med mye snakk i en gruppe på syv innsatte, endte med at Aleksander og en annen fulgte den voldtektssiktede inn på Aleksanders celle og ga ham flere slag. Rett etter det hadde betjentene sett den voldtektssiktede krabbe ut av cella med *"blåveiser og tårer i øya"*.

Senere i intervjuet spurte jeg Aleksander om han trodde hans alder hadde noe å si for hans posisjon i Fengselet. Etter han først hadde fortalt at han var vant til å være blant de

yngste på avdelingen, fortalte han om en annen side av motivasjonen for å angripe den voldtektssiktede:

Aleksander: *"(...) Kanskje en av grunnene til at jeg gikk først på han voldtektsmannen var fordi jeg veit at, jeg er ung, det gjør ikke meg noe å gjøre det, jeg kan gjøre det, ikke sant, hvis du skjønner hva jeg mener, da?"*

Morten: *"Ja, det var fordi at du var ung at du burde gjøre det?"*

Aleksander: *"Nei, men asså, hva skal jeg si, mange tenker om deg [at] når du er ung, så er du ikke så farlig, da, er bare en drittunge, ikke sant. Bare lille gutten, liksom, hva faen skal han gjøre?"*

Her ser vi hvordan alderen kan spille inn for handlingene til de unge innsatte. Han forteller først at han som ung har mindre å tape, og at det var motivasjonen. På oppfølgingsspørsmålet, derimot, ser vi hvordan andres oppfatning av alderen hans spilte inn. Som følge av at han visste at mange innsatte tenkte at yngre innsatte bare var "ufarlige drittunger", kjente han det som viktig å markere at han var annerledes. Som vist, blir sedelighetsforbrytere ansett som lavstatusinnsatte som møter moralsk fordømmelse. Ved å sitte for sedelighetsforbrytelser mislykkes den innsatte i å presentere seg som en *verdige* mann. Andres fordømmelse av den voldtektssiktede gjorde at Aleksander kunne utøve vold uten å bli marginalisert (Jewkes 2005). Som han senere fortalte: *"Jeg veit mange ble fornøyd når jeg tok han voldtektsmannen."* Dette gjorde, slik jeg oppfatter det, to ting med Aleksanders inntrykk overfor andre som en kompetent soner: i) Han fikk motbevist andre innsatte som bare oppfattet han som en "ufarlig drittunge", og ii) ved å vise overfor andre at han visste hvem som ikke var "verdige", forsto han fengselskodene, og utviste maskulinitet ved å angripe den "feige" som hadde utnyttet den fysiske kjønnsforskjell for å oppnå sine, med Ugelviks (2010) ord, "perverse behov". På denne måten trenger han ikke lenger å skjule seg bak andre for å "usynliggjøre" alderen, men kan nå bli sett på som en innsatt som "står på egne bein."

Videre skal jeg beskrive innsatte på den motsatte siden av skalaen, og hvordan de unge innsatte tilknytter seg dem som "rollemodeller" og veivisere for soning. Slik jeg oppfatter det, er det de som har status som også fungerer som "mentorer", slik det bli vist i kapittel 4.

5.3.2 Dom og siktelser som gir status

”Hvor lang dom du har da og hvor kul du er, jo mer har du respekt.”

– Imre

Som nevnt over er det statusforskjeller rundt saken en sitter for. Sitter den innsatte for en alvorlig sak, skaper det inntrykk av å være en *proper villain* (Jewkes 2005). At inntrykket var viktig belyste Imre da jeg spurte om det krevdes noen spesielle egenskaper for å få et godt rykte, eller respekt i Fengselet:

Imre: *”For å få respekt og få liksom den indre krets til deg, er å ikke sitte for noe tull, assa, sitter du for noe tull, så er det jo sånn, folka ser på deg; han sitter for noe tull, han er ikke noe å prate med engang.”*

Morten: *”Hva er tull mener du, a?”*

Imre: *”Har du rana for eksempel en butikk og fått med deg 1000 kroner, så sitter du for ran, da er det ikke no’.”*

Han fortsatte med å fortelle at de som satt for inne for denne typen småkriminalitet ofte overkompenserte for å få respekt fra andre innsatte. Imre hevdet dette ble oppdaget av andre innsatte, og at slike småkriminelle aldri ville kunne få respekt fra innsatte i den ”indre krets”. ”Den indre krets” er nok ikke en samlet gruppe, men heller en betegnelse for innsatte som anses i gruppen *proper villains*. Innsatte som utviser en maskulinitet som representerer idealer som skaper respekt og gir status blant andre innsatte (Jewkes 2005). En innsatts status påvirkes altså ofte i positiv retning etter dommen eller siktelsens alvorlighetsgrad, selvfølgelig med unntak av sedelighetsforbrytere. For å fremstå som en kompetent soner, blir det altså stilt forventninger til at en sitter fengslet for en ”ordentlig” sak. De som sitter for mindre saker, ofte yngre, som i Imres eksempel, blir sett på som strebere eller mindreverdige innsatte. Aleksander pratet også om det Imre sier, han prater om innsatte i sin alder som ikke blir tatt seriøst – de følger ikke det han kaller en ”æreskode”. Koden innebærer ifølge ham lojalitet og tillit mellom andre kriminelle. Han hevder at de som får respekt er de som har bevist at de følger æreskoden. Hans inntrykk av dem på hans alder var at de holdt på med en underordnet form for kriminalitet: *”Det er bare stjeling, ikke sant, gjør dealer med pistolen i baklomma for penger, det er alt folk gjør, ikke sant. Den stilen der, jeg er ikke noe ’fan’ av det.”* De som

fikk respekt var heller de som hadde et godt rykte i kriminelle miljøer fra utsiden av fengsel:

”Ser jo mange av de som har holdt på lenge ute, da, som du veit hva står for, du veit hva dem har gjort. Folk veit de har flytta masse kiloer [narkotika], har gjort det og det, og du veit dem er høyt oppe, da. Så klart det gir jo status her inne, det gir i hvert fall en viss respekt, da.”

Aleksander hevder i sitatet at det gis respekt og status til innsatte som er kjent i et kriminelt nettverk, og som har stått bak store kvanta av narkotikahandel. Crewe skriver at det er et viktig skille mellom dem som kjøper narkotikaen og dem som selger den. De som kjøper narkotikaen må også begå ulike lovbrudd med lav status for å kunne betale for sin egen avhengighet. Avhengigheten symboliserer igjen passivitet, fysisk forfall og moralsk svakhet. Selgere eller høyere rangerte narkotikaaktører blir ansett som personer med ambisjoner og som mer maskuline, og skiller seg klart fra kjøperne i forhold til status i fengselet (Crewe 2010: 273–4). Aleksander beskrev også en form for karrieremenn; *”ordentlig folk, da, som driver business”*. Det samme skillet kan antas å ha en effekt mellom de unge ”wannabes” som Jewkes (2005) beskriver, og ambisiøse, maskuline kriminelle (Jewkes 2005, Crewe 2010).

5.3.3 Statusens påvirkning på de unge innsatte

Kuni fortalte om hvordan unge innsatte fort fikk kontakter i Fengselet. Hvordan dette ofte dreide seg om tilgang til våpen og narkotika, samt beskyttelse. Andre innsatte med status kunne altså tilby den unge innsatte varer og tjenester både innenfor og utenfor Fengselet. Dette hevdet han ville øke den innsattes følelse av integritet i Fengselet:

”Han får ditt, han får datt, og det gir deg en sense av respekt, vet du, selv om de behandler deg som et barn, uansett for en attenåring, en nittenåring og stå med en som sitter for seks år, åtte, ni, tolv år, det gir deg en sense av oppgradering, at de har blitt oppgradert. De har blitt oppgradert [til] et viktigere standpunkt i [en] kriminell verden. Da de kjenner til store navn i a-gjengen, b-gjengen og så videre, you know what I mean.”

Det Kuni snakker om, tolker jeg innen soningskonteksten. Ved at unge innsatte tilknytter seg innsatte med kjente navn fra kriminelle miljøer utenfor Fengselet, oppnår de unge innsatte ifølge Kuni en følelse av respekt. At de har beveget seg oppover i det kriminelle miljøet. Kuni sier at dette gjelder selv om de unge kanskje blir behandlet som barn. Med det kan det antas at det igjen er likheter med mentorrollen jeg beskrev i kapittel 4, som påvirker hvordan de unge innsatte etter hvert lærer seg å oppnå soningskompetanse. Kuni kalte disse innsatte for "hard core" kriminelle da han listet opp tre grupperinger han så i Fengselet. Han hevdet innsatte måtte velge en form for det han kalte "*ideologi*" der han klassifiserer den første gruppen som de overfladiske. De som bare fokuserte på hvordan de i Fengselet skulle få inn narkotika, og var opptatt av generell sladder som: "*Hvem har slått hvem eller hva som skjer i byen, hvor det skjer. Hvilken jente har blitt gravid av hvem, eller hvilken jente er den verste hora, sånne ting.*" En annen gruppe var de han kalte deprimerte menn i 30–40-årsalderen som, påvirket av deres manglende suksess i livet, bebreidet andre for sine feil. Den siste gruppen han nevnte var de "harde":

"Hard core kriminelle, de folk som ikke feel ashamed for what they did. It's just another notch on their belt, another stripe on their shoulder. It ranks them on a higher level."

Slik han ser det, gis de "harde" en posisjon over de andre i Fengselet. Manglende skam over handlingen(e) som førte til fengsling, kan antagelig fungere påvirkende overfor andre, spesielt dersom denne holdningen blir representert av respekterte aktører i miljøet. Holdningen kan antagelig "smitte". Sutherland og Cressey (1960) hevdet at kriminell atferd er lært under kommunikasjon i intime grupper. Hvorvidt holdningen blir overført til kriminelle handlinger, skal jeg likevel være forsiktig med å hevde. Slik jeg tolker det, vil holdningen likevel påvirke, og ulikartede tilknytninger vil likevel spille inn. Det kan være sannsynlig at holdningen kan bli lært og brukt som nøytraliseringsteknikker (Sykes & Matza 2006). Det gir status å sitte fengslet for alvorlige lovbrudd, og når unge innsatte bruker de med høy status som rollemodeller, kan det antas at også de unge vil ønske å oppnå denne statusen. De vil bli oppfattet som "seriøse". Dette ønsket må antas å påvirke de unge innsattes verdier, og det må antas å fungere som en buffer for samvittigheten og skamfølelse ved lovbrudd. Braithwaite

(2006) finner at samvittighet, potensiell angst og skam er de verste konsekvensene ved arrestasjon. Med nye rollemodeller lærer de unge innsatte innen en viss grad å nøytralisere konsekvensene Braithwaite peker på. Dette er igjen knyttet til de intime gruppene Sutherland og Cressey beskrev. Videre vil jeg argumentere for at de tette sosiale forholdene i et høysikkerhetsfengsel kan fungere effektiviserende for slike mekanismer. Christer sammenlignet forholdet han hadde til medinnsatte med venner ute:

”Vi går sammen hele tiden, ikke sant, ser hverandre hver dag fra utlåsing til innlåsing. Og så samme hver dag, inn og ut, og inn og ut hver eneste dag. Du gjør jo ikke det ute, ikke sant, du velger jo bort litt folk – det får du liksom ikke gjort her inne.”

Slik jeg tolker dette får de innsatte lite valgfrihet til hvem de omgås, de eneste de har kontakt med i det daglige, er andre innsatte og betjenter. Dagene til de innsatte må derfor forstås som en helhet for deres hverdager. Det er Fengselet og aktørene der de må forholde seg til og tilknytte seg for å unngå det Galtung (1959) kaller press-stimulier. Altså kan det hevdes at de er *avhengige* av å tilknytte seg andre innsatte. Hvordan de gjør det handler om det jeg viser over. Det som til slutt blir viktig, er hvem som tar kontrollen overfor andre innsatte, og dermed definerer de symbolske grensene innad i grupperinger. Slik jeg har forstått mine informanter, blir en gitt denne kontrollen i form av respekt på bakgrunn av lovbruddet en sitter fengslet for. Bondeson fant det samme, lederne var de som sonet lengre dommer og hadde lang erfaring innen kriminalitet (Bondeson 1974: 589). Dette støttes som vist også av mitt datamateriale. For å få denne posisjonen stilles det, fra storsamfunnets perspektiv, avvikende krav. Sim skriver at et hierarki blant innsatte er bredt dokumentert, den væpnede raneren og den profesjonelle kriminelle står som antitesen til sedelighetsforbryteren på bunnen og fungerer som en representasjon på det maskuline (Sim 1994: 104).

Som jeg har vist så langt, knytter altså innsatte bånd til hverandre på bakgrunn av andre aktører. Distanse til ”loven”, betjentene, og til dem som utsetter andre for risiko for strengere soning kan antas å gi samhold mellom innsatte i Fengselet. De som i størst grad mottar respekt, blir de som i størst grad lykkes i å bevise sin maskulinitet, her forstått som statusen lovbruddet gir. Her ligger paradokset: Den viktigste funksjonen av

sanksjoner for kriminelle handlinger handler om følelser av dårlig samvittighet, skam og potensiell angst overfor personlig relevante individer som familie og venner (Braithwaite 2006). Straffelengden skal også gjenspeile dommens alvorlighetsgrad. Den faktiske funksjonen av straffelengden er i Fengselet motsatt: Jo lengre dom en har, dess *høyere* status vil en få blant de innsatte. En høy status i Fengselet fungerer videre som en buffer mot følelser av skam og anger. Dermed kan det tilsynelatende virke som om fengslingen i seg selv virker mot Braithwaites negative følelser ved fengsling, og i stedet skaper mer kompetente sonere.

5.4 Hvorfor symbolske grenser?

Hva gjør at de symbolske grensene handler om soningskompetanse? Slik jeg oppfatter dataene mine, fungerer de både uavhengig og avhengig fra hverandre, og danner sosiale spillerom og regler. Grensene illustrerer en tilknytning til innsatte som gruppe mot betjentene, og grupperinger blant de innsatte. Grensene kan hver for seg illustrere ulike regler. Regler i atferd overfor betjenter som den første, som videre vil bli belyst i neste kapittel. Andre grupperinger blir illustrerende for feil som blir gjort, og markerer dermed regler slik at de kan fungere selvregulerende, som eksempler på hva som er tillatt og ikke tillatt. Den siste grensen jeg pekte på, handler om hvem som gis respekt og hvem som avvises. Den som avvises kan en bruke som markør for egen kompetanse, og den som gis respekt vil kunne fungere som en rollemodell, eller mentor som ble belyst i kapittel 4.

Disse grensene opererer, slik jeg ser det, også gjennom hverandre og belyser noe større. Ut fra hva jeg finner i kapitlet vil den unge innsatte ved å klassifisere seg som innsatt – i en gruppering, bli ledet av en rollemodell. Rollemodellen har fått denne statusen på bakgrunn av lengre erfaring med fengselssoning, og da også lang erfaring med kriminalitet. De unge innsatte vil da befinne seg i en form for struktur som blir ledet av innsatte som reproducerer verdier som kanskje i første omgang ledet dem til der de er nå.

Videre skal jeg skape et bredere rammeverk for tidligere nevnte handlingsregler i Fengselet.

6 Fengselsspillet

”Det er jo bare et spill, ikke sant, alt er et spill.”

– Christer

I forrige kapittel viste jeg at de unge innsatte benyttet enkelte strukturer for å skape symbolske grenser mellom ulike aktører i Fengselet. I dette kapitlet skal jeg diskutere en bredere ramme for en arena der flere av informantene beskrev en kultur med egne lover og regler blant de innsatte: *”Betjentene har sine regler, mens vi har en regel mellom hver av reglene, ikke sant”* (Simen). Institusjonen i seg selv har regler og rutiner for drift og sikkerhet, men de innsatte har ikke bare de ansatte å forholde seg til. Det Simen sier handler om normer mellom innsatte, han fortalte at reglene var strenge, og at brudd kunne gi konsekvenser. I dette kapitlet skal jeg gå dypere inn i en fangekultur med interne normer og verdier som fungerer som *handlingsregler* for akseptert atferd. I den sammenheng utvikler jeg begrepet Fengselsspillet. Der viser jeg hvordan de unge innsatte benytter interne fengselsregler for å vise sin kompetanse overfor andre innsatte, i en arena Sim (1994) kaller *”maskulinitetens jernbur”*.

Symbolske grenser ligger som et tykt bakteppe og antas å bidra til å justere atferd og handlingsrom. For å finne sin plass finner jeg individuelle strategier som innebærer å ikke la seg påvirke av fengselsituasjonen; gi inntrykk av å være og forstå seg selv som en autonom aktør. Denne strategien fører i sin tur til at en viser overfor de andre at en mestrer soningen og mestrer utfordringer fra andre aktører i Fengselet, å ikke bli ansett som svak er igjen viktig.

Som vi skal se, foregår dette spillet i en arena der de innsatte i liten grad viser tillit overfor hverandre. Innsatte frykter for at andre vil *”tyste”* på dem; informere betjenter eller andre myndighetspersoner om lovbrudd. Avslutningsvis vil Kuni bli trukket frem som eksempel på hvordan *”fengselsspillet”* i avgjørende forstand siler ut dem som ikke mestrer soningen, og gir andre spillere (innsatte) rom for å hevde sin soningskompetanse.

Aller først vil jeg kort sammenfatte omstendighetene de unge innsatte soner under.

6.1 Isolasjonen

Ugelvik (2011) skriver at norske fengsler er omdiskutert, og blir med kritiske undertoner i ulike former for medier og fra politisk hold sammenlignet med hotell. Ugelvik problematiserer videre verdien av sammenligningen. Likhetstrekk finnes, som blandingen av kontroll og omsorg i de profesjonelle blikkene en blir møtt med som ny, og enkelte materielle sammenligninger. Samtidig er andre ting ulike; som detaljerte reguleringer for hva en kan ha på cellene, mangelen på nøkkel og kontrollerende blikk – ikke bare fra de ansatte, men også fra medinnsatte (Ugelvik 2011). "Et fengsel kan selvsagt sammenlignes med et hotell. Eller en barnehage, et blandakor eller en høvelbenk" (Ugelvik 2011: 130).

Mangelen på frihet, å kunne bevege seg fritt, ha kontakt med venner og følelsen av trygghet utgjør lidelsen. Norge har flere ganger blitt kritisert av FNs torturkommisjon for behandlingen varetektsinnsatte får, flere kan sitte opp mot to år i varetekt (www.nettavisen.no). I Fengselet sitter mange i varetekt og på restriktive avdelinger, av mine informanter satt 4 av 10 i varetekt, og 6 av 10 satt på restriktiv avdeling. I 2010 satt 37 % av innsatte i aldersgruppen 18–24 i varetekt i 3 måneder eller mer før de fikk dom (www.ssb.no b). Både bruk av varetekt og lengden på varetektssoningen øker (www.ssb.no c). "Frihetsberøvelsen finner sted uten at det er konstatert at den varetektsinnsatte er skyldig i et straffbart forhold – vedkommende er bare mistenkt" (Øydegaard 2007).

Lars, som satt på motivasjonsavdelingen, fortalte om en russisk innsatt som var kommet inn i Fengselet som kalte stedet for et hotell. Lars hevdet han til en viss grad var enig, og hevdet de innsatte i norske fengsler var litt bortskjemte. Da jeg spurte han om det var slik han opplevde det på restriktiv avdeling, endret han synspunktet.

Lars: *"Det er helt jævlig, det skulle ikke vært lov, mener jeg."*

Morten: *"Ja, hva da?"*

Lars: *"Å være låst på en celle alene i 22 timer i døgnet, i statene der er det mye strengere, men der er det i hvert fall to på cella, der har du noen å snakke med. Det var det de latvierne sa også, "hvorfor straffer dere dem sånn som dere straffer dem?" – Ved å sitte aleine på cella, ikke sant. (...) Det ække bra for hue."*

Lars hadde forut for dette fortalt om latviske fengselsbetjenter som hadde besøkt Fengselet, de hadde reagert på måten mange av de innsatte sonet på. Å sitte alene på cellen over så lang tid hvert døgn opplevdes som psykisk anstrengende, og flere av informantene fortalte at de brukte sovetabletter. Arian fortalte at han sov mesteparten av dagen og fikk sovetabletter på kvelden for å også sove gjennom natta. Tembo brukte hver kveld flere timer på å falle i søvn. Kuni fortalte at han sov store deler av dagen og var våken om nettene, og Stig fortalte at han slet med klaustrofobi. Anders fortalte også at han hadde søvnrelaterte problemer:

”Jeg må få sovetabletter, hvis ikke så sover jeg ikke. Det er nesten sånn at jeg sover med det ene øyet oppe, før noen tar i døra mi, så er det sånn at jeg er oppe og bare stirrer på døra og venter på at han [betjenten] skal låse opp. Så jeg, jeg sover ikke godt.”

Anders klarte ikke å forklare hvorfor han sov dårlig i Fengselet: *”Jeg veit ikke, det er noe med veggene her.”* Betjentene har den makten at de kan gå inn på cellen til den innsatte når de ønsker, tar en hotellmetaforen videre, kan ikke Anders henge ut et ”vennligst ikke forstyrr”-skilt (Ugelvik 2011: 127). Betjentenes frigang til innsattes celler kan antas å skape en fremmedgjørelse, en mangel på en personlig sfære der en blir tvunget til at andre skal tillate en å starte dagen. Galtung skriver at den låste døren forplanter seg til hele kroppen, den gir ikke etter for trykk (Galtung 1959: 78). For at trykket skal løses, må Anders vente på betjenten. Han hevdet videre at det alltid hadde vært vanskelig å sove i fengsel med høyt sikkerhetsnivå. Han fortalte at han ikke hadde problemer med dette utenfor fengsel, heller ikke under et opphold på åpen soning hadde han søvnproblemer. Hviid (2009) fant også at unge innsatte slet med angst, klaustrofobi og en følelse av fremmedgjørelse. Stig var sikker på at han tok skade av å sitte i Fengselet, han fortalte at han satt på en voldsdom:

”Jeg mener jo ikke fengsel er det riktige stedet for meg, selv om jeg har gjort en kriminell handling. Det fins jo flere steder å gå til; for eksempel sinnemestringskurs, ruskurs og sånne ting – enn å sitte innesperra, for det hjelper ikke meg en dritt det, for da kommer jeg med like svære never ut igjen. Det tok meg fem måneder før jeg fikk psykolog, og jeg hadde krav på psykolog fra første dag jeg flytta inn her fra [et annet fengsel], det er veldig dårlig med helse og sånne ting her, det tar veldig lang tid før sånne ting skjer.”

Stig forsto han hadde gjort en straffbar handling, og at det måtte gi sanksjoner, men hevder at fengsel ikke er rett sted for endring. Ved å sitte innelåst på en celle store deler av døgnet lærer han lite, og at den type straff ikke vil løse aggresjonsproblemene. Han forteller også det var vanskelig å få hjelp for psykiske problemer, først etter fem måneder i Fengselet fikk han hjelp av psykolog. Stig slet også med søvnen og fikk sovemedisiner, og han slet med mareritt om tidligere handlinger. Jeg spurte han hva slags tanker han gjorde seg om kvelden før han sovnet.

”Jeg tenker jo mye på familien og sånn, de kutta kontakten med meg da jeg røk inn her. I hvert fall på pappa sin side, da, de er veldig ordentlig. Men så har jeg fått litt kontakt med dem igjen nå... og da blir det lettere for meg å sitte inne, da. Når ting er bra ute.”

Å miste kontakten med familie og venner ute ble av flere omtalt som det vondeste, brev inn og ut blir kontrollert, det er begrenset besøkstid og en kan kun ringe 20 minutter i uken. For Stig ble det ekstra vondt da han ble fengslet, familien kuttet kontakten med ham. Når ting ikke er i orden ute, blir det spesielt vondt å sone, da kommer følelsen av maktesløshet. Stig fortalte også at han fryktet hvordan det etter soning ville bli å komme ut igjen: *”Hvis jeg skal få tre år inne, liksom, så tenker jeg liksom – hvordan man skal klare seg ute da?”* Han var bekymret for hva en lengre dom kunne gjøre med ham med tanke på gjeld og problemer med å få jobb, i tillegg til det sosiale: *”Jeg lurert litt på det når jeg kommer ut, det blir litt sånn ekkelt – utti den svære byen igjen.”* Goffman skriver at om klientens opphold blir langvarig kan det inntreffe en diskultivering, en mangel på trening som gjør klienten midlertidig uegnet til å klare seg i dagliglivet igjen når han kommer ut (Goffman 1967: 18–19).

Andres lidelse kan en også se rundt seg, som også kan sies å gjøre Fengselet til et uegnet sted for positivt sosialt samvær. Flere fortalte om andre som gikk til desperate steg for å slippe de psykiske lidelsene. Stig fortalte han opplevde at andre innsatte *”kutter seg sjøl og tenner på cella si”*. Arian opplevde også lidelse fra innsatte rundt ham, da jeg spurte om det var noen spesielle egenskaper som trengtes for å klare seg i Fengselet, svarte han:

”Nei, du må bare tåle å bli låst inne, det er det eneste. Hvis du ikke greier det så, noen kan ta selvmord, det hender. For de blir lei av å bli låst inne, du blir lei av at folk sier til deg hva du skal gjøre og hva du ikke skal gjøre.”

I tiden mellom 1990 til 2007 har 59 fengselsinnsatte begått selvmord, av dem er en dominerende andel innsatte som sitter under varetekt og på lukka soning (Hammerlin 2009). Arian forteller at man som innsatt i Fengselet må tolerere å bli låst inne, og det må kunne antas at det påvirker unge innsatte å se andre mennesker rundt seg skjære seg selv, sette cellen i flammer og i verste tilfellet begå selvmord. Dette kan forstås som en fremmedgjøringsprosess som finner sted når innsatte føler de mister sin selvstendighet (Paterline & Peterson 1999).

Flere av informantene snakket om ulike lidelser ved soningen, likevel var det ikke det som preget intervjuene.

Førstegangssoneren Tembo var et unntak: *"Det er hardt, rett og slett, fordi jeg vil ikke være her inne, jeg vil være ute."* Tembo var den yngste av mine informanter og fortalte en historie som skilte seg fra de andre informantene. Tembo hadde i liten grad vært sosial med de andre innsatte, og hadde lite erfaring utenfor cellen sin. Tembo satt på en avdeling der det er 22 timer innlåsing om dagen, en time samsitting og en time i luftgård. Samsitting innebærer at to kan sitte sammen på cellen i en time, innelåst med åpen dørluke. Tembo følte de andre innsatte var mye eldre enn han, og han følte ikke han hadde noe å snakke med dem om, dermed var han innelåst 23 timer om dagen med kun seg selv som selskap. Andre muligheter for å prate med andre innsatte er ved toalett eller dusjbesøk, der han fortalte han fikk kjeft av betjentene om han gjorde det. Med andre ord hadde han ikke fått noen opplæring for soning, og hadde dermed lav soningskompetanse. Eller kanskje viktigst, det var ikke det som var viktig for ham. For ham var Fengselet kun lidelse.

Under intervjuet fortalte han om hvordan det føltes å sitte stengt inne hele dagen på et lite rom, hvordan det førte til at han ikke ønsket å gjøre noen ting og hvordan *"tankene kommer automatisk"*.

Tembo: *"Til slutt hvis jeg er så mange timer inne da, så veit jeg ikke, jeg kommer til å få problemer i hodet. Jeg merker det selv at, jeg, legger meg klokka ti, ti-ni. Prøver å legge meg tidlig, da, jeg klarer ikke å sove før klokka tre-fire, siden jeg tenker så mye, det er ikke noe annet å gjøre enn å tenke, jeg kan ikke snakke til veggene her, bare tenker og det er slitsomt å tenke hele tiden. Det er veldig slitsomt, men jeg har ikke noe annet valg, det er bare å tenke, tenke, tenke."*

Morten: *"Hva er det tankene går i?"*

Tembo: *”Ehh. Masse forskjellig egentlig, mange ganger tenker jeg på å skade meg selv, da, for å prøve å komme ut av cella. Så stopper jeg meg, jeg gjør ikke det, noen ganger tenker jeg på å tenne på cella mi.”*

I dette utdraget kan en se hvordan Tembo sliter, gjennomgående i intervjuet merket jeg på stemmen hans og mangelen på kroppsspråk at han virket resignert. Tankene hans reflekterer også det vi tidligere så, ulike former for desperate handlinger. Han hadde det tydelig tøft og påpekte flere ganger i intervjuet hvor *”hardt”* det var å være fengslet. Tembos historie er et eksempel på hvordan overgangen til fengsel kan oppleves, hvordan Tembo i desperasjon leter etter muligheter for å komme ut. Overgangen viser til hvordan tilpasningen kan være ubehagelig og da hvordan forandringen kan påvirke psyken.

Jeg har over vist hvordan Fengselet utgjør en krenkelsesprosess (Goffman 1967). Spesielt ett karaktertrekk ved den totale institusjonen ble belyst: *”alle tilværelsens aspekter [afvikles] på samme sted og under den samme myndighet”* (Goffman 1967: 13). Vi så hvordan flere av informantene under store deler av døgnet var låst inne på cellen, og hvordan de var avhengig av at andre, betjentene, skulle låse dem ut (til nye låste dører). Ute av cellen er alle i en stor gruppe der de er satt til å gjøre det samme. Rutiner er nøye skjematagte, rekkefølger håndheves gjennom et system av formelle regler og et personale (Goffman 1967: 13). Vi så blant annet Anders som lå våken og ventet på at betjentene til en fast tid skulle låse ham ut.

6.2 Kontroll og selvpresentering

Det var som nevnt ikke ovennevnte historier informantene likte å fortelle. I stedet var det viktig å fremstå som en som taklet presset, og som ikke lot seg affisere av lidelsene ved soningen. Fremfor å fortelle om et fengsel som påførte lidelser og krenkelser, var informantene mer opptatt av å presentere seg selv innen en sosial ramme de selv kunne påvirke, der de var kompetente sonere.

6.2.1 Holdningen innad – innlåst autonomi

Holdningen til Fengselet var at det kanskje kunne være tøft, men at de ikke hadde problemer med å sone. Holdningen ble uttrykt av flere og endte ofte i en konklusjon om

at Fengselet kun var en frihetsberøvelse. Institusjonen ble forstått som en annen form for helhet, der reglene kanskje er ulike fra utsiden, men det søkes etter en aksept for situasjonen som kan gi en illusjon av egenrådighet. Holdningen tillater den innsatte å fremstå som i kontroll over seg selv, og kan ses i lys av Goffmans begrep koloniarisering (Goffman 1967: 51). Som Anders sammenfatter det: *"Fengsel innebærer frihetsberøvelse og ikke noe mer, nå er jeg bare ikke fri lenger, det er vel det som er med fengselet."*

Innenfor Fengselet er det tydelige frihetsberøvelser, men ved å si at en "bare" ikke er fri lenger begrenser han lidelsene. Anders forsøkte også å se på soningen som noe positivt, et sted der en kunne komme inn i en rutine – noe han mente mange av de innsatte hadde behov for. Han fortalte videre at han prøvde å gjøre ting som normalt i Fengselet, og at han valgte å kalle arbeidet for *"jobben"* og skolen *"skolen"*. På denne måten kunne han oppfatte ting som normale. Han bor et annet sted, men han jobber og går på skole som han kunne gjort på utsiden av Fengselet. Holdningen gjenspeiler seg hos mange – hovedberetningen i historien går ut på at en kan finne sosiale rom i Fengselet som tilsvarer mye av det en er vant med fra utsiden, og forsøke å leve slik på innsiden. Eller som Stig sier: *"Du må egentlig bare koble ut, her skal jeg sitte og her skal jeg være."* En annen del av denne strategien handler om et forsøk på å legge fra seg tanker og bekymringer fra utsiden av Fengselet. Ved å tvinge seg selv til å akseptere graden av frihet en har, tilstrebes det å koble ut og akseptere innstramningene en lever under. Søke en "innlåst autonomi". Ved å ha denne holdningen unngår man å plage seg selv med personlige eller familiære problemer en har fra utsiden. Holdningen vil igjen spille en rolle for hvordan en blir oppfattet av andre og hvordan en ønsker å bli oppfattet. Når man viser for mye bekymring over hva som skjer ute, klassifiseres den innsatte som en "tungtsoner".

Christer: *"Det er mange som soner tungt, kjører hue sitt jævlig mye rundt ting som skjer ute og sånne ting. Du må bare gløkke det som skjer ute, det er... det finnes ikke lenger, ikke sant, det er borte."*

Morten: *"Når du snakker om å sone tungt, hva menes med det egentlig?"*

Christer: *"Det er mange som har damer på utsiden og sånne ting, da, hva faen gjør ho nå, liksom? Sliter med mye sånne ting, da."*

Hammerlin og Larsen definerer tungtsonere som "innsatte som (...) isolerer seg fra andre innsatte og ikke synes å kunne ta del i de aktivitetene og gjøremål som innsatte vanligvis gjør" (Hammerlin & Larsen 2000: 5). Christer oppfattet tungtsonere videre som at de var opptatt av ting de uansett ikke kunne gjøre noe med:

"Sitter du inne, så sitter du inne, det er ikke noe å klage over, det er din egen feil at du sitter der, ikke sant. Kan 'ke skylde på døm andre for at du sitter der, det funker ikke."

John McKendy (2006) skriver at ved å innta den klagende rollen blir en også et offer, systemet har vunnet og tatt over individets spillerom. Den innsatte ønsker å bli oppfattet som en klanderverdig, rasjonell aktør som kunne ha handlet annerledes. Ved å ta ansvar for handlingen istedenfor å skylde på andre plasserer en seg selv i en posisjon der en unngår offerrollen som innebærer maktesløshet overfor egne handlinger (McKendy 2006). Slik jeg ser det, er slike strategier ikke bare for å føle seg bedre, det er også for å markere overfor andre innsatte at en takler presset. I kapittel fire viste jeg noe lignende om førstegangssoneren. Anders fortalte om hvordan de hele tiden var opptatt av hvilken dom de ville få, og dermed bekymret seg over ting de ikke hadde kontroll over. Dette som igjen ble tolket som et tegn på svakhet. Ved å bekymre seg over ting en ikke har kontroll over, vil førstegangssoneren kunne bli forstått som en "tungtsoner".

Videre skal jeg vise hvordan den holdningen om at en takler soningspresset, kan fungere som et fundament for hvordan en fremstår som kompetent soner.

6.2.2 Holdning utad – vise styrke

"You never show weakness, that's the first rule."

– Kuni

Som Galtung skriver, vil den innsatte oppleve en rekke press-stimulier innlåst i cellen, som løsning trekker en mot fangekulturen (Galtung 1959). Hvordan den unge innsatte tilknytter seg de andre innsatte, og hvordan han da presenterer seg selv, vil jeg videre belyse. Som Kuni hevder over, skal man ikke vise svakhet. Tidligere viste jeg hvordan ulike relasjoner påvirket hvordan en burde fremtre. Hvordan den unge innsatte videre utøver inntrykkskontroll (Goffman 1992) må balanseres med strenge forventninger og normer i Fengselet, som gjør at en ofte bør opptre varsomt. I hvert fall om en ikke

allerede har bygd opp autoritet til å heve stemmen. Imre fortalte at man nærmest måtte oppføre seg "overhøflig", og Simen fortalte at det er regler for hvor en kan heve stemmen. Har en for eksempel innsikt i matlaging, kan det være rom for å heve stemmen på kjøkkenet, men det gir ikke nødvendigvis rom for å heve stemmen i en annen arena. Brudd på interne, uskrevene regler er en kilde til mye snakk mellom de innsatte:

"Her inne så går det ikke an å flykte, ikke sant, det er sånn hvis en ting blir sagt på en avdeling, så veit hele huset det her i løpet av, pff – en halv dag ass, så veit hele fengslet det" (Simen).

De uskrevene reglene møter en riktignok ofte kun i fellesskap med andre. Igjen sitter den unge innsatte ofte med et behov for å se seg selv som en selvstendig aktør der en ved ulike strategier skriver seg inn i en rolle, i en arena en selv har kontroll på. At den unge innsatte klarer å stå imot pressene eller lidelsene ved fengslingen må også vises overfor andre. Holdningen en har innad om å oppfatte seg selv som autonom aktør, blir utfordret i måten en viser det overfor andre på. Innledningssitatet til Kuni virket å være viktig – ikke vis svakhet. Christer hevdet interaksjonen i Fengselet kunne forstås som et spill, jeg spurte hvordan "spillet" fungerte:

"Det funker sånn at viser du svakhet, så blir du hoppa på rett og slett, hvis du viser at du klarer å stå i det du har gjort og stå for det du har gjort ... Nå er det jo spesielt for meg, jeg er jo ung, ikke sant, men klarer du å stå for det du har gjort, ikke har noen problemer med å sitte; så klarer du deg veldig fint."

Det handler igjen om å vise at en takler situasjonen en er plassert i – Fengselet kan fungere nedbrytende, men bare om en selv tillater det. Christer forteller at om en viser svakhet, så blir man angrepet, eller "hoppa på". Jeg spurte om han kunne utdype det, og han svarte da at det i større grad dreiet seg om å bli holdt utenfor det sosiale samværet, men hintet også om at "ting" fort kunne skje. Eksemplet han kom med var handlinger innsatte kunne gjøre for å få den "avvikende" sendt vekk fra avdelingen, som senere vil bli eksemplifisert med Kuni, som hadde falt utenfor.

Imre fortalte om en mer direkte måte å ikke vise svakhet på. Holdningen skal ikke bare uttrykkes gjennom kontroll, en skal også vise at en ikke er redd andre innsatte og kan tåle de sosiale utfordringene en kan bli møtt med. Toch skriver at å vise frykt er å

innrømme svakhet eller underkastelse, og gi frykt viser makt og dominans (Toch 1965: 63). Etter å ha vært i en diskusjon med en annen innsatt ble Imre angrepet, det førte til et slagsmål der en innsatt kom inn på cellen til Imre. Imre brukte en gaffel som våpen, og den angripende trakk seg vekk etter at Imre stakk han flere ganger, han fortalte at det i ettertid ikke hadde vært noen som hadde utfordret ham:

”Hvis du viser en gang da, at du er ikke en gutt du kan tulle med, da får du stort sett være i fred, assa, da skal det mye til da, at noen prøver seg.”

Hendelser som dette sprer seg fort i Fengselet, og ifølge Imre fikk andre innsatte ny respekt for ham, han hadde bevist at han ikke var en *”du kan tulle med”*. Crewe fant at det å trekke seg fra angrep fra andre innsatte ledet til automatisk tap av kredibilitet, en maskulin holdning som er importert fra *”gata”*. Svakhet ble assosiert til tystere, ettersom *”svake”* innsatte ble sett på som mindre motstandsdyktige overfor å holde tilbake informasjon til betjenter (Crewe 2009: 251–252). Simen hevdet også at det var viktig å vise overfor andre at en ikke trakk seg fra konfrontasjoner.

”Hvis man ikke reagerer på en handling ... – for mange så er respekten her inne veldig viktig ikke sant – hvis noen gjør noe mot deg eller sier noe mot deg, så forventes det at du handler på en måte. Og da må man nesten gjøre det, for ikke å bli sett på annerledes.”

Som jeg har vist tidligere, kan det gi konsekvenser å bli sett på som annerledes. I Fengselet blir en sett på som annerledes om en ikke tyr til hevn mot den som utfordrer deg, og som Simen tidligere fortalte, er det umulig å flykte fra problemene. For å motvirke status tap, som igjen kan gi mistillit fra andre innsatte (Crewe 2009: 251), må en *”handle”*. Ved å trekke seg har en kanskje bevist at en som individ ikke er til å stole på, og individet, den innsatte, står da i fare for å bli antatt for å være en tyster. Toch beskrev en form for sjonglering der status er relativt og gis frem og tilbake etter hvem som kan skremme hvem (Toch 1965: 64).

Når dette er sagt, blir det viktig å påpeke at Fengselet ikke ble beskrevet av informantene som et konstant kaotisk samfunn der innsatte til enhver tid følte et press. Fortellingen om *”bare å være seg selv”* ble fortalt av flere.

”Det ække sånn du ser i amerikanske filmer, sånn derre skikkelig ghetto eller noe, det er ikke sånn ass. Det er for det meste normale mennesker som har fellesskap, ikke mer enn det.”

Fengselspillet handler heller om å opprettholde en viss status blant de andre innsatte ved å presentere seg som uredd – og være pålitelig.

6.3 Samhold og lojalitet

Over har jeg vist hvordan de unge innsatte forsøker å skape en ny helhet innenfor fengselsmurene, og videre presenterer seg som sterke og i stand til å takle soningen. Videre skal jeg diskutere hvordan samholdet mellom de innsatte er preget av lav tillit mellom innsatte, men en distanse til betjentene kan virke samlende.

6.3.1 Tillit mellom innsatte

”Stole [på] er et sterkt ord.”

– Arian

Innledningssitatet viser til Arians svar da jeg spurte om han stolte på andre innsatte i Fengselet. Han fortalte han hadde venner i Fengselet, men på spørsmål om han stolte på dem, var han usikker. *”Jeg stoler på han at han skal passe på den brusen her kanskje, men jeg hadde ikke stolt på han mer enn det.”* Mange av informantene hadde lignende holdninger, et fengsel er feil sted for å få venner en kan stole på. Imre skilte for eksempel mellom venner og kompiser, og hevdet han bare hadde kompiser i Fengselet: *”Venner er [personer] du kan stole på 100 %, da, mens kompiser er jo sånn ... ja, du kjenner dem ikke så godt.”* Goffman (1965) gjør på en måte også dette skillet, andre klienter i den totale institusjonen kan anses som kamerater, men han finner likevel bare en svak form for kollektivitet mellom klientene. Anders pratet om at det var vanskelig å vite hva de andre egentlig sto for, ettersom de antagelig ville være annerledes på utsiden av fengsel.

”Jeg har alltid sagt det at du kan ’ke få venner i fengsel, fordi folk forandrer seg så vanvittig når de kommer ut. Det er langt fra den samme personen, mange går jo på stoff og sånn ute, vet du, så de er ikke den samme personen når de kommer ut.”

Utenfor fengsel kunne man heller se om det var fundament for vennskap, bak murene vil en ikke bli ordentlig kjent med personen. De en stoler på, venner og familie, er ikke i Fengselet med den innsatte, andre overtar det sosiale rommet der en kan ha vært vant til sterkere tillitsforhold. Ikke alle var enige i at det ikke var mulig å bygge opp et ordentlig tillitsforhold med andre innsatte. Aleksander fortalte det var viktig å ha noen han kunne stole på i Fengselet:

Aleksander: *"Må ha tillit til noen her. Du må ha noen du kan prate med uten at du er redd for at det går til retten, det ække mange, men det er noen få."*

Morten: *"Ja, okei. Så du henger med folk du ikke helt stoler på også?"*

Aleksander: *"Ja, men jeg snakker ikke så mye med de. Det er mest (...) når jeg er med de jeg kan stole på så kan man gå litt dypere, ikke sant, snakke om ordentlig ting, da."*

Aleksander hevder det er viktig å ha noen en kan stole på, men at det ikke gjelder mange. Mitt overordnede inntrykk er at det eksisterer en grunntanke om at innsatte ikke tystet på hverandre, men det var få en likevel ga full tillit. Holdningen kan ses i lys av Mathiesens (1965) funn om at det er lite solidaritet mellom innsatte. Jewkes finner også at innsatte i liten grad har tillit til hverandre, men at presset til å passe inn i den dominante kulturen er så sterk at det resulterer i fortsatt solidaritet (Jewkes 2005: 49–50). Den dominante kulturs distanse til betjentene virker å fungere samlende mellom innsatte. Handlinger som kan gi tillit, kan være handlinger som fungerer som markører til denne distansen. Vi så tidligere hvordan Simen fortalte om innsatte som samarbeidet i luftegården med å skjule narkotika fra betjentene. Denne måten å "lure" betjenter på virket å være samlende og kunne i flere tilfeller øke tilliten mellom innsatte, eksempler som vi så i delkapitlet om motstand mot betjentene. *"Du blir sett på som en du kan stole på, hvis du lurer betjenter"* (Simen). Tilliten forstås ofte i forhold til de symbolske grensene jeg skrev om i kapittel 5, spesielt i innsattes samhold mot betjentene.

6.3.2 Tysting

Malin Åkerstrøm skriver at i sosiologiske analyser av innsattes subkultur beskrives tystere omtrent alltid som den mest utsatte gruppen i fengsel (Åkerstrøm 1985: 9). Den ekte mannen i fengselet tyster ikke (Kupers 2005). Tidligere har jeg vist hvordan

forholdet mellom betjenter og innsatte ikke nødvendigvis var direkte fiendtlig. Heller en distansert tilknytning der det fra de innsattes side kunne oppstå former for motstand mot betjentene. Manglende mottatt respekt fra betjentene og egen selvstendighet har blitt brukt som forklaringer. I Aleksanders sitat omkring testing i kapittel 4, fortalte han hvordan en ung innsatt hadde begått en feil ved å gå til betjentene da en annen eldre innsatt hadde plaget ham. Videre skal jeg vise hvordan de symbolske grensene til betjentene uttrykkes mer eksplisitt for å vise tilknytning til gruppen. Ugelvik skriver at den innsatte ikke skal gjøre noe som kan skade andre medinnsatte overfor betjentene. Selv den mest trivielle informasjon kan komme til å skade noen andre, da man i et sikkerhetsfengsel med fokus på dynamisk sikkerhetsarbeid aldri helt kan vite hva betjentene er ute etter, da er det best å "holde kjeft" (Ugelvik 2010: 342–344). Simen fortalte om en opplevelse han hadde merket seg noen år tidligere: *"Jeg satt på [en restriksjonsavdeling] i 2009, da var det en [innsatt] som satt og røyka mye med en betjent på cella som fikk juling."* Simen antyder at de andre innsatte ikke visste med sikkerhet at den innsatte tystet, men som en reaksjon for å prate "for mye" med en betjent ble han utsatt for vold. Den innsatte hadde i dette tilfellet ikke mestret distansen i tilknytningen, og ble for nær betjenten. Dette førte til en reaksjon fra andre innsatte. Åkerstrøm skriver at tysting er en av de viktigste årsakene til konflikter mellom innsatte. De innsatte ønsker å straffe tystere av instrumentelle årsaker; funksjonen skal fungere avskrekkende både for tysteren og andre potensielle tystere. Tysting innebærer et forræderi mot gruppens samhold og moral (Åkerstrøm 1985: 35). I og med at innsatte sjelden med sikkerhet kan vite at en annen innsatt tyster, kan handlingen Simen omtaler, fungere avskrekkende mot tysting både fra den omtalte og andre. Christer var svært kritisk til tysting, jeg spurte ham hva begrepet betydde:

Christer: *"[En som] snakker, hvis du går ut og snakker om andre [til betjenter], sånn som i tilfellet hans [Kuni] så hadde han vært frekk i kjeften og fått juling, og så løper'n og griner til betjentene etterpå. Det er tysting, sånn, er man frekk nok til å sette i gang noe bråk, så får man stå for det etterpå også."*

Morten: *"Det er litt det å være mann?"*

Christer: *"Ja, du må stå for det du gjør, og du må stå for det du sier."*

Tysteren er en som informerer myndighetspersoner om andre innsatte. Christer bruker et eksempel fra en situasjon som nylig hadde skjedd i Fengselet da jeg intervjuet ham. Kuni hadde ifølge Christer informert betjentene om at han hadde blitt utsatt for vold av en annen innsatt. For Christer handlet dette om karakterstyrke, ved å gå til andre, her betjentene, for egne problemer var Kuni både tyster og svak. Kunis fortelling om situasjonen hadde en annen ordlyd, hans versjon vil komme senere i kapitlet.

NRK-programmet "Trygdekontoret" hadde i 2011 en episode som ble kalt "krim spessial" der blant andre tidligere straffedømte Sven Eirik Utsi var gjest. Han hevdet at det har blitt "på mote" å tyste, som følge av utvidede muligheter for strafferabatt dersom en kommer med informasjon om kriminelle handlinger. Han hevdet æreskodeksen i det kriminelle miljøet var borte (www.nrk.no/nett-tv (28 min.)). Aleksander som også tidligere snakket om en æreskode blant kriminelle, sa det samme:

Aleksander: *"(...) så er det jævlig mye snakking med politiet blitt etter hvert. Flere og flere som tyster så fort dem blir tatt, ikke sant."*

Morten: *"Mhm. For tysting er ikke populært?"*

Aleksander: *"Nei, men det blir mer og mer akseptert da, det er jævla trist."*

Aleksander bekrefter Utsis uttalelser og hevder det i større grad er blitt akseptert å informere myndighetspersoner om andres handlinger. Noe han hevder er trist, og som et symbol for en svekket kriminell kultur. Aleksander fortsetter med å klage på at ingen gjør noe med det, og det er en utvikling som begynner å bli faretruende for samholdet mellom "kriminelle". Etter en tidligere opplevd situasjon, der han hadde blitt kjent med at en han tidligere hadde samarbeidet med hadde informert politiet, var han irritert over at han ikke fikk vite noe om det.

Aleksander: *"Ingen som har tatt beina til fyren, ikke sant, så du i hvert fall kan se at han går rundt og halter. Ikke sant."*

Morten: *"Er det ofte et tegn eller, når..."*

Aleksander: *"Enten det eller en sånn her [drar fingeren nedover ansiktet], skikkelig monsterarr i ansiktet."*

Tysteren bør ifølge Aleksander merkes, slik at andre kan vite at personen ikke bør gis tillit. Han fortsetter med å hevde at det "dessverre" i liten grad fungerer slik nå.

Aleksander etterlyser synlige konsekvenser for tystere. Både Aleksander og Utsi snakker om tysting som noe man gjør til politiet på utsiden, noe som også synes av definisjonen på tyster: "Person fra kriminelt miljø som 'tyster', dvs. gir opplysninger til politiet om sine bekjente, til oppklaring av straffbare handlinger" (www.snl.no). Overført til fengsel vil betjenten representere politirollen. Å gi opplysninger til betjenter kan gi konsekvenser for en andre innsatte.

Fra de andre intervjuene fikk jeg likevel inntrykk av at det fremdeles var en viktig regel. Stig fortalte blant annet om hvordan han irriterte seg over den innsatte i nabocellens bråk, men han ville ikke gå til betjentene med det: "Da blir det på en måte tysting, liksom, og det er ikke min stil." Kunis fortelling viser også at det fremdeles er ganske klare motforestillinger mot tysting i fengsel, men at det også kan være andre grunner til reaksjoner mot tystere.

6.4 Brikken i fengselsspillet

Da jeg intervjuet Kuni, var han nylig blitt stemplet som tyster. Han hadde opplevd konsekvensene ved å ikke etterfølge fengselsreglene. Jeg snakket lenge med Kuni, og han delte flere historier fra hva han hadde opplevd i Fengselet. Videre vil jeg diskutere hendelsesforløpet frem til han ble stemplet som tyster. Et forløp som også kan forstås som eksempel på hvordan andre innsatte bruker andre for å fremme seg selv ved å angripe innsatte som virker svake, og tilsynelatende ikke "tåler" å sone.

6.4.1 Vise svakhet

Kuni fortalte at han på starten av soningen hadde vært en respektert figur i Fengselet:

"Jeg hadde en følelse av at siden jeg begynte tidlig [med å selge narkotika] og jeg har sett såpass mye vekt [kvantum], mer enn de fleste, så følte jeg en sense of entitlement, you know, entitlement. Jeg begynte når jeg var 16, det er relativt ungt for å begynne å pushe. Så jeg føler en sense of entitlement. I was into buying, into that image, it consumes you. Så jeg var akseptert, hvis det kom noe på avdeling om røyking, jeg var en av de første som visste det. Jeg trengte aldri å kjøpe, folk kommer og sier ... Eh, de vil ha min mening, om ulike konflikter eller 'hva synes du ...'?"

Kuni startet altså oppholdet i Fengselet med aksept, han mottok respekt; andre kom til han for råd og han var blant de første som fikk hasj dersom noen på avdelingen hadde det. Kuni hadde sittet i fengsel noen ganger før, og det han sier om å *"buy into the image"*, handler om godta et normsett der blant annet det å ha sett mye *"vekt"* gir høy status.

Etter hvert begynte Kuni å tenke mye på sin livssituasjon. Han hadde fått besøk av sin søster og da møtt sin fire år gamle niese. Han fikk høre historier og se bilder fra hvordan de andre onkelbarna hans utviklet seg og gikk på skole i Afrika. Kuni hadde dårlig samvittighet for at han ikke hadde fulgt opp sin familie, og at han ikke fungerte som et godt forbilde for sine onkelbarn fordi han *"was so conflicted with the smoking, sniffing, pills, fights, jeg hadde ikke tid til å prosessere den utvikling rundt meg"*. Etter møtet hadde han trukket seg litt vekk fra resten av de innsatte, han isolerte seg på cellen og leste bøker uten å delta i det sosiale. Samtalene i Fengselet interesserte ham ikke lenger, og han begynte å irritere seg over andre innsatte.

"Og med det gikk det litt av det jeg hadde jobbet og everything I worked for any anything I stand for started to diminish, my reputation started to deteriorate. Because I'm not present. Jeg er ikke der, i hver eneste historie, i hver eneste konflikt, jeg er ikke der og setter my input in it."

At Kuni trakk seg vekk fra miljøet førte til at hans omdømme i Fengselet ble svekket. Kanskje ble han klassifisert som tungtsoner. Han forteller at all kredibilitet han hadde jobbet for å få i Fengselet, blant annet gjennom å være en suksessfull narkotikaselger, begynte å forsvinne. Etter hvert merket han at andre forsøkte å øke sin status ved å utfordre han.

"Det skjedde noe annet med en gutt som heter [M], og alle veit at jeg tar han, til og med hvordan jeg snakker til han. De visste at noe skulle skje, men etter hvert så var jeg ikke så aktiv i kretsen, så begynte han kanskje å tenke at: 'Jeg [M] kunne stå opp til han [Kuni].'"

Ettersom Kunis omdømme hadde blitt svekket, ble han sett på som et godt "offer" for at andre kunne heve sin posisjon i Fengselet. Respekten han tidligere hadde fått fra andre var blitt svekket, respekten hadde ikke blitt "vedlikeholdt" og han ble ansett som svak.

Etter en situasjon ved tv-stuen i avdelingens fellesskap var det en konfrontasjon mellom M og Kuni. Konfrontasjonen ledet til en lengre krangel der M oppførte seg truende. Det ble ikke direkte slåssing, men M hadde sagt ting om Kuni som han ifølge de andre innsatte ikke kunne akseptere. De andre innsatte tolket det som et stort nederlag for Kuni, og hans rykte fortsatte å synke.

”Fra den episode der, da every day, every day, måtte [jeg] tåle et eller annet, fra en annen tulling på det grunnlag at han prøver å få seg opp. Folk som hilste på meg før, nå er det bare et lite nikk. Så det har vært, jeg vet ikke hva som fikk han til å tro at det var kanskje like greit å gjøre meg til latter.”

Kuni forteller at han fra da hver dag måtte tåle nedsettende kommentarer fra andre innsatte som prøvde å bygge opp egen status. Etter en stund hvor han lot være å bry seg, overhørte Kuni en annen innsatt, B, bruke hans navn som *”punchline”* for en vits, og Kuni bestemte seg for å reagere. Etter en lang diskusjon dem to imellom kom Kuni med en gjennomtenkt fornærmelse mot B som fanget oppmerksomhet fra omkringværende medinnsatte. *”The whole building came to life because they haven’t seen me like that, and I’m acting like that in front of one of the meanest guys in the whole jail.”* På grunn av at Kuni utfordret B, mottok han på kort tid ny respekt fra andre innsatte – Kuni fortalte at B hadde blitt dømt til flere års forvaring for vold, en dom som ga respekt blant de andre innsatte. Kuni visste dette, likevel var det først nå han svarte på mobbingen. Dette kan slik jeg ser det være av to grunner: i) Vitsen kom fra en han selv respekterte, fornærmelsen ble derfor oppfattet som et større angrep enn om det hadde kommet fra andre svakere *”spillere”*, ii) fordi han visste at B var en respektert figur i Fengselet, en andre ikke turte å konfrontere, var B rette figur å sette et standpunkt overfor. Ved å vise overfor andre at han ikke fryktet å konfrontere *”en av de slemmeste”* i Fengselet, bekreftet han den status han følte han fortjente i fengselsspillet. Ettersom flere innsatte hadde sett hvordan Kuni hadde ydmyket B, *”måtte”* B hevne seg. Det var den situasjonen som etter hvert gjorde at Kuni skulle bli stemplet som tyster.

6.4.2 Tysteren

Kuni gikk etter trening inn på cellen sin og hørte at det kom en annen inn i cellen som lukket døren bak seg:

”Mens jeg snur [meg] så BAH [slag], rett over her [peker mot ansiktet] jeg falt på senga, blood was coming out, I was trying to process my coordination. I don't really have a sense of anything, he came at me and put his knee on my ribs and starts punching me here, here [peker på ulike kroppsdelar].”

B angrep Kuni bakfra, og han datt ned på sengen sin der han fikk ytterlige slag mot ansikt og kropp. Da B gikk ut av cella til Kuni, fulgte Kuni etter og prøvde å ta igjen. Han slet med koordinasjonen, og en betjent kom ut i fellesskapet der de to nå hadde forflyttet seg:

“Og så mens jeg blødde, så spurte en betjent meg: 'Hvem er det som påførte den der skaden?' Og jeg så det ikke som avhør, du må skjønne det fra min perspektiv, jeg var skadet og jeg var sur, og jeg fikk ikke anledning til å ta hevn fordi jeg klarte nesten ikke å puste fra samme stund. Men den prosess da, you know, det kom helt ut når han sto på den andre siden av gangen, det var et bord mellom oss, han hadde blod på hendene, så det bare kom ut: 'Hvem faen tror du det er?'”

Kuni fant det så opplagt hvem som hadde påført ham skadene at han i all sin forvirring svarte, på en måte, bekreftende for betjentene hvem som hadde påført skadene. Kuni og B ble etter dette flyttet til hver sin restriksjonsavdeling der de hadde lite kontakt med andre innsatte. Etter en stund ble Kuni flyttet til en allmennavdeling der det er mer fellesskap med andre innsatte. På den avdelingen kom tre innsatte inn på cellen hans og stilte spørsmål til Kuni som han oppfattet som ubehagelige. En av de tre var Christer, han fortalte at Kuni ikke kunne være på den avdelingen, ettersom han nå var blitt stemplet som tyster:

”For et par uker siden kom det opp en tyster på avdelinga. Vi proppa låsen hans full av trebiter så ingen fikk låst opp eller igjen døra, så han ble flytta. Sitter på [restriktiv avdeling] nå, sitti der siden det, han blir bare flytta til et annet fengsel – for han funker ikke her.”

Sanksjonen han fremstiller er spesielt interessant, det viser til en ikke-voldelig indre justis. I stedet for å sette seg selv i fare for å få sanksjoner fra betjentene sørges det for at andre flyttes. Christer fortalte også om lignende tilfeller der narkotika kunne bli plassert i celler til innsatte de ikke ville ha på avdelingen. Måten det gjøres på, gir lav risiko for de

sanksjonerende. Det mest interessante er kanskje at Fengselets regler, i forhold til sikkerhet og narkotika, brukes av de innsatte for å straffe brudd på fengselsinterne regler. Dette kan ses i lys av Mathiesens (1965) begrep "ensoriousness", men i stedet for å kritisere de ansatte brukes institusjonens regler av de innsatte. Mathiesens forståelse av manglende solidaritet mellom innsatte kan også leses inn, i motsetning til Aleksanders ønske om å "merke" tysteren, sendte de "problemet" til en annen avdeling. Konsekvensen virker å være mindre brutal, og mindre selvoppofrende for den sanksjonerende part.

Da jeg pratet med Kuni, hadde dette nylig skjedd og historien var blitt spredd:

"Eh, snitch, snitch, snitch, [and] so on. Connected to blocks, blocks, blocks. Now in the night you can hear at least once or twice for a prolonged time. Det kan vare i et kvarter, tjue minutter, tretti minutter, folk fra forskjellige avdelinger. Ikke [fra] alle, det er ikke alle fra forskjellige grupper, noen norske, pakistanere, noen somaliere, afrikanske [som er] oppvokst her som vil bli akseptert – som vil bli akseptert som gategutt, you know. So it's like Kuni is a snitch, Kuni are that, people are looking at me like an animal. Jeg føler at alle prøver å dytte på for å få meg i konflikt, and me? – I'm trying to get released, and out in two thirds."

Kuni var blitt merket som tyster, og han hevder andre så en gyllen mulighet til oppovermobilitet i Fengselet. Han forteller at innsatte fra ulike etniske grupper hengte han ut, som igjen viser til de symbolske grensene der de innsatte først og fremst er nettopp det, i opposisjon mot betjentene og myndighetene. Videre ser en viktige deler av hvordan Fengselet er avhengig av visse sosiale strukturer, hvordan hendelser og handlinger som bryter med spillereglene får konsekvenser. Han opplevde at han ble sett på som et dyr, han var blitt lavest i hierarkiet.

I Kunis historie ser vi hvordan han av mange blir brukt som en brikke i et spill. Når Kuni trekker seg litt ut av miljøet, øyner andre mulighet for å selv stige i anseelse ved å vise sin styrke overfor ham. Kuni sier det handler om å bli akseptert som gategutt. "Mobbingen" av Kuni kan hevdes å skape samhold blant de andre, denne formen for samhold kan tolkes som det Åkerstrøm kaller en rituell metode som demonstrerer hvor grensene i Fengselet går. Slike riter kan fremme hva som er tillatt og ikke tillatt og bekrefter gruppens eksistens (Åkerstrøm 1985: 36). Igjen ser vi at "andre" brukes for å bekrefte samhold og soningskompetanse, ved å distansere seg til tysteren viser de innsatte at de følger en innsattkode og demonstrerer det overfor andre innsatte ved å

”mobbe” Kuni. Kuni aksepterer reglene, *”the unwritten rules”* som han kaller dem, men som vist skal det ikke mye til å få stemplet.

”But anyway I don’t really regret, it’s not like ... I don’t give a fuck about what they perceive about me, they can call me what the fuck they want, I don’t care.”

Kuni beholdt likevel en holdning der han ikke brydde seg om hva de andre sa. Med denne holdningen klarer han å vise overfor seg selv at han tåler soningen og lidelsene involvert. Som jeg har skrevet tidligere i kapitlet, er dette viktig overfor andre innsatte. Selv om stigmaet han har fått, kan være vanskelig å bli kvitt (Åkerstrøm 1985: 34), klarer han å gå med hevet hode og beholder respekt for seg selv. Og som vi også så tidligere, føler han fremdeles en form for *”entitlement”* for hans tidligere kriminelle virksomhet.

7 Konklusjon og oppsummerende bemerkninger

Avslutningsvis vil jeg nøste opp og klargjøre det som har vært hovedpoengene i avhandlingen. Unge menns tilpasning til fangekulturen i Fengselet kan sammenfattes slik at det gir en soningskompetanse som gjør at den unge innsatte etter hvert vil finne sin plass i Fengselet. Dette innebærer ofte en overtagelse av holdninger og verdier fra innsatte med høy status i Fengselet, samtidig som unge innsatte også på ulike måter vil knytte seg til de samme innsatte. Til slutt vil jeg peke på hvordan denne oppgaven kan benyttes til videre forskning på unge innsatte i høysikkerhetsfengsler. Politiske tiltak kan være et relevant emne.

7.1 Sosialiseringen til fangekulturen

For å tilpasse seg soning i fengsel må en lære, og da må en starte et sted. Inspirert av Clemmers (1958) prisoniseringsbegrep hevder jeg at unge innsatte overtar en rekke verdier, atferdssystemer og vaner fra eldre og mer erfarne innsatte.

Førstegangssoneren blir kategorisert og brukt som en innsatt som ennå ikke har forstått hvordan en skal opptre i Fengselet. For å passe inn i fangekulturen oppfattes det slik at den unge innsatte trenger å gå igjennom en sosialiseringssprosess, der en blir testet og lært opp. For å passe inn er det hele tiden viktig å ikke fremstå som svak. De som lærer opp de unge innsatte, er ofte eldre og mer erfarne innsatte som gjennom å ha andre "under sin vinge" kan dra nytte av de unges begavelser eller heve sin egen status (Kaminski 2003). De hevdes videre å ha en form for "mentorrolle" overfor de unge innsatte. Sosialiseringen forstås også som en utvikling av mental styrke for den unge innsatte, og gir en følelse av respekt. Ved å tilknytte seg andre mer erfarne innsatte vil den unge innsatte utvikle sin tilpasning til soningen gjennom tilsynelatende trygge rammer. Dette antar jeg derfor har en reproduserende virkning for fangekulturen, der eldre øker sin tilknytning til den, samtidig som yngre tilpasses og etter hvert da antagelig vil videreføre den.

Men tilpasningen handler ikke om et fritt valg der en kan bevege seg fritt innenfor trygge rammer. Rammene mentoren tilbyr kan føre til press om å gjennomføre avvikende handlinger, og innebærer en overføring av holdninger som også forstås som avvikende. Bryter den unge innsatte forventningene fra andre innsatte, vil de kunne oppleve å bli presset ut, enten gjennom en form for utfrysning eller gjennom trusler fra andre innsatte. Sosialiseringprosessen forstås som en trygghetsramme helt til det forventes noe tilbake. Den unge, og førstegangssoneren spesielt, opplever et press om å tilpasse seg soningen på en måte en til å begynne med kan slite med å forstå. Det er krav om ikke å være svak, ikke bekymre seg over ting en ikke har kontroll over og ikke vise frykt. Samtidig skal en ikke være for offensiv. Å være minst, eller yngst, gir ofte et behov for å bevise sin styrke og maskulinitet, men det vil gå galt om en ikke finner den rette balansen. Antagelsen er at dette bunner i at unge innsatte får en form for fremmedgjørelse fra innsattes interne regler, en lidelse som vil fungere som en tvungen tilpasning til fangekulturen, *den unges lidelse*.

I tilpasningen hintes det om en forståelse for sosiale strukturer og handlingsregler, de sosiale strukturene fungerer som symbolske grenser for å kategorisere andre innsatte (Epstein 1992, Lamont & Molnár 2002, Lamont 2002). Grensene fungerer betegnende for den unge innsattes tilpasning i Fengselet, og som markør for den unges soningskompetanse.

7.2 Markeringen og forståelsen av soningskompetanse

Tilpasningen til Fengselet innebærer altså en rekke kategoriseringer mellom aktørene i Fengselet, og skaper dermed en form for struktur innsatte kan handle innenfor. Kategoriseringene blir beskrevet og forstått som symbolske grenser der de unge innsatte opererer innenfor rammer hvor de forhandler frem en posisjon innenfor et "vi" som innsatte, og innenfor et "vi" tilknyttet grupperinger innad blant de innsatte. For å kunne tilpasse seg, og finne sin egen posisjon blant de innsatte er det viktig å markere disse grensene.

Tre symbolske grenser er viktige for de unge innsattes tilpasning til Fengselet: Skillet mellom betjenter og innsatte, mellom etnisk norske og utenlandske innsatte og lovbruddskategorier skaper grenser mellom de ulike aktørene i Fengselet. For de unge

er dette illustrerende for hvordan de kan skjule aldersforskjeller overfor andre, og på denne måten fremstå som en del av en gruppe, samtidig som grensene fungerer som markører for hvordan en tilpasser seg, og passer inn i Fengselet. Ved for eksempel å oppnå en *distansert tilknytning* til betjentene vil unge innsatte på en side tilknytte seg betjenten for å oppnå goder, og ved andre anledninger distansere seg fra betjenten for å vise tilknytning til andre innsatte. Slik blir betjenten brukt som en markør for hvordan unge innsatte tilpasser seg og forstår soningen. For å vise distansen brukes motstand, enten som en holdning eller mer i direkte forstand. Det antas at undertrykkende atferd fra betjenter kan virke ekstra problematisk for den unge innsattes posisjon, ettersom han allerede er i en utfordret posisjon blant andre innsatte, i form av å være ung, uerfaren og ofte lavt på rangstigen i andre innsattes øyne.

Videre blir grensene benyttet for å påpeke andres brudd med fengselsinterne normer. Ved å vise til feil andre gjør, markerer en samtidig sin egen kompetanse ved å påpeke og lære av andre innsattes feil, som til sammen fungerer som en selvregulerende prosess gjennom observasjon av seg selv og andre (Messerschmidt 2001).

Den mest påfallende symbolske grensen er likevel hvordan de unge innsatte forstår status og respekt i Fengselet, og hvordan de avviser noen og tilknytter seg andre. I kort gis det status til innsatte som man anser som "ekte kriminelle", symbolisert ved aggressive maskuline verdier (Jewkes 2005). Unge innsattes tilknytning til innsatte med høy status gir de unge en følelse av respekt. Innsatte som har høy status er videre de samme som fungerer som mentorer, eller rollemodeller som lærer unge innsatte hvordan de skal passe inn i Fengselet. Jeg finner at tilknytningen til disse kan fungere som en buffer mot negative følelser rundt egne kriminelle handlinger.

Generelt kommer kompetansen til uttrykk ved at man tilknytter seg noen og avviser andre aktører, eller handlinger, og på denne måten fremstår som en verdig, og *kompetent innsatt*. Men, kompetansen må også kunne vises, og komme til uttrykk gjennom handlinger. Under betegnelsen fengselsspillet diskuterte jeg handlingsregler blant de innsatte, der det nok en gang var maskuline verdier som var fremtredende.

7.3 Maskuline verdier i spill

Maskuline verdier styrer de unge innsattes handlinger; som å ikke vise svakhet, lide smerter i stillhet og ikke samarbeide med autoriteter (Kupers 2005). Informantene fortalte om frustrasjoner frihetsberøvelsen kunne utgjøre, men frustrasjonene og lidelsene var ikke hovedfortellingen. I stedet tilpasser de unge innsatte seg soningen ved å iscenesette en ny form for helhet som kan sammenlignes med Goffmans (1967) begrep om kolonialisering. Ved å finne sosiale rom som kan minne om det en er vant med fra utsiden, kan den unge innsatte forsøke å leve slik på innsiden. Samtidig virker det også viktig å til en viss grad akseptere hva slags friheter en har, eller rettere; hvilke mangler på friheter en har. På denne måten tilstrebes det å koble ut og akseptere forholdene en lever under. En tankegang om at Fengselet bare fungerer nedbrytende om en selv tillater det. På denne måten kan de unge innsatte forstå seg selv som autonome aktører, det jeg kaller *innlåst autonomi*. Holdningen er et middel for å nå opp til maskuline verdier om å vise styrke, som i det motsatte som gjengangeren i fangekulturen; ikke bli oppfattet som svak. På denne måten kan de presentere seg for andre som kompetente sonere, og bli oppfattet som en klanderverdig og rasjonell aktør fremfor et offer (McKendy 2006), offerrollen som igjen er knyttet til svakhet (Crewe 2009, McKendy 2006). På denne måten markerer den unge innsatte sin kompetanse, og forstår seg selv som en kompetent soner.

Begrepet fengselsspillet fungerer illustrerende for hvordan de unge innsatte ønsker å vise sin tilknytning til de andre innsatte ved å etterfølge normer og regler mellom innsatte, der den viktigste regelen blir trukket frem; ikke tyst på medinnsatte. Tysteren som igjen oppfattes som svak, og lite maskulin (Kupers 2005, Crewe 2009). Det antas at tysting er blitt mer vanlig, men tysteren har likevel en viktig funksjon, spesielt for unge innsatte. Ved å vise motstand mot innsatte som bryter regelen kan en selv bli forstått som lojal, og tilknytter seg dermed nok en gang andre innsatte. Det er her spillet kommer inn: Ved å bruke andre som "brikker" kan en som innsatt heve sin egen status, ved å fremstå som sterk og lojal mot de andre innsatte. For å belyse spillet benytter jeg informanten Kuni sin historie som eksempel. I første omgang trakk Kuni seg vekk fra det sosiale miljøet i Fengselet, og brukte mer tid på cella alene, enn sammen med andre innsatte. I kort førte dette til at andre begynte å oppfatte han som svak. Dette åpnet for at andre unge innsatte kunne heve sin egen status i Fengselet ved å heve seg over, og

utfordre Kuni. På denne måten kunne de bevise overfor andre at de var sterke "spillere". Da Kuni etter hvert ble beskyldt for å være tyster, kunne flere kaste seg på i en kollektiv motstand mot Kuni, som igjen bekreftet deres posisjon som lojale innsatte. Spillet fungerte med andre ord belysende for verdien av å bli oppfattet som en innsatt som forsto fangekulturen, med dens regler og maskuline verdier. Ved å spille spillet godt ville en også fremstå som en kompetent soner.

7.4 Soningskompetansen

Soningskompetanse innebærer ulike selvpresentasjoner i Fengselet, og er lært. Slik jeg oppfatter det, handler kompetansen om hvordan en som innsatt behersker en komplisert verden og forholder seg til andre aktører i Fengselet. Hvordan en kan benytte andre aktører for å lage symbolske grenser for hvordan en skal opptre i Fengselet, og hvem en skal forstå som over- og underordnet i et innsattinternt hierarki. Videre skal en vise kompetanse som sterk og lojal overfor andre innsatte, altså skal en mestre en rolle der en blir låst inne og fratatt frihet til en tilsynelatende figurering av autonomi og lojalitet til innsatte mot betjentene. I kort skal en lære seg å passe inn i en institusjon der en må forholde seg til to sett med regler: institusjonens regler og innsattes regler.

Sveinung Sandberg og Willy Pedersen (2007) forsket på hasjselgere langs Akerselva i Oslo, og fant at selgerne på flere måter mestret denne rollen gjennom å vise seg som kunnskapsrike og kompetente "gategutter". Inspirert av Bourdieus (2006) kapitalbegreper utviklet de begrepet gatekapital for å beskrive kompetansen hasjselgerne oppnådde. Der Bourdieus begrep kulturell kapital viser at dens innhold, blant annet kompetanse fra utdanning eller innen kunst og kultur, er overførbart til flere felter (Bourdieu 2006), er gatekapitalen ikke overførbart utenfor gatekulturen (Sandberg & Pedersen 2007). I likhet med gatekapital forstår jeg soningskompetanse som evner og ferdigheter som ikke er overførbare til samfunnet utenfor Fengselet:

"Du har glemt hvordan ting fungerer, du har glemt hvordan en person skal ta ansvar for sin egen framtid eller sin egen tilværelse i samfunnet. And it starts here, believe me; it starts here" (Kuni).

7.5 Veien videre

I innledningen skrev jeg at det var et politisk mål at barn ikke skulle bli fengslet, og at det var relativt få barn som hadde blitt fengslet i 2010. For de noe eldre, men fremdeles unge innsatte var tallene annerledes. Det vil derimot ikke si at unge over 18 år er blitt "gitt opp". I Fengselet hadde de adressert dette problemet. Egne ansatte hadde ansvaret for innsatte i alderen 15–23 år, der de kunne tilby de unge innsatte ekstra oppfølging. Fire av informantene var tilknyttet denne satsingen, og de uttrykte alle at de var tilfredse med tilbudet. Det hjalp dem til å komme ut av cellene, og få mer trening. Tembo, som jeg i kapittel 6 fortalte opplevde store problemer med all isoleringen, hadde nylig blitt deltager i ungdomssatsingen og uttrykte at han nå i større grad ville kunne komme seg ut av cellen:

Tembo: *"[Ungdomssatsingen] hjelper meg å glemme, da, jeg synes det, for at de har begynt å få meg mer ute. Det er ikke lenge siden, da, men det begynner å funke."*

Morten: *"Det er litt optimisme?"*

Tembo: *"Ja, for da kan jeg begynne å snakke litt mer om de tingene, men før var det bare ... jeg har [bare] lyst til å komme meg ut."*

Ved hjelp av de ansatte i ungdomssatsingen hevder Tembo han vil få det noe lettere fremover, han får besøk av ansatte som ikke er betjenter og som kan tilby samtaler, og i tillegg gi Tembo mer tid utenfor cellen for at han blant annet kan trene og være med andre jevnaldrende innsatte. Tiltaket hadde åpenbart en påvirkning på de unge innsattes hverdager, de kunne komme ut av cellen og tenke på andre ting. De var med andre i samme alder, og ansatte som ikke var betjenter. Med andre ord en slags frisone, uten direkte påvirkning fra eldre innsatte. Deltagerne i satsingen var slik jeg forsto det, utelukkende positive til satsingen.

Satsingen var likevel i startfasen, og det etterlyses videre forskning på betydningen av tiltak overfor unge innsatte i høysikkerhetsfengsler. Basert på mine funn i denne avhandlingen bør det gis ytterligere midler til intensivering i arbeidet, for i større grad å kunne trekke unge innsatte vekk fra fangekulturen.

Litteraturliste

- Alnæs, Øyvind. (2006): *Fengsel – forbryterskole eller rehabiliteringsanstalt? – Slik de innsatte opplever det*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Bondeson, Ulla (1974): *Fången i Fångsamhället*. Malmö: P.A. Norstedt & Söners förlag
- Bosworth, Mary, Debi Campbell, Bonita Demby, Seth M. Ferranti & Michael Santos (2005): *Doing prison research: Views from the inside*. Sage Publications
- Bosworth, Mary & Eamonn Carrabine (2001): *Reassessing Resistance : Race, gender and sexuality in prison*. Sage Publications
- Bourdieu, Pierre (2006): "Kapitalens former". I *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon* 1–2, 5–26. Oslo: Aschehoug
- Braithwaite, John (2006): "Reintegrative shaming". I McLaughlin, E. et al. (red.) (2006): *Criminological Perspectives. Essential Readings* (s. 393–399). Sage Publications
- Clemmer, Donald (1958): *The prison community*. New York: Rinehart & Company, Inc. (Første gang utgitt 1940)
- Crewe, Ben (2009): *The prisoner society; Power, adaption, and social life in an english prison*. Oxford: Oxford University Press
- Diaz-Cotto, Juanita (1996): *Gender, ethnicity, and the state: Latina and latino prison politics*. Albany: State University of New York Press
- Douglas, Jack D. (1985): *Creative interviewing*. Sage Publications
- Finstad, Liv og Anne Lise Gjetvik (2002): *Varetektsfanger forteller*. Universitetet i Oslo: Institutt for kriminologi og rettssosiologi
- Fog, Jette (2004): *Med samtalen som udgangspunkt*. København: Akademisk Forlag
- Friestad, Christine og Inger Lise Skog Hansen (2004): *Levekår blant innsatte*. Fafo
- Epstein, Cynthia Fuchs (1992): "Tinkerbells and Pinups: The Construction and Reconstruction of Gender Boundaries at Work". I Michèle Lamont & Marcel Fournier: *Cultivating Differences* (s. 232–256). The University of Chicago Press
- Galtung, Johan (1959): *Fengselssamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Goffman, Erving (1967): *Anstalt og menneske, den totale institution socialt set*. København: Jørgen Paludans Forlag
- Goffman, Erving (1992): *Vårt rollespill til daglig*. Pax Forlag (første gang utgitt 1959)

- Grønland, Christian (2012) "Hva gjør en fengselsbetjent?" Tilgjengelig fra: [http://www.krus.no/no/Fengselsskolen/Hoyremeny/Viktig-informasjon/Hva-gjør-en-fengselsbetjent/], sist lest 2.5.2012
- Hammerlin, Yngve (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hammerlin, Yngve (2009): *Selvord og selvmordsnærhet i norske fengsler*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Hammerlina, Yngve og Egil Larsen (2000): *Tungtsonende*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Hanoa, Kristin (2008): *Vold og trusler mellom innsatte: En intervjuundersøkelse*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter
- Hauge, Ragnar (2001): *Kriminalitetens årsaker*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hviid, Kirsten (2009): *No life: Respekt og drengesoner*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag
- Hyman, J.M. (1977): "Alienation and prisonization". *Criminology*, 15, s. 263–265
- Jewkes, Yvonne (2005): *Men Behind Bars : "Doing" Masculinity as an Adaptation to Imprisonment*. Sage Publications
- Johnsen, Berit og Per Kristian Granheim (2012): "Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity." I Thomas Ugelvik og Jane Dullum: *Penal exceptionalism? – Nordic prison policy and practice* (s. 199–214). London: Routledge
- Kaminski, Marek M. (2003): "Games prisoners play: Allocations of social roles in a total institution". *Rationality and Society*, 15, 188–217
- Kriminalomsorgsmelding (2008): "Straff som virker – mindre kriminalitet, tryggere samfunn." Fra Justis og politidepartementet. Oslo: Andvord Grafisk
- Korsnes, Olav, Heine Andersen og Thomas Brante (1997): *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget
- Kupers, Terry A. (2005): "Toxic masculinity as a barrier to mental health treatment in prison". *Journal of Clinical Psychology*, 61, 6, 713–724
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann (2009): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Lamont, Michèle (2002): "Symbolic Boundaries and Status". I Lyn Spillman: *Cultural sociology* (s. 98–107). Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers

- Lamont, Michèle & Virág Molnár (2002): *The study of boundaries in the social sciences*. Princeton University: Department of sociology
- Mathiesen, Thomas (1965): *The defences of the weak*. London: Tavistock Publications
- Mathiesen, Thomas (1977): "Forord". I Michel Foucault: *Det moderne fengsels historie. Ulike former for straff fra 1600-tallet til i dag* (VII–XIV). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Mathiesen, Thomas (2012): "Scandinavian exceptionalism in penal matters: reality or wishful thinking?". I Thomas Ugelvik og Jane Dullum: *Penal exceptionalism? – Nordic prison policy and practice* (s. 13–37). London: Routledge
- McKendry, John P. (2006): *"I'm very careful about that": Narrative and agency of men in prison*. Sage Publications
- Messerschmidt, James W. (2001): "Masculinities, crime and prison". I Don Sabo, Terry A. Kupers & Willie London: *Prison Masculinities* (s. 67–72). Philadelphia: Temple University Press
- Newton, Carolyn (1994): "Gender theory and prison sociology: Using theories of masculinities to interpret the sociology of prisons for men". I Dana M. Britton (2005): "Gender and Prisons" (235-244). Kansas State University: Ashgate Publishing Limited
- Paterline BA, Petersen DM. (1999): "Structural and social psychological determinants of prisonization". *J Crim Justice* 27: 427–441.
- Pedersen, Willy (2011): "Thomas Mathiesen: The Defences of the weak". *Sosiolognytt* (1-2011) s. 34-35
- Phillips, Coretta (2008): "Negotiating identities: Ethnicity and social relations in a young offenders' institution". *Theoretical Criminology* 2008 12: 313
- Prieur, Annick (2010): "Fargens betydning. Om rasisme og konstruksjon av etniske identiteter". *Sosiologi i dag* (3-2010) s. 69-91
- Sandberg, Sveinung og Willy Pedersen (2007): *Gatekapital*. Universitetsforlaget
- Silverman, David (2005): *Doing qualitative research*. London: Sage Publications
- Sim, Joe (1994): "Tougher than the rest? – Men in prison". I Tim Newburn & Betsy Stanko: *Just boys doing business – Men, masculinities and crime* (s. 101–117). London: Routledge
- Sykes, Gresham M. (2007): *The society of captives*. Princeton University Press (første utgave utgitt 1958)

- Sykes, G.M. og D. Matza (2006). "Techniques of neutralization". I McLaughlin, E. Et al. *Criminological perspectives. Essential Readings 2006* ss. 231-238
- Sutherland, Edwin H. & Donald R. Cressey (1960): *Principles of Criminology*, 6. utgave. Chicago: J. B. Lippincott Company
- Thagaard, Tove (2003): *Systematikk og innlevelse*. Bergen: Fagbokforlaget
- Thomas, Charles W. (1977): *Theoretical perspectives on prisonization: A comparison of the importation and deprivation models*. Northwestern University
- Thomas, Charles W. & Matthew T Zingraff (1976): "Organizational structure as a determinant of prisonization: Analysis of consequences of alienation". *Pacific Sociological Review*; 98-117
- Thomas, Charles W, David M. Petersen & Rhanda M. Zingraff (1978): "Structural and social psychological correlates of prisonization". *Criminology*, 16, 3, 383–394
- Toch, Hans (1965): *Men in crisis – Human breakdowns in prison*. Chicago: Aldine Publishing Company
- Toch, Hans (1992): *Living in Prison – The ecology of survival*. Washington, D.C.: American psychological association
- Ugelvik, Thomas (2010): *Å være eller ikke være fange: Frihet som praksis i et norsk mannsfengsel*. Oslo: Universitetsforlaget
- Ugelvik, Thomas (2011): "Når er et fengsel som et hotell?". *Kritisk juss*, 2, 121–130
- Wagner, Peter (2004): *A Sociology of Modernity – Liberty and Discipline*. London: Routledge
- Widerberg, Karin (2001): *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget
- Weber, Max (2000): *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Øydegaard, Johan (2007): "Varetektens formål og betydning". I Trond Danielsen og Vegard Karlsen: *Kvalitet i varetektsarbeidet: Del 3: Noen perspektiver på varetekt* (s. 14–18). Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter
- Åkerström, Malin (1985): *Våld och hot blant intagna i kriminalvårdsanstalt*. KVS Rapport: 2. Kriminalvårdsstyrelsen

Fra internett:

<http://www.nettavisen.no/nyheter/article3265429.ece> sist lest 15.5.2012

<http://www.nrk.no/nett-tv/klipp/791276/> sist sett 15.1.2012

<http://www.pf.no/id/19377.0> sist lest 8.12.2011

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/prop/2011-2012/prop-1-s-20112012/2/3.html?id=657422> a) sist lest 24.6.2012

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/pressesenter/pressemeldinger/2011/barn-og-straff--en-ny-straffart-ungdomss.html?id=650048> b) sist lest 24.6.2012

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/stmeld/2007-2008/stmeld-nr-37-2007-2008-/3/1.html?id=527628> c) sist lest 18.6.2012

<http://snl.no/tyster> sist lest 17.1.2012

http://www.ssb.no/a_krim_tab/tab/tab-2011-12-22-43.html a) sist lest: 24.6.2012

http://ssb.no/0305/a_krim_tab/tab/tab-2012-03-08-54.html b) sist lest: 25.5.2012

http://ssb.no/0305/a_krim_tab/tab/tab-2012-03-08-59.html c) sist lest 24.5.2012

<http://ssb.no/fengsling/> d) sist lest 24.5.2012

Visuelle kilder:

Louis Theroux (2008): Behind Bars. BBC

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i oppgaven:

Vedlegg 1

Intervjuguide

Avdeling?

Hva synes du om avdelinga?

Kontakt med betjentene

Behandling/oppførsel

Ungdomsatsingen

Hva gjør dere?

Betydning?

Hvorfor tror du de er der?

Har de påvirkning?

Snakker du med andre? Prest, helse, sosialkontakt? Hva slags betydning?

Jobb

Jobber du/skole?

Hvordan er miljøet der?

Det sosiale

Venner i fengslet?

Hvordan forhold? Hva prater dere om?

Hvordan kjenner du de? Før/etter innsettelse?

Deler du personlige ting med noen av de? Tillit

Hvordan vil du sammenligne forholdet i forhold til vennskap utenfor fengsel? +egen oppførsel

Får du noen baktanker når enkelte prøver å bli kjent med deg?

Fellesskap

Hva gjør du?

Deler du mat med betjentene, er det greit?

Er betjentene med på aktiviteter? Hva synes du om det?

Innlåsing

Hva gjør du for å få tiden til å gå ved innlåsing?

Hvordan er cella di? Påvirkes det av andre? Innsatte/ansatte

Trening

Forhold til trening?

Luft

Går du på luft? Hva gjør du ute, hvem prater du med og hvordan kjenner du de?

Motstand og trusler

Grupperinger i fengslet?

Noen som har mer makt enn andre? Utøvelse og påvirkning.

Hva legger du i respekt? Hva må til for å få respekt?
Føler du deg respektert?
Noen du ikke respekterer? Hvem/hvorfor?
Hva gjør du om andre innsatte er respektløse mot deg?
Betjenter respektløse...?
Er de lette å lure? Gir det status blant dine medinnsatte? Noen som ikke synes det er kult? Hvem er de?
Har du noen gang følt deg truet? Hvordan reagerte du/ hva gjorde du?
Hva tror du din alder har å si for din posisjon i fengslet?
Vært innblandet i situasjoner der du har følt deg truet eller fysisk vold er blitt brukt?
Spesielle egenskaper som kreves? Hvordan har du tilpasset deg?

Avsluttende

Hva ville du gjort om du var fengselsdirektør for en dag?
Tillegg?
Forventninger...

Vedlegg 2

Informasjon om forskningsprosjekt for innsatte i alderen 18 til 23

år i ----- Fengsel

Jeg er en masterstudent ved Universitetet i Oslo som ønsker å gjøre intervjuer med menn i alderen 18 til 23 år.

Mitt navn er Morten Bostrøm, og noen av dere kjenner meg kanskje som tidligere ekstrabetjent/vikar i fengslet. Jeg er nå i en ny rolle som student der jeg ønsker intervjuer for en masteroppgave. Alt som blir sagt i intervjuet vil bli behandlet konfidensielt, og jeg er underlagt full taushetsplikt

Spørsmål vil kretse rundt hvordan unge menn opplever tiden i et fengsel med høyt sikkerhetsnivå i forhold til det sosiale forholdet til andre innsatte og de ansatte. Det kan være en fin mulighet til å dele og få gitt uttrykk for meninger og erfaringer med kriminalomsorgen.

Under intervjuet ønsker jeg å benytte lydopptaker, men dette er frivillig. Det eventuelle innholdet på lydopptakeren vil bli slettet etter jeg har skrevet ned og anonymisert intervjuet, noe som normalt vil gjøres samme dagen eller dagen etter. Denne teksten vil det kun være intervjuer og veileder Willy Pedersen som har tilgang til i et låst dokument. Utdrag av intervjuet kan bli brukt i anonymisert form som sitater i den ferdige oppgaven. Oppgaven vil være ferdig i juni 2012 og da vil tekst fra samlede intervjuer slettes.

Intervjuet vil vare fra en til to timer og er frivillig, og deltakere kan uten krav om å oppgi grunn trekke seg både underveis og etterpå.

Dersom du er interessert i å være med på prosjektet kan du ta kontakt med betjentene på avdeling som videre vil formidle kontakt med meg.

Med vennlig hilsen Morten Bostrøm

Vedlegg 3

Samtykkeerklæring

For å delta i intervju for masteroppgave ved Universitetet i Oslo

Jeg har mottatt informasjon om prosjektet “Unge innsatte i fengsel”, og jeg vet at det er en del av et masterprosjekt ved Universitetet i Oslo

Jeg er informert om formålet med undersøkelsen og at:

- Undersøkelsen er godkjent av Datatilsynet
- Opplysninger om meg blir behandlet strengt fortrolig
- Ingen andre vil få tilgang til opplysninger som kan tilbakeføres til meg
- Etter masteroppgaven er levert vil all informasjon fra intervjuet bli slettet
- Jeg kan på et senere tidspunkt når som helst trekke meg fra prosjektet. Det innebærer at ikke noe av det jeg sier i intervjuet kan bli brukt i oppgaven.

Dersom jeg ønsker å trekke meg, kan jeg sende brev til:

Erklæring

1. Jeg vil delta i intervjuundersøkelsen og samtykker til at det jeg sier i intervjuet kan bli brukt i masteroppgaven i anonymisert form

Dato

Underskrift

